

Ülkü Ocakları

Yıl:27 | Sayı:201 | Ekim 2020 | www.ulkuocaklari.org.tr

Aylık Eğitim ve Kültür Dergisi

İKİ DEVLET BİR MİLLET

AZERBAYCAN

**KANIMIZLA,
CANIMIZLA,
VARLIĞIMIZLA
AZERBAYCAN'IN
YANINDAYIZ.**

**LİDER
DEVLET BAHÇELİ**

Ülkü Ocakları
Eğitim ve Kültür Vakfı

Ülkü Ocakları

Aylık Eğitim ve Kültür Dergisi

İmtiyaz Sahibi

Ahmet Yiğit YILDIRIM

ahmetyigityildirim@ulkuocaklari.org.tr

Genel Yayın Yönetmeni

İsmail Burak TATLI

ismailburakatli@ulkuocaklari.org.tr

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

İlhan DURAK

ilhandurak@ulkuocaklari.org.tr

Yayın Yönetim Danışmanları

Hüseyin Erol ŞİMŞEK

Alparslan DOĞAN

Muhammet ÜRGEN

İdare Yeri

Nasuh Akar Mah. 1401. Sok. Nu:17

Balgat / ANKARA

0312 285 44 44

ISSN: 2687-4237

Kapak, Dizgi ve Mizanpaj

Ömer YILDIZ

dergi@ulkuocaklari.org.tr

Baskı Yeri

Vega Basım Hizmetleri

Korkutreis Mahallesi Lale Cad. 21/A

Çankaya / Ankara

0312 230 07 23

Dergimizde yayımlanan makaleler kaynak gösterilmek şartıyla iktibas edilebilir.

Gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

Yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

www.ulkuocaklari.org.tr

Takdim

Kıymetli Okurlarımız,

Ülkü Ocakları Dergisi'nin ekim sayısını sizler için hazırlamış bulunmaktayız. Bu ayki dosya konusunu Türkiye'nin dost ve kardeş ülkesi "Azerbaycan" olarak belirledik.

Türkiye Cumhuriyetimizin Kurucusu, Gazi Mustafa Kemal ATA-TÜRK'ün *"Azerbaycan'ın kederi kederimiz, sevinci sevincimizdir."* cümlesi hakikat payını sadece yirminci yüzyılın başlangıcında değil, günümüzde de tartışmasız bir biçimde ortaya koymaktadır. Geçtiğimiz eylül ayının son haftasında, Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısı sonucu sıcak çatışmalar ciddi bir savaşı beraberinde getirmiş, dünya gözünü Karabağ'a çevirmiştir. Bu noktada Türkiye'nin, dost ve kardeş ülkemiz Azerbaycan'a hem askerî hem siyasî alanda vermiş olduğu kayıtsız ve şartsız destek ve Türk Dünyası'nın Bilge Lideri Sayın Devlet Bahçeli Beyefendi'nin: *"Dağlık Karabağ Türk'tür; Azerbaycan Türklüğün öz yurdu, vazgeçilmez hakkıdır. Bu hakkın, hak sahibiyle buluşması can pahasına da olsa sağlanmalıdır. Yegâne gayesi Türk düşmanlığı olan Ermenistan'ın ve kiralık silahlı unsurlarının Türk milleti karşısında tutunma ihtimali yoktur. Kanımızla, canımızla, varlığımızla Azerbaycan'ın yanındayız."* açıklaması Azerbaycan Hükümeti'ne ve soydaşlarımıza büyük bir moral kaynağı olmuştur. Can Azerbaycan, Türkiye'den almış olduğu siyasi destek ve askeri teknoloji sayesinde yapmış olduğu etkili taarruzlarla, 30 yıldır Ermeni çeteleri tarafından işgal altında bulunan -şu ana kadar- 36 yerleşim yerini geri almış ve Dağlık Karabağ'ın tamamını işgalden kurtarıncaya kadar savaşa devam edeceğini ilan etmiştir. Başta Rusya ve ABD olmak üzere dünya kamuoyunun Azerbaycan'ı müzakereye zorlama girişimleri beyhudedir. Yegâne gayesi Türk düşmanlığı olan Ermenistan'ın artık, silindir gibi ezilerek tümüyle tarih sahnesinden silinme vakti gelmiştir. İnanıyorum ve güveniyorum ki en kısa süre içinde Türkiye ile Türk Dünyası arasındaki kara bağlantısına saplanmış olan bu paslı hançer sökülecek ve büyük Turan ülküsüne giden ilk adım atılmış olacaktır. Bu duygu ve düşüncelerimle Karabağ uğruna can veren şehitlerimize Cenab-ı Allah'tan rahmet, gazilerimize acil şifalar diliyor; Can Azerbaycan'ın kanımızla, canımızla, bütün varlığımızla yanında olduğumuzu tekrar belirtmek istiyorum. Ayrıca bu sayımız vesilesiyle 18 Ekim Azerbaycan'ın Bağımsızlık Günü'nü kutluyorum.

Sen bizimsin, bizimsin durdukça vücutta can; yaşa, yaşa, çok yaşa ey şanlı Azerbaycan!

Yeni sayımızda görüşmek dileğiyle...

Ahmet Yiğit YILDIRIM
Ülkü Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı
Genel Başkanı

İÇİNDEKİLER

Börteçine KARABAY	8
Kafkasların Kilit Ülkesi: Azerbaycan	
Cihat Burak KORKMAZ	17
Azerbaycan ve Türkiye: “İki Devlet Bir Millet”	
Rümeysa ATASEVEN	24
İnsanlık Tarihinin Kara Lekesi: Hocalı Soykırımı	
Av. Mehmet Fatih ÖNSÖZ	31
Azerbaycan’ın Kanayan Yarası Dağlık Karabağ	
Elnur PAŞA	41
Şehit Mübariz İbrahimov	
Ömer Burak SERT	44
Azerbaycan’da Millî Azatlık Hareketi ve Ebulfez Elçibey’in Rolü	
Okan IŞIK	58
Kafkas İslam Ordusu ve Bakü Fatihî: Nuri Paşa	
Nehir ÇELİKKOLLU	70
Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kuruluşu ve Mehmet Emin Resulzade	
Deniz GÜZELAY	86
Azerbaycan Milli Şairi: Ahmed Cevad	
Rabia Ashhan TÜRKMEN	93
Azerbaycan Siyasi Tarihinde Aydın Bir Türk Kadını: Lider Hurşid Banu Natevan	
Gülşen SAKA	100
20. Yüzyıl Azerbaycan Fikir Tarihinde Hüseyinzade Ali Turan’ın Yeri	
Hilal Güner MOROĞLU	107
Bahtiyar Vahapzade’nin Hayatı ve Edebi Yönü	

Biz milliyetçiler belki tarihte ilk defa olarak misli görölmemiş bir mücadeleye girişmiş bulunuyoruz. Mücadelemiz büyük Türk milleti için en iyi, en doğru ve en güzeli ne pahasına olursa olsun elde etmektir.

Mücadelemiz için belki önceleri ölkü, dava ve cesaret bakımından iyi teçhiz edilmiş pek az mücadele arkadaşı bulabileceğiz. Fakat önemli olan kemiyet, yani sayı değil, keyfiyet, yani kalitedir, iştir, harekettir. Bizim taraftarlarımız ruhen ve fikren genç kalan ihtiyarlarla, olgun ve erişkin kalp ve dimağa sahip delikanlılar, yüce Türk devletinin yenilmez zinde hayat gücü ve Türk milletinin teminatı ve istikbali gençliktir.

Mevcut durumlarını muhafaza etmeyi hayatlarının tek gayesi edinmiş kimselerin bize katılacaklarını sanmıyoruz. Karşımıza hain ve kötü kalpli olanlardan ziyade, fikren tembel olanlar ile mevcut düzenin bekasında menfaatleri olan kimseler daha çok çıkacaklardır. Onlar yanılıyorlar. Mücadelenin ümitsiz bir şey gibi görünmesi, bilâkis atıldığımız işin büyüklük ve ulviyetini artırmaktadır.

Biz aziz milletimize müreffeh, kuvvetli ve büyük bir Türkiye taahhüt ediyoruz; kendimizi millete adıyoruz. Ve Türklük yoluna başlarımızı koyuyoruz.

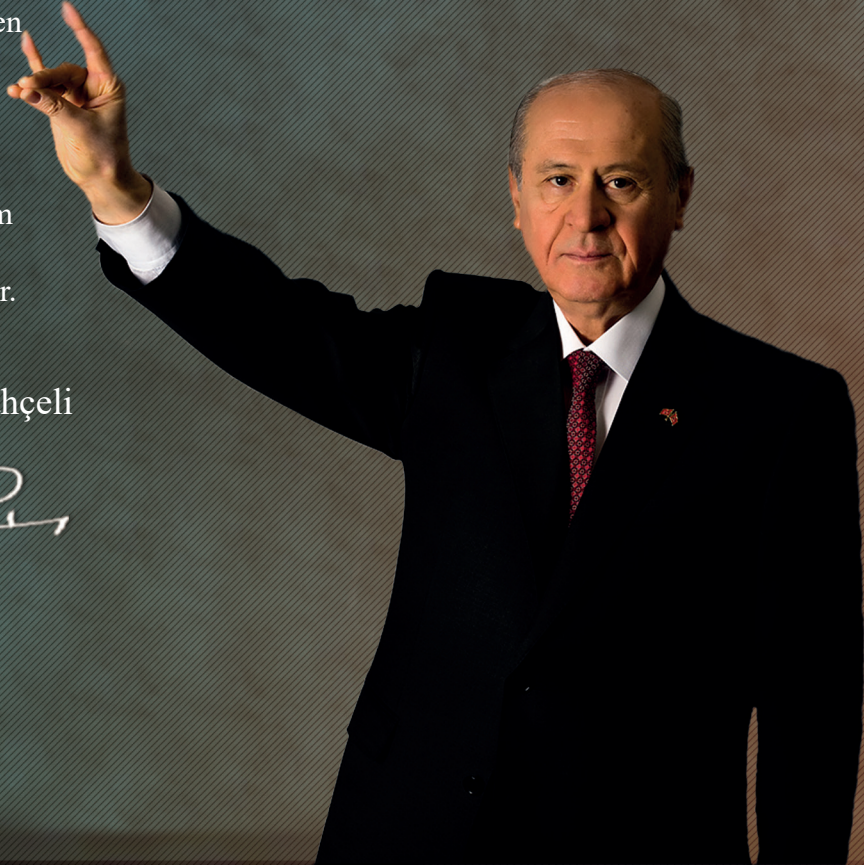
Başbuğ Alpaslan Türkeş

عزت

Ermenistan'ın bugün sabah saatlerinde dost ve kardeş ülke Azerbaycan'ın askeri birlik ve mevzilerine, sivil yerleşim birimlerine gerçekleştirdiği saldırılar düşmancadır, yeni bir kanlı sayfanın açılması demektir. Emperyalizmin maşası Ermenistan'ın işgal ettiği Türk topraklarına yerleşme ve yuvalanma emelleri, Karabağ meselesinin adil ve hakkaniyetli şekilde çözüm hedeflerini sekteye uğratmıştır. Güney Kafkasya'da istikrarsızlığın, ilkelliğin, işgal ve istila politikalarının ağırlık merkezi Erivan yönetimidir. Ermenistan saldırganlığı insani, vicdani ve hukuki bütün ilke ve esaslara aykırıdır. Türk milletine karşı düşmanlık besleyen muhasım odakların Kafkasya'dan Ortadoğu'ya, Akdeniz'den Balkanlar'a kadar sürekli kriz çıkarmak ve kaos üretmek maksadıyla faaliyet halinde oldukları anlaşılmaktadır. Ermenistan'ın alçak saldırısını Akdeniz ve Ege'de oynanan şirret oyunlardan, Libya, Suriye ve Irak'ta sahnelenen emperyalist projelerden ayrı düşünmek, ayrı değerlendirmek geldiğimiz bu aşamada imkansızdır. Türk düşmanlarının farklı coğrafyalarda husumet nöbetine girdiği ortadadır. Milliyetçi Hareket Partisi, iki devlet ve tek millet halinde geleceği kucaklayan Türkiye-Azerbaycan arasında var olan tarihi ve kültürel dayanışma ve yardımlaşmanın hiçbir gücün ve mütecaviz niyetin karşısında geri adım atmayacağı inancındadır. Karabağ Türk'ündür, Türk vatanıdır. Hiç kimse bu muhkem ve müstesna gerçeği değiştiremeyecektir. Yegâne gayesi Türk düşmanlığı olan Ermenistan'ın ve kiralık silahlı unsurlarının Türk milleti karşısında tutunma ihtimali yoktur. Kanımızla, canımızla, varlığımızla Azerbaycan'ın yanındayız. Bütün müstevli odakları tekraren uyarıyorum: Türk milletinin sabrını test etme yanlısına hiç kimse tevessül etmemelidir. Nitekim sonuçları hem acıklı hem de ağır olacaktır.

Lider Devlet Bahçeli

KAFKASLARIN KİLİT ÜLKESİ: AZERBAYCAN

Börteçine KARABAY

Azerbaycan'ın kilit ülke durumunu incelemek istediğimizde öncelikle karşımıza Kafkasya kelimesi ve bölgesi çıkmaktadır. Kafkaslar adı verilen bölge, Eski Sovyetler Birliği'nin uzak güneybatı köşesinde Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki geniş bölgeye verilen isimdir. Bu bölgede yer alan ülkelere de genel olarak Kafkas Ülkeleri adı verilmektedir. Kafkasya, Avrasya stratejisinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Kafkasya olmaksızın Avrasya'da önemli bir boşluk açığa çıkar. Avrasya'nın coğrafi ve jeopolitik alanı içerisinde gösterilen Kafkasya, Karadeniz ve Hazar havzasının önemli bir kısmını oluşturur. Bu bakımdan bölgesel ilişkilerde Kafkasya'nın coğrafi alanı onun jeopolitik önemini çok daha fazla arttırmaktadır. Kafkas Sıradağları'nın, Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya olarak ikiye böldüğü, kuzeyde Don Nehri ağzı, Maniç Çukurluğu ve Kuma ağzı hattından, güneyde Aras ve Kars Platosuna kadar uzanan bölge olarak tanımlanmaktadır.

Aynı bölge Kafkasya terimi ile de ifade edilebilmektedir. Kafkasya terimi, ilk kez Dağıstan yerlileri tarafından, 479 tarihinde kullanılmıştır. Diğer yandan, Dağıstan halklarından biri olan Lezgiler de Kafkasya'ya "Kasların Dağı" adını vermişlerdir. Kafkasya'nın dünya coğrafyasındaki öneminden bahsetmemiz gerekirse çevre ve iklim koşullarına da bakılması gerekmektedir.

Çevre Koşulları

Kafkasya, genel olarak birbirine paralel uzanan sıradağlardan oluşmaktadır. Karadeniz'i Hazar Denizi'nden ayıran kıstağı baştanbaşa kaplayan ve kuzeyde Maniç Oluğu'na kadar uzanan bölge, engebeli Kafkas Dağları'nı içerir; bunun güneyinde kalan alan da Trans-Kafkasya olarak bilinir. Bölge üç bölüme ayrılarak incelenebilir:

1) Kuzeydeki Bozkır Bölgesi ya da Kafkas önü: Bu alt bölge, Büyük Kafkas Dağları'nın kuzeyinde kalan geniş bozkırları kapsamaktadır. Aslında Don bozkırlarının bir parçası olan bu düzlükler önemli bir tarım potansiyeline sahiptirler; tahıl tarımı yapılan alanlar geniş yer kaplar.

2) Büyük Kafkas Dağları: Bölgenin omurgasını oluşturan bu dev kütle, yükseklikleri birçok yerde 5.000 m.'nin üzerinde olan çeşitli sıradağlardan oluşmaktadır; en yüksek zirveler Elbruz, Dihtau, Koştantau, Şhara ve Kazbek'tir. Kafkas Dağları Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kesintisiz uzanan sağlam bir duvar oluştururlar. Kafkaslar yapı ve yaş bakımından bir bölümünü oluşturdıkları Alp-Himalaya dağ sistemine benzer; ancak Alplerden çok daha yüksektir. Rusya-Gürcistan sınırında Elbruz Dağı Avrupa'daki en yüksek noktayı oluşturur.

3) Trans-Kafkasya: Kafkasların güneyinde geniş Trans-Kafkasya depresyonu yer alır. Trans-Kafkasya'nın güneyini Volkanik Ermeni Platosu kaplar. Büyük Kafkas Sıradağları ve Ermeni Platosu arasında da bölge nüfusunun büyük çoğunluğunun yaşadığı subtropikal vadiler ve kıyı ovaları uzanır. Arazi Trans-Kafkasya depresyonunun ötesinde tekrar yükselerek Türkiye ve İran'a bitişik engebeli bir bölgeyi ya da Küçük Kafkasları oluşturur. Bu dağlık bölgede yer yer dağlar, tepeler ve bunların arasındaki derin vadiler yer yer de düz yaylalar coğrafi görünümüne hâkimdir.

Bölgenin fiziki coğrafyasına egemen olan Kafkas Dağları, su kaynakları açısından da oldukça zengindir. Kuzeyde Kuban, Kuma-Terek ve Sulak güneyde ise Kura ve Rioni ırmaklarının oluşturduğu bölgenin önemli akarsularının tümü kaynaklarını bu dağlardan alırlar. Kafkaslar, aynı zamanda, sahip oldukları zengin doğal kaynakları ile (kömür, demir cevheri, kurşun, çinko, bakır, molibden, manganez, doğalgaz ve petrol yatakları; ayrıca maden suları, yapı malzemesi olarak kullanılan taşlar ve diğer mineraller) bölgenin ekonomik yaşamında da önemli bir yere sahiplerdir [1].

Bölgede iklim koşulları, tümüyle yüzey şekillerine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Kafkasların büyük kısmını kaplayan dağlık ve engebeli alanlarda oldukça sert bir karasal iklim hüküm sürer. Büyük Kafkas Dağları, aynı zamanda, kuzeyden gelen kutbi hava kütlelerini de engeller. Böylece, Karadeniz'in denizel etkileri dağlar arasında kalan oluklar boyunca bölgenin iç kesimlerine kolaylıkla sokulabilmektedir.

Daha önce de değinildiği gibi, bölgenin doğusunu yüzölçümü bakımından dünyanın en büyük iç denizi olan Hazar Denizi sınırlar. Yoğun taşımacılık ve balıkçılık faaliyetlerinin yapıldığı bu büyük iç denizin altında uzanan petrol yatakları (Bakü petrol yataklarının denizdeki devamı) kendisine kıyısı bulunan ülkeler için ekonomik önemini arttırmaktadır.

Nüfusun Yapısı ve Genel Özellikleri

Arkeolojik bulgulara göre, Kafkasya'daki ilk kültür varlıkları MÖ 16-13. yüzyıllarda görülmeye başlanmıştır. Bölge daha sonraki yüzyıllar boyunca Kimmerlerden Hazarlara Abhazlardan Oğuz Türklerine kadar birçok farklı kavim ve krallığın istilasına uğramıştır. On altıncı yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu sınırları içine alınan Kafkas toprakları, 17. yüzyıldan itibaren imparatorluğun zayıflaması ile birlikte yıllar boyunca Rusya ve İran arasında çekişme ve işgallere sahne olmuştur (Özey; 1996-84). Bir yüzyıla yakın bir süre Sovyetler Birliği'ne bağlı

kalan bölge ülkeleri, daha çok yakın bir tarihte -1991’de birliğin dağılması ile bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Günümüzde idari açıdan 3 bağımsız cumhuriyet -Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan- ve sayıları 10’u bulan “Özerk Cumhuriyet” ya da “Özerk Yönetim Birimi”ne bölünmüş olan Kafkasya, yaklaşık 27 milyon nüfuslu bir bölgedir.

Kafkasların Kilit Ülkesi Azerbaycan

Azerbaycan toprakları dünyanın en eski yerleşim bölgelerinden birisinde yer almaktadır. Ülkenin güneybatısında yer alan Karabağ bölgesindeki Azıh Mağarasında yapılan incelemeler sonucunda, bu mağaranın günümüzden yaklaşık 1 milyon yıl önce insanlar tarafından mesken olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Günümüzdeki Azerbaycan toprakları üzerinde ilk devletin kurulması, güneyde yaşayan kabilelerin birleşmesi ile MÖ 3. yüzyıl kadar eski bir tarihe dayanıyordu. Köklü bir tarihi geçmişe sahip olan ve 4. yüzyılda Hristiyanlığı seçen ülke, 7. yüzyılın ortalarından itibaren Arapların istilâsı ile Müslümanlığa geçmiştir. Arap yönetimi altında kurulan Şirvan, Aran ve Mughan gibi çeşitli hanlıklar, 9. yüzyıldan itibaren bu topraklarda yaşayan İranlıların yerini Türklerin almaya başlamasıyla birlikte güçlerini yitirmeye başladılar. Ülke, 11. yüzyılın başlarında Selçukluların gelmesiyle tamamen Türklerin hâkimiyetine geçti. Bu tarihten itibaren uzunca bir süre Türkler ve Moğollar arasındaki hâkimiyet mücadelelerine sahne oldu; 17. yüzyılda da Pers İmparatorluğu’na bağlandı.

Bundan yaklaşık iki yüzyıl sonra askerî bakımdan güçlenen Rusların saldırılarına maruz kalan Azerbaycan, 1828’de Rusya ve İran arasında imzalanan Türkmençay anlaşması ile bugün de geçerli olan sınır boyunca iki parçaya bölündü. Bu anlaşmaya göre Aras nehrinin güneyinde kalan ve Güney Azerbaycan olarak anılan kısmı İran sınırları içinde, kuzey Azerbaycan ise Sovyetler Birliği sınırları içinde kaldı.

Azerbaycan’ın yeryüzü şekilleri oldukça çeşitli olmakla birlikte başlıca dört bölüme ayrılarak incelenebilir:

1. Büyük Kafkaslar Bölgesi; Tüm Trans Kafkasya'nın omurgasını oluşturan dev Kafkas Dağları, Azerbaycan'ın kuzey sınırını oluşturur. Oldukça derin vadilerle yarılmış olan Kafkaslar, aynı zamanda ülkenin en yüksek doruklarını da içermektedir. Büyük Kafkaslar Bölgesi, Kafkasların güneydoğusunda yer alan Neojen Plato Alanı'nı da kapsar. Ayrıca Alazon-Eyriçay, Gusar Düzlüğü ve Hazar Kıyı Ovası da Büyük Kafkaslar dâhilindeki diğer alt bölümleri oluştururlar.

2. Küçük Kafkaslar Bölgesi; Murat dağı -Şahdağ- Karabağ dağlık alanı, Karabağ volkanik platosu, Berguşad dağı ve Muğu kütlesinin güneydoğu kısmını kapsayan bu bölge, ülkenin Türkiye ve İran'a bitişik olan engebeli bölgesini oluşturur.

3. Talış Dağ Sistemi ve Lenkeran Ovası; Ülkenin güneyinde kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda 100 km boyunca uzanan Talış Dağları'nın en yüksek noktası 2.477 m'deki Kuyumyurkvoy Tepesi'dir.

4. Kura-Aras (Kür-Aras) Ovası; Dağlık alanlar arasında yer alan ve geniş bir alan kaplayan bu düzlükler bölgesi “dağ eteği düzlükleri”, “ova düzlükleri” ve “kıyı ovaları” olmak üzere üç ayrı morfolojik üniteye ayrılmaktadır.

Azerbaycan'ı Kafkasya'nın güçlü ve önemli ülkesi olmasını yeraltı kaynakları enerji kullanımı ve sanayi açısından incelememiz gerekmektedir. Topraklarının verimli olmasının yanında yer altı kaynakları açısından da oldukça zengin bir ülkedir.

Yeraltı Kaynakları ve Enerji

Kilit ülke Azerbaycan'dan bahsederken tüm dünyanın gözdesi başta ekonomisinin can damarını oluşturan petrol ve doğalgaz olmak üzere, demir, alüminyum, bakır, çinko, kurşun, arsenik, mermer, altın, gümüş, kükürt ve göl-kaya tuzları gibi yeraltı kaynakları açısından zengin bir ülkedir. Özellikle Küçük Kafkaslar Bölgesi, önemli metal madenleri yataklarına sahiptir. Sahip olduğu zengin madenlerden do-

layı, bu bölgeye “Azerbaycan Uralı” adı verilir. Ayrıca, bu kaynaklar yanında, 4900 m kurulu güç kapasitesi ve elektrik üretimi açısından da Kafkasya’nın en büyük üreticilerindendir.

Ülkenin sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervleri ile ilgili veriler göz kamaştırıcıdır. Topraklarının %70’lik bölümünün petrol rezervine sahip olduğu hesaplanan Azerbaycan’da bilinen petrol rezervleri 5 milyar ton (karşılaştırma için; Kuveyt’in petrol rezervi 13 milyar, Rusya’nın 6,8 milyar, Nijerya’nınki ise 2,8 milyar ton), doğalgaz rezervleri ise 600 milyar m³’tür. Azerbaycan 20. yüzyıl başlarında dünya petrol üretiminin yarısını karşılıyordu; İkinci Dünya Savaşı sırasında da eski SSCB üretiminin %80’ini karşıladığı ve ilk sırada yer aldığı (daha sonraki dönemlerde Rusya Federasyonu ve Kazakistan’ın ardından 3. büyük üreticidir) göz önüne alındığında Azerbaycan’ın jeostatejik önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Bakü ve Hazar Denizi petroleri dansite ve oktan açısından dünya petroleri arasında ilk sırada yer almaktadırlar. Yüksek oktanlı benzin ve yağlarla zengin olan Azerbaycan petrolünün bileşimindeki kükürt, katran, parafin ve kok oranı düşüktür; bu özellikleri nedeniyle rafine edilmesi ve yüksek kaliteli ürünlere dönüştürülmesi kolaydır. Azerbaycan petroleri arasında “kafalan” olarak anılan ve tıpta önemli bir tedavi maddesi olarak kullanılan özel bir petrol türü de mevcuttur.

Azerbaycan’da Enerji Üretimi:

Azerbaycan’da elektrik enerjisi başlıca Bakü, Ali Bayramlı ve Gence’deki termoelektrik santrallerinden sağlanmaktadır. Ülkede üretilen elektrik enerjisinin yarısından fazlası, doğalgaz ve mazotla çalışan bu santraller tarafından üretilir. Ali Bayramlı’da yer alan termoelektrik santrali, sahip olduğu 1,2 milyon Kwt’lık gücüyle, bunların en önemlisidir.

Azerbaycan’ın enerji üretiminde hidroelektrik santrallerinin de payı vardır. Ülke toplam 5,5 milyon Kwt hidroenerji rezervlerine sa-

hiptir; buna rağmen üretim ancak 3 milyar Kw/h kadardır. En büyük hidroelektrik santralleri Kura nehri üzerinde yapılmış olan Mingeçevir, Varvara ve Şemkir santralleridir. Mingeçevir santrali yapılırken nehrin karşısında 70 m yüksekliğinde bir bent kurulmuş ve 606 km² yüzölçümüne sahip bir baraj ortaya çıkmıştır. Günümüzde ülkenin büyük şehirleri arasında yeralan Mingeçevir'in büyümesinde bu tesis önemli rol oynamıştır. Bunların yanı sıra Aras, Terter ve diğer nehirler üzerinde de hidroelektrik santralleri yapılmış ve son 50 yılda Azerbaycan'daki elektrik üretimi hızla artmıştır.

Sanayi Faaliyetleri:

Son derece zengin doğal kaynaklara sahip olan Azerbaycan'da, doğal olarak petrole dayalı ağır sanayi, kimya, petrokimya, makine imalat sektörleri sanayinin temelini teşkil eder. Azerbaycan'da sanayi faaliyetlerinin çok büyük bir bölümü Bakü ve Sumgayıt gibi liman şehirleri ile iç kısımlarda yer alan Gence'de toplanmıştır. Merkezi planlama stratejileri gereği bir tarım ülkesi olması kararlaştırılan Azerbaycan'da sanayi faaliyetlerinin temelini uzun yıllar tarıma dayalı hafif sanayi oluşturmuştu. Ancak son yıllarda ağır sanayiye de önem verilmiş, petrol ve doğalgaza dayalı sanayi kolları ile demir-çelik ve makine sanayileri de gelişmiştir. Yalnızca Bakü ve çevresinde toplam gücü 20 milyon ton olan iki petrol rafinerisi ile petrol ürünleri işleyen 20 kadar fabrika bulunmaktadır. Günümüzde Bakü bu açıdan büyük öneme sahipken, Sumgayıt kimya ve petrol sanayilerinde öncülük kazanmıştır. Azerbaycan'ın petrokimya tesisleri içinde plastikler, çeşitli inşaat malzemeleri, gübreler, araba lastikleri üreten fabrikalar da yer almakta ve bunlar da çoğunlukla Bakü ve Sumgayıt'ta faaliyet göstermektedirler. Azerbaycan petrolü petrokimya sanayisinin yanı sıra bir başka önemli sanayi dalının, petrol makineleri sanayisinin de gelişmesini sağlamıştır. Azerbaycan bu sanayi dalı ile eski Sovyetler Birliği'nde uzmanlaşmış bir ülke olarak tanınıyor ve ürettiği petrol makinelerinin %70'ini Batı Sibirya, Kazakistan, Türkmenistan ve Kuzey Kafkasya'ya gönderiyor-

du. Azerbaycan'ın petrol donatımı üreten tesislerinin tümü Bakü'de yer almaktadır.

Neden Azerbaycan Kilit Ülke?

Kafkasya Rusya için Avrupa ile Orta Asya arasında bir geçiş köprüsü olmasının yanı sıra, Karadeniz ve Hazar denizine kıyısının olması sebebiyle Rusya'nın Karadeniz, Boğazlar, Akdeniz yolu ile Süveyş Kanalına inebilmesine olanak sağlaması yönünden de Rusya'nın stratejik çıkarları açısından da son derece önemli bir jeopolitik bölgedir. Avrupa ve Asya isimlerinin kısaltılması olan Avrasya, batıda Atlas Okyanusu'ndan başlayıp, doğuda Çin Denizi ve Pasifik Okyanusu'na kadar devam eden kara kütesidir. Brzezinski (ABD Ulusal Güvenlik eski danışmanı), Büyük Satranç Tahtası kitabında, 21'inci Yüzyılda en büyük mücadelenin Asya'da yapılacağını belirterek, "Avrasya, dünya egemenliği için mücadelenin yapıldığı satranç tahtasıdır" demektedir. Avrupa'yı Asya'ya bağlayan ve geçiş güzergahı olması nedeniyle Kafkasya Bölgesi bu satranç tahtasında önemli bir hamle yeridir. Kafkasya özellikle üç nedenden ötürü önemlidir:

- Jeostratejik anlamda, Orta Asya'ya giriş kapısıdır,
- Orta Asya bakımından, Batı pazarlarına açılan bir geçittir,
- Orta Asya ile bir bütün olarak ele alındığında ise, bölge önemli miktarda petrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir.

Kuzeyde Rusya güneyde İran batısında Ermenistan ve Türkiye doğusu ise Türki cumhuriyetlere açılan kapıları ile Azerbaycan, yüz yıllardır kadim Türk yurdu olarak Kafkasya'nın kilit ülkesi olarak tarihe yön vermektedir. Azerbaycan'ın olduğu kadar Türkiye'nin de milli meselesi haline gelmiş Dağlık Karabağ'ın işgali Hocalı katliamı gibi menfur olaylar bu toprakların üzerinde emelleri olan milletlerle her daim mücadele içerisinde olması gereken güçlü bir Türk Birliği'nin ne kadar önemli olduğunu bütün bağımsız Türk devletlerine göstermektedir.

Türkler Selçukludan bu yana Kafkasya topraklarını Türk ili yapmış ve bugüne kadar hâkimiyetini muhafaza etmiştir. Kuzeyde Rusya'nın Kafkasya petrol ve doğalgazını yönetmek istemesi, aynı zamanda Basra körfezi ve Doğu Akdeniz'e açılacak koridor ile yüzyıllardır güttüğü sıcak denizlere inme politikası, güneyde İran'ın güney Azerbaycan üzerindeki hak iddiası ve Kafkasya'nın dünyaya açılan alternatif bir yol olma arayışı ve Ermenistan'ın Azerbaycan toprakları üzerindeki planları çerçevesinde tüm dünyanın gözünün üstünde olduğu bu topraklarda Azerbaycan kilit ülke konumunu muhafaza etmektedir.

KAYNAKÇA

[1] (Özey, 1996; Temel Britannica).

AZERBAYCAN VE TÜRKİYE: “İKİ DEVLET BİR MİLLET”

Cihat Burak KORKMAZ*

*AZERBAYCAN-TÜRKİYE***

Bir ananın iki oğlu

Bir ağacın iki kolu

O da ulu, bu da ulu

Azerbaycan-Türkiye

Dinimiz bir, dilimiz bir

Ayımız bir, yolumuz bir

Aşkımız bir, yolumuz bir

Azerbaycan-Türkiye

Anayurt'ta yuva kurdum

Ata yurda gönül verdim

Ana yurdum, ata yurdum

Azerbaycan-Türkiye

* Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkçe ve Yabancı Diller Araştırma ve Uygulama Merkezi.

** Bahtiyar Vahabzade, Bir Ömür Yuxu, 1998: 164.

Söz Başı

Türklük, Türk Dünyası ve Turan ile ilgili yazmak hem yazarı hem de okuyucuyu her zaman heyecanlandıran, coşkun bir ırmak gibi çağıldatan ve derin hayallere salan bir uğraşı olmuştur. Konu başlığına bakıldığında en uygun girişin merhum Vahabzade’nin sade, anlaşılması kolay ve bir o kadar da özlü dizeleri ile olması gerektiği gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Yine Vahabzade’nin Türkiye’ye yapmış olduğu bir yolculuk sonrasında kaleme aldığı ifadeler yıllarca birbirlerinden ayrı kalmış anne ve evladının kavuşmasını anlatması gibidir: *“Dedemin, babamın ve amcalarımın ağzından Türkiye hiç düşmezdi. Ben şimdi so-yumdan gelen arzuların hayallerin ülkesi olan Türkiye’ye gidiyorum. Sabah erkenden kalkıp tıraş oldum. Otuz beş yıldır hasretini çektiğim, ismini zaman zaman andığımda bütün bedenimi titreten, koluma kuvvet, ayağıma takat, gözlerime ışık veren bir şehre, İstanbul’a, gidiyorum. Ümitgahım, önünde boyun eğdiğim, zorla elimden alınan adımın sahibi, namusumun, izzet ve şerefimin koruyucusu, gören gözüm, vuran kolum, düşünen beynim, yardımcım, dayanağım, bayrağım, kaybettiğim tarihim, geçmişim, ana dilim, şerefim hepsi sendedir. Kamaranın penceresinden bakıyorum uzakta fener yanıp sönüyor. Allahım! İlk defa Türk ışığı görüyorum. O ışıktaki benim arzularım yanıyor. Ey fener, sen sana tarih boyu düşman olan bir milletin gemisine yol gösteriyorsun. O geminin içinde sana can vermeye hazır birisi var”* (Vahabzade, 2000: 263-265).

Yakın Tarihe Genel Bir Bakış

Azerbaycan ve Türkiye Türkleri, Türk milletinin iki büyük ailesi olarak uzun yıllar boyunca aynı ocağın altında, aynı evde yaşamışlardır. Ancak her Türk boyuna özgü karakteristik bir özelliği olan devlet kurma sürecinde farklı devletlerin kurucuları olarak tarih sahnesinde farklı isimlerle yer almışlardır. Özellikle 16. yüzyılın başlarında Azerbaycan’da kurulan Safevi Devleti ile Osmanlı Devleti arasında yaşanan

mücadele devlet politikaları bağlamında bir ayrışmayı mecbur hâle getirmiştir. Zira bu ayrışma yalnızca bürokratik anlamda bir durum olarak algılanmalıdır. Hatta bu durumu, dönemin iki büyük Türk devletinin “Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi” açısından bir mücadele olduğunu söylemek de gerekmektedir. Çünkü hiçbir tarihi kaynak iki Türk boyunun dinsel veya mezhepsel bazı sebeplerle karşı karşıya geldiğini yazmamaktadır. Bu noktadaki bakış açımız Türk tarihini bir bütün olarak görüp gerek Osmanlı gerekse Safevi Hanlarını tarihinin kudretli Türk Büyüklüğü olarak ifade etmemiz gerekmektedir.

Sonraki dönemde Çarlık Rusya’sı ile Osmanlı Devleti arasındaki mücadelelerde ise Azerbaycan Türkleri Kafkaslardaki diğer Müslüman topluluklar gibi Osmanlı Devleti’nden yana taraf olmuşlardır. Azerbaycan ve Türkiye Türkleri arasındaki ilişkiler 19. yüzyılın sonları, 20. yüzyılın başlarında yeniden üst düzeye çıkmıştır.

20. yüzyılın başlarında, Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçilmiş, Kuzey Azerbaycan topraklarında ise Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin ömrünün kısa olması nedeniyle bu iki devlet arasında pek bir ilişki gelişmemiştir. Türkiye topraklarında Azerbaycan Türklerinin ideolojik anlamda, Azerbaycan topraklarında Türkiye Türklerinin, bağımsızlığın pekiştirilmesine ve toprak bütünlüğünün sağlanmasına katkı anlamında önemli adımları olmuştur. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Bolşevik Rusya’sı tarafından işgal edildikten sonra da Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler bir süre devam etmiş, fakat daha sonra zamanla sınırlandırılmış ve sona erdirilmiştir. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu yıllarda, büyük bir Türk milliyetçisi olduğunu bizzat kendi ifadelerinden bildiğimiz, Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk’ün Azerbaycan’ın Ankara büyükelçisine ifade ettiği şu sözlerle sabittir: *“Azeri Türklerinin dertleri kendi dertlerimiz ve sevinçleri kendi sevinçlerimiz gibi olduğu için onların isteklerine nail olmaları, hür ve bağımsız olarak yaşamaları bizi pek ziyade sevindirir. Türk’ün ve mazlumların kurtu-*

luşu yolunda Azerbaycan Türklerinin de kanını dökmeye hazır bulundukları beyanatınız istilacılara karşı Türkün ve mazlumların kuvvetini artıran pek kıymetkar bir sözdür. Bugünkü sınırlarımız dışında, başka ellerde, başka siyasi zümrelerle isteyerek veya istemeyerek kader ortaklığı yapmış, bizimle dil, ırk ve menşe birliğine, yakın, uzak tarih ve ahlak yakınlığı görülen Türk topluluklarının durumu “tarihin bir hadisesinin bir neticesidir ve Türk milleti için elim bir hatıradır. Fakat Türk milletinin tarihen ve ilmen teşekküldeki asaleti, dayanışmayı asla ihmal etmez”(Özkan, 2000: 81). Çünkü Stalin Rusya’sı 1930 yılların başında Türkiye hakkında konuşmayı bile yasaklanmıştır. Hatta 1937-1938 yıllarında birçok aydın Azerbaycan Türk’ü, “Pan-Türkist” veya “Pan-Turanist” damgası yiyerek ya idam edilmiş ya da Sibirya’ya sürgüne yollanmıştır.

Azerbaycan’ın Sovyet Rusya işgali altında bulunduğu 1991 yılına kadar, Azerbaycan ve Türkiye toplumları arasındaki ilişkiler tam kesilmiş olmasa da, çok sınırlı olmuştur. Genellikle ilişkinin temelini iki büyük Türk toplumunun karşılıklı özlem, hasret, vuslat gibi duygusal temelli bağlar oluşturmuştur.

1991’de Azerbaycan’ın bağımsızlığına kavuşması sürecinden itibaren, iki toplum arasındaki ilişkiler yeniden yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Bağımsızlık mücadelesi döneminde Azerbaycan’ın, en çok yardımı Türkiye’den gördüğü herkesçe bilinen bir gerçektir.

Bu desteğin Türk milliyetçilerinin hafızalarında silinmez izler bırakan en önemli örneği; 1992 yılında Türk Dünyasının Son Başbuğ’u Alparslan Türkeş’in, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfaz Elçibey’in daveti üzere icabet ettiği ve bütün dünyada ses getiren Bakü Azadlık Meydanı’ndaki büyük Azadlık Miting’i olmuştur.

Yine Türk milliyetçileri açısından heyecan uyandıran ve devletlerarası resmî bir ziyaret olmaktan öteye geçen, dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in davetine icabet eden dönemin Tür-

kiye Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı, Devlet Bakanı Türk Dünyası'nın Bilge Lideri Devlet Bahçeli'nin ziyareti hafızalarımızda sıcaklığını korumaktadır.

Günümüzdeki Durum

18 Ekim 1991 yılında Azerbaycan halkı kendi bağımsızlığını ilan ettikten kısa bir süre sonra 9 Kasım 1991 tarihinde Türkiye Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımış, diplomatik ilişkiler 14 Ocak 1992 tarihinde oluşturulmuş, böylelikle Türkiye Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olarak Azerbaycan Türklerine vefasını göstermiştir. Azerbaycan'ın Türkiye'de Büyükelçiliği 1992 yılının Ağustos ayından, İstanbul'da Genel Konsolosluk 1993 yılının Ocak ayından faaliyete başlamış, 12 Nisan 2004 tarihinde Kars'ta Baş Konsolosluk tahsis edilmiştir. Türkiye'nin Azerbaycan Büyükelçiliği ve Nahçıvan Baş Konsoloslugu 1992 yılının Ocak ayında açılmıştır.

Azerbaycan'la Türkiye arasında siyasi, ekonomik ilişkiler ve bilim, eğitim, kültür ve diğer alanlarda işbirliği yükselen hatla gelişir. İki devlet stratejik ortaktır. Bu ortaklığın dikkat çeken başlıkları ise şu maddeler altında şekillenmektedir:

- Türkiye ile Azerbaycan bir millet, iki devlet olarak doğal müttefiklerdir.

- Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ortaya çıkmış uygun fırsattan ve dünyada yaşanan küreselleşme sürecinin olumlu yönlerinden faydalanmak ve olumsuz yönlerinden zarar görmemek için Türkiye ve Azerbaycan'ın kendi çabalarını birleştirmesi objektif bir zorunluluktur.

- Azerbaycan'ın doğal kaynakları bakımından zengin olması iki kardeş ülke arasında işbirliğinin devamı ve gelişmesi için geniş imkânlar sağlamaktadır.

- Doğu ile Batı arasında entegrasyonun genişlemesi için planlanan Büyük İpek Yolu, Trans Hazar Boru Hattı, Bakü-Ceyhan Petrol

Boru Hattı gibi 21. yüzyılın büyük projeleri Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini daha nitelikli ve daha ileri bir aşamaya götürecektir.

- Modern uluslararası politikada Türk Dünyası faktörünün giderek daha çok dikkate alınması büyük ölçüde Türkiye-Azerbaycan stratejik işbirliğinin derinleşmesine bağlıdır (Mesimov, 2001: 275-276).

Yukarıda alıntı yapılan başlıklara ek olarak, iki ülke arasındaki bağları daha da kuvvetlendirecek şu maddelerle ilgili güncellemeler yapılmalıdır:

- Türkiye’nin eğitim alanındaki her kademesindeki tecrübelerinin doğrudan veya dolaylı olarak Azerbaycan’a aktarımı.

- Türk Silahlı Kuvvetleri’nin her Kuvvet kademesindeki bilgi, birikim ve tecrübesinin Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri ile paylaşımı.

- Türkiye’nin inşaat sektöründeki gücünün Azerbaycan’daki paydaş kurumlara aktarımı.

- Özellikle tüm dünyayı sarsan Covid-19 salgını sonrası Türkiye’nin başarılı sağlık politikalarının Azerbaycan’da benzer bir şekilde uygulanması.

Sonuç

Büyük Türk milletinin iki farklı ailesi olan Azerbaycan ve Türkiye, coğrafi komşuluk ve kullanılan Türk dili lehçelerinin yakınlığı bağlamında tarihin her döneminde yakın ilişkiler içerisinde olmuştur. 2001 yılında yapılan değişiklik ile Azerbaycan Latin Alfabesi’nin resmî ve zorunlu bir kimlik kazanması iki ülkenin dil sembollerinin görsel-okunabilirlik yakınlığını daha da arttırmıştır.

21. yüzyıl dünyasının içerisinde bulunduğu siyasî, ekonomik ve askerî gelişmeler bu bağların daha da sıkılaşıarak gelişmesini mecbur kılmaktadır. Çünkü bölgemizde meydana gelen gelişmeler komşuluk bağının veya sınır ortaklığının aynı düzlem üzerinde hareket etmeye yeterli olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda geleceğe daha emin

adımlarla yürüyebilmek için bir yoldaşa ve kardeşe ihtiyaç duyulmaktadır. Zira Türkçede kullanılan ‘Evvel refik bade’l-tarîk’ yani önce yoldaş, yol arkadaşı sonra yol ifadesi birlikte atılacak her türlü adımda iki ülkeye rehber olmak durumundadır. Türk milliyetçilerinin büyük ideali olan Turan hedefine; Bakü’de doğan güneşin Ankara’yı aydınlatması, Hazar’dan esen rüzgârın İstanbul’u serinletmesi ile adım atmamız gerektiği inkâr edilemez bir gerçektir.

KAYNAKÇA

Mesimov, A. (2001). Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri. *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, Avrasya Dosyası - Azerbaycan Özel Sayısı Cilt:7 Sayı:1*, 274-285.

Özkan, İ. (2000). Atatürk ve Türk Dünyası. *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 84-90.

Vahabzade, B. (2000). *Ömürden Sayfalar*. İstanbul: Ötüken.

İNSANLIK TARİHİNİN KARA LEKESİ: HOCALI SOYKIRIMI

Rümeysa ATASEVEN

Soykırım, uluslararası kriterler bakımından teknik olarak değerlendirilen ve uluslararası insancıl hukuk kuralları içinde, en ağır ihlallerin başında gelen önemli ve nitelikli bir suçtur.¹ Başka bir tanıma göre soykırım, bir ulusun kültürel bağlarından koparılması ve yaşam alanlarının yok edilmesi amaçlanarak anavatanından koparılmasıdır.²

Soykırım kelimesi “genocide” kelimesinin karşılığı olarak Türkçede yer almıştır. Genocide terimi ilk defa Lemkin tarafından kullanılmıştır.³ Soykırım kavramının oluşmasına ve semantik bir anlam kazanmasını sağlayan olay Hitler’in, Yahudilerin ırk olarak kötü ve zararlı oldukları inancıyla toptan imhalarını amaçlayan ve bu doğrultuda soğukkanlı bir plan çerçevesinde imhalarını öngören yok etme politikasıdır.⁴ Nazilerin yaptığı katliamlara bir Polonya

¹ Cengiz Başak, Uluslararası Ceza Mahkemeleri ve Uluslararası Suçlar, Turhan Kitabevi Ankara, 2003, s. 71. “Genellikle soykırım suçunun vahametine işaret etmek amacıyla, uluslararası literatürde “crimes of crimes” (suçların suçu) ibaresi kullanılmaktadır.”

² Batuhan Duran, Soykırım Suçunun Uluslararası Hukukta ve Yeni Türk Ceza Kanununda Düzenleniş, Yüksek Lisans Tezi, T.C., Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı, İstanbul, 2007, s. 3

³ Başak, s. 71

⁴ Halil Murat Berberer, Soykırım Suçu, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2007, s. 3

Yahudi'si olarak şahit olmuş ve soykırım kavramını geliştirmiştir. Lemkin, Yunancada aile, ırk, kabile anlamına gelen “genos” sözcüğü ile Latince katletmek anlamına gelen “cide” (occidere veya cideo) sözcüğünü birleştirerek “genocide” terimini oluşturmuştur.

Soykırım, bir grup insanın tamamını veya bir kısmını yok etmeyi amaçlayan birtakım eylemlerin her biridir ve bu yok etme maksadı soykırımı diğer insanlığa karşı suçlardan ayırmaktadır. İlk defa, 1946 yılında BM Genel Kurul toplantısında “genocide” uluslararası bir suç olarak tanımlanmış ve bugüne kadar değişik uluslararası sözleşmelerde ve iç hukuklarda kullanılmıştır. 9 Aralık 1948’de ise *Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi* onaylanmıştır. Sözleşmede “soykırım”, sözleşmeye taraf ulusların “önlemeyi ve cezalandırmayı üstüne aldığı” bir uluslararası suç olarak tayin edilmiştir ve şu şekilde tanımlanmıştır: Bu sözleşme bakımından, ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir grubu, kısmen ya da tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen aşağıdaki fiillerden herhangi biri, soykırım suçunu oluşturmaktadır:

- (a) Gruba mensup olanların öldürülmesi,
- (b) Grubun mensuplarına ciddi surette bedensel ya da zihinsel zarar verilmesi,
- (c) Grubun bütünüyle ya da kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracak hesaplanarak, yaşam şartlarını kasten değiştirmek,
- (d) Grup içinde doğumları engellemek amacıyla önlemler almak,
- (e) Gruba mensup çocukları zorla bir başka gruba nakletmek,

Soykırımın savaş zamanında işlenmesi suçun niteliğini değiştirmez. Devletler hukukuna göre, soykırım yasağı temel bir prensiptir. Devletler, bu yasağa karşı herhangi bir sözleşme imzalayamazlar. Böyle bir sözleşme yok hükmündedir.

Soykırım teriminin etimolojik ve uluslararası terminolojide ne

anlama geldiğinin bu kadar üzerinde durulmasının nedeni, insanlık tarihine kara bir leke olarak geçen Hocalı'da yaşananların tam karşılığının bu kavramı karşılamasındandır.

SSCB döneminde Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölge olan Dağlık Karabağ, 1991 yılında SSCB'nin dağılması akabinde uluslararası bir krizin konusu olmuştur. 19. yüzyıldan itibaren Rusya'nın Kafkasya politikası çerçevesinde Ermeni nüfusun yerleştirildiği Dağlık Karabağ, bu dönemden itibaren Ermenistan'ın gündemine girmiştir. Ermenistan'ın SSCB döneminde hukuken Azerbaycan'a ait olan bölgede hak iddia etmesi sonucunda Karabağ Savaşı başlamış, savaş sırasında 366. Rus Motorize Alayı tarafından desteklenen Ermeni birlikleri, 26 Şubat 1992 günü abluka altına aldıkları Hocalı kasabasına girerek 1.300 kişinin hunharca öldürüldüğü, 1.275 kişinin esir alındığı, 25 çocuğun hem öksüz hem yetim, 130 çocuğun da öksüz veya yetim kaldığı bir katliam gerçekleştirmiştir.

Dağlık Karabağ'ın tarihine bakıldığında; Azerbaycan, Ermenistan ve İran'ı kontrol edebilecek bir konumda olan Kafkasya'nın en stratejik noktalarından birinde bulunduğu görülmektedir. Sovyet döneminde

Karabağ'ın demografik yapısı Rusya tarafından şekillendirilmeye çalışılmıştır. Müslüman nüfusun Kafkasya'dan sürülmesi ve yerlerine Hristiyan nüfusun yerleştirilmesi, Rusya'nın Kafkas politikasının bir parçası olarak gerçekleşmiştir.

1826 yılında Karabağ Hanlığı'nı işgal eden Rusya, bölgede Ermeni nüfusun arttırılmasını teşvik etmiş; bu amaca matuf olarak İran ve Anadolu'da yaşayan Ermenileri bölgeye yerleştirmiştir.⁵ 20. yüzyılda da aynı politikasını devam ettiren Rusya, Ermenilerin bölgede iskân edilmesini teşvik ederken bölge halkını göç ettirmeye yönelik bir politika izlemiştir. “Ermenistan, SSCB’den kolektif çiftlik sahibi ve diğer Azerbaycanlı nüfusun Azerbaycan SSCB’nin Kür-Aras ovasına göç ettirilmesi” hakkındaki kararname, 1947 Aralık ayında SSCB Bakanlar Şurası tarafından kabul edilmiştir. Kararname, bölge halkının yurtlarından çıkarılarak yerlerine Ermenilerin yerleştirilmesini amaçlamaktadır. 1960 yılından itibaren ise Ermeniler Karabağ ve Nahçıvan üzerinde toprak iddiasında bulunmaya başlamıştır.⁶ 1980’li yılların ikinci yarısında, Sovyetler Birliği’nin dağılma sürecine girdiği dönemde, Ermeniler, Gorbaçov’un “perestroika” (yeniden yapılanma) ve “glasnost” (açıklık) politikalarını da fırsat bilerek Dağlık Karabağ bölgesinde hak iddia etmeye başlamıştır. Gorbaçov’un ekonomi başdanışmanı Aganbekyan’ın 1987 yılının Kasım ayında “Dağlık Karabağ Ermenilerindir ve bu topraklar Ermenistan’a ilhak edilmelidir.” şeklindeki açıklaması akabinde, bölgede yaşayan Ermeniler Ermenistan’a bağlanma adına gösterilerde bulunmaya ve bölge halklarına yönelik şiddet eylemlerine başvurmaya başlamıştır.⁷

⁵ Osman Nuri Aras, “Karabağ Savaşı Siyasi Hukuki Ekonomik Analiz”, Bakü: Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2008.

⁶ Beşir Mustafayev, “Ermeni Devlet Terörünün Eseri: 26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımı Üzerine”, Karadeniz Araştırmaları, (Bahar 2011), Sayı 29, s. 25.

⁷ Aslıhan Akman, Kadim Coğrafyanın Genç Ülkesi, İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı, 2005, s. 61.

Dağlık Karabağ bölgesinde önemli bir yerleşim merkezi olan Hocalı; Ağdam, Şuşa, Hankendi, Askeran yolları üzerinde stratejik bir konuma sahiptir. Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan yol da Hocalı'dan geçmektedir. Bölgenin tek hava limanı için üs konumunda olan Hocalı, Karabağ Savaşı süresince Ermeni güçleri için askerî bir hedef konumunda olmuştur. Zira, Hocalı'nın ele geçirilmesi durumunda Askeran ve Hankendi arasındaki yol açılarak Şuşa dışındaki bütün Dağlık Karabağ'ın Ermenilerin kontrolü altına alınması söz konusu olacaktır.

1991 yılının Aralık ayına gelindiğinde Hocalı kasabası Ermeni ablukası altına alınmıştır. Ekim ayından itibaren bölgeye kara yolu ulaşımı kapanmış, ulaşım sadece helikopterlerle yapılabilmektedir. Kasım ayında Hocalı'da bir helikopterin Ermeniler tarafından vurulması sonucu, içerisinde Azerbaycan devlet yetkilileri, Rus ve Kazak gözlemcilerin bulunduğu 20 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu olaydan sonra bölgenin hava yolu ulaşımı da kapanmış, gaz ve elektrik bağlantısı kesilmiş ve

bölge tamamen Ermeni ablukası altına girmiştir.⁸ 3.000 Azerbaycan Türkünün yanı sıra Ahıska Türklerinin de yaşadığı Hocalı kasabası, 1992 yılında 25 Şubat'ı 26'ya bağlayan gece, Ermenistan silahlı kuvvetleri ve 366. Rus Motorize Alayı'nın gerçekleştirdiği bir katliama maruz kalmıştır. Katliamın yaşandığı tarihte Hocalı, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin koruması altında değildir; savunmasız bir durumda, elinde hafif silahlar olan yaklaşık 150 kişi tarafından korunmaktadır.⁹ (Bunun nedeni Gorbaçov'un 1990'da çıkardığı bir kanun ile Sovyetler Birliği'nin bütün bölgelerinde av silahları da dâhil olmak üzere tüm silahlar toplatmasıdır.)

Tamamen savunmasız durumda olan kente üç istikamet üzerinden giren Rus destekli Ermeni askerleri, sivil halkı vahşice katletmiştir. Hankendi tarafından 366. Alay askerleri, arkada Rus-Ermeni silahlı birlikleri, Esgeran istikametinde ise 1.000'den fazla silahlı kişi harekete geçmiştir. 366. Alay'ın tanklarının desteği ile şehre giren Ermeniler, topçu ateşiyle şehirdeki karargâhları ve askerî hedefleri vurmuştur. Rus Motorize Alayı'nın düzenlediği saldırı sonucu Hocalı hava alanı kullanılamaz hâle gelmiştir. Hocalı'dan kaçmak için Ağdam istikametine ilerleyen halkın bir kısmı, yol üzerinde karşılarına çıkan Ermeni güçleri tarafından esir alınmış, bir kısmı da katledilmiştir.¹⁰

Katliamda insanların kafa derileri yüzülmüş, kol ve bacakları testere ve hızarlarla kesilmiş, kafaları vücutlarından koparılmış, hamile kadınların karınları kesilmiş, insanlar diri diri yakılmıştır. Resmî rakamlara göre saldırıda 106'sı kadın, 63'ü çocuk, 70'i yaşlı toplam 613 kişi katledilmiş; 76'sı çocuk 487 kişi ağır yaralanmış, işkenceye maruz kalan 1.275 kişi esir alınmıştır. Esir alınanlardan 150 Azerbaycan Türkü

⁸ Mustafayev, s. 29.

⁹ Deniz Abbasi, "İnsanlık Ayıbı: Hocalı Katliamı", <http://www.izedebiyat.com/yazi.asp?id=83348>, Erişim Tarihi: 12.09.2020.

¹⁰ Boraz Aziz, Mart Faciasından Hocalı'ya Azerbaycan'da Ermenilerin Türk Soykırımı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013, s. 167.

hâlen kayıptır.¹¹ Gayri resmî rakamlara göre ise katledilen Azerbaycan Türkü sayısı 1.300, yaralı sayısı 1.000'in üzerindedir. Katliam nedeniyle 25 çocuk hem öksüz hem yetim, 130 çocuk da öksüz veya yetim kalmıştır. 1 milyon Azerbaycan Türkü işgal edilen topraklardan göç etmek durumunda kalmıştır. Üzerinden 28 yıl geçmesine rağmen bu topraklar hâlâ işgal altındadır.

Bu bağlamda ilk paragraftan itibaren değinilen “soykırım” etimolojisi de göz önünde bulundurularak varılacak sonuç Ermeni Birlikleri tarafından 26 Şubat 1922’de Hocalı da katliam yaptığı yönündedir. Bu katliamla uluslararası hukukun soykırım suçu, insanlığa karşı suçlar, saldırı suçu ve barışa karşı suçlar gibi muhtelif kurallar çiğnenmiştir. Soykırımın sorumlularına henüz herhangi bir cezai yaptırım uygulanmamış, uluslararası yargı organlarına taşınmamış, Uluslararası Ceza Mahkemesi, Savaş Suçları Mahkemesi, İnsan Hakları Mahkemesi gibi unsurları devreye sokulmamıştır. Vicdan muhakemesi yapılması gereken bu durumda bizlere bireysel olarak düşen görev Aliya İzzet Begoviç’in sözlerinden ders çıkararak bu soykırımı tüm çıplaklığı ile gelecek nesillere aktarmaktır:

“Ne yaparsanız yapın soykırımı unutmayın. Çünkü unutilan soykırım tekrarlanır.”

¹¹ “Khojaly: History, Tragedy, Victims”, Tragedy of the 20th Century-Khojaly Genocide, Administrative Department of the President of the Republic of Azerbaijan Presidential Library, <http://files.preslib.az/projects/khojaly/enkhojaly/gl1.pdf>. Ayrıca bkz. Ata Atun, “Principal Actors of Khojaly Genocide”, <http://www.journalacademic.com/Papers/publications/2011/157/Actors.htm>; Ermenistan’ın dünyada konserve organ nakli ihracatında bulunan ülkeler arasında ilk sıralarda geldiği belirtilmektedir. Bu organların esir Azerilerden alınıp başka ülkelerde satışa sunulması ihtimal dâhilindedir, bkz. Yılmaz, s. 7.

AZERBAYCAN'IN KANAYAN YARASI DAĞLIK KARABAĞ

Av. Mehmet Fatih ÖNSÖZ

*Hardan senin oldu bizim Karabağ?
Adı sahibini demir mi aşkar?
Hoşlukla vermezler toprağı ancak
Kanla mühürleyip zorla alırlar
Bahtiyar VAHAPZADE*

Dağlık Karabağ sorunu, XIX. Yüzyıl başlarında meydana gelen Azerbaycan-Ermenistan anlaşmazlığının devamı olarak günümüze kadar gelmiştir. Azerbaycan ile Ermenistan arasında sürüp gelen söz konusu iki asırlık problem, özünde XVIII. yüzyıl başlarında Rusya'nın bölge ile ilgili politikaları doğrultusunda oluşturulmuş yapay bir sorundur. Buna göre XVIII. yüzyıldan itibaren, Rusya'nın yayılmacı politikaları doğrultusunda bölgenin demografik yapısı alt-üst edilerek, söz konusu bölge problemlili hale getirilmiştir. Günümüzde, hukuki bir dayanağı olmaksızın, Azerbaycan'ın %20'lik toprak parçasıyla birlikte Ermenistan tarafından işgal edilen Dağlık Karabağ, Birleşmiş Teşkilatının gündeminde çözüm bekleyen sorunlardan biridir. "Büyük Ermenistan" iddiasıyla, Azerbaycan'dan kopararak işgal edilen bölge, fiilen Ermenistan Cumhuriyeti'nin sınırları içerisine dahil edilmiştir. Bu bölgede yaşayan bir milyonu aşkın Azerbaycan Türkü ise yurtlarından sürülmüştür. Günümüzde Dağlık Karabağ bölgesindeki anlaşmazlıklar, taraflar arasında, coğrafi ve tarihi olarak farklı gerekçelerle temellendirilmektedir.

Bu sebeple çalışmamızda söz konusu bölgedeki anlaşmazlığın altında yatan sebepleri tespit edebilmek amacıyla, öncelikli olarak, bölgenin coğrafi ve demografik özellikleri üzerinde durulacaktır. Bunun yanı sıra tarihi anlamda bölgenin geçmişi ve bölgede hâkim olan unsurlar ele alınacaktır. Bölge ile ilgili genel bir çerçeve çizildikten sonra, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren bölgede hâkim olan süreçler, belirli tarihi dönemler itibariyle ele alınacaktır. Böylelikle başlangıç itibariyle Rusya'nın kendi içinde bir iskân ve denge politikası olan meselenin, nasıl olup da yıllar içerisinde Azerbaycan ve Ermenistan'ı da aşarak tüm dünyanın gündeminde olan bölgesel bir sorun haline geldiği sorusuna cevap aranacaktır.

Coğrafi olarak Karabağ

Karadeniz'in doğusundaki Taman yarımadasından Hazar Denizi'nin batısındaki Apşeron yarımadasına kadar uzanan dağlık bölge, Kafkasya olarak adlandırılmaktadır. Kafkasya'nın doğusu Asya kıtasında, batısı ise Avrupa kıtasında yer almaktadır [1]. Karabağ ise Kafkas dağlarının güney doğusunda yer alan bölgede bulunmaktadır.

Gerek Sovyetler Birliği döneminde gerekse daha önceki dönemlerde her yönüyle Azerbaycan'ın bir parçası olarak kabul edilen Dağlık Karabağ, eski Karabağ vilayetinin yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır. Ancak günümüzde konuyu ele alanlar, bölgeyi kısaca “Karabağ” şeklinde adlandırmaktadırlar.

4392 km² 'lik Karabağ, coğrafi olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı kısmında; Kür, Aras nehirleriyle günümüzde Ermenistan sınırları içinde bulunan Gökçe gölü arasındaki dağlık bölge ile bu bölgeye bağlı ovalardan oluşan bir yerdir [2]. 1990'lı yıllarda bölgenin Ermenistan tarafından işgaline kadar, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, bütünüyle Azerbaycan toprakları ile kuşatılmış olup başka bir ülke ile herhangi bir sınırı bulunmamaktaydı. Ancak günümüzde Karabağ'ın ekonomik durumunun pek de iyi olduğu söylenemez. Karasal iklimin

hâkim olduğu bölgenin ekonomisi sınırlı sayıda meyve, tahıl ve hayvancılığa dayanmakta olup bölgede küçük çapta sanayi tesisleri de bulunmaktadır. Karabağ bölgesi, ekonomik açıdan sınırlı olmakla birlikte, coğrafi konumu itibariyle Ermenistan ve İran'ı kontrol edebilecek jeopolitik bir öneme sahip bir noktada bulunmaktadır. Bu sebeple söz konusu bölge hakkındaki anlaşmazlık, ekonomik olmaktan ziyade tarihi ve politik temelli olarak değerlendirilebilir.

Türkmençay Antlaşması Öncesi Karabağ

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Güney Kafkasya bölgesi siyasi açıdan karışık bir durumda idi. 1747 yılında Nadir Şah Afşar'ın ölümünden sonra Kafkasya ve Azerbaycan bölgesinde merkezi otorite zayıflamış ve bölge hanlıklara ayrılmıştı. Bu dönemde sadece Azerbaycan'da, yirmiye yakın hanlık ortaya çıkmıştı. Söz konusu hanlıklar arasında en etkili Türk aşiretlerinden Saraçlı boylarının idaresi altında olan Karabağ Hanlığı idi. Bu hanlıklar, 1848 Rus işgaline kadar Safevi Devleti ve Osmanlı Devleti arasında denge politikası ile varlıklarını sürdürmüşler; iç ve dış işlerinde bağımsız hareket etmişlerdir. Gerek Selçuklu döneminde gerekse bölgede bağımsızlık hareketinin başladığı hanlıklar döneminde, bölgede Ermenilere ait bir hanlık ya da buna yönelik herhangi bir siyasal hareketin varlığı söz konusu değildir. Bu durum, bölgede Ermeni nüfusunun az ve dağınık olduğu ve Ermeni nüfusunun etnik kimlik hüviyetinde bulunmadığına dair bir işaret olarak değerlendirilmektedir [3]

Rusya açısından Kafkasya, İran ve Osmanlı sınırına tampon bir bölge olmasının yanı sıra sıcak denizlere inme politikası açısından da önemli coğrafya olarak görülmekteydi. Çar I. Petro döneminde (1722) Hazar sahillerine inen Ruslar, Şirvan Hanlığı üzerinden Kafkaslara kadar uzandılar. Rus ilerleyişi karşısında Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunan Azerbaycan hanlıklarına, Köprülü Abdullah Paşa komutasında bir kuvvet gönderilerek Güney Kafkasya bölgesi büyük

ölçüde Osmanlı Devleti'ne bağlandı. Ancak Osmanlı-Rus savaşının (1768-1774) sonucunda Kırım'ın Rusya'ya bağlanması ile Kafkasya bölgesindeki demografik yapı Ruslar lehine değişmeye başladı. 1801 yılında, Rusya'nın Gürcistan'ı ilhak etmesi ile başlayan gelişmeler, Rusların Kafkasya'ya yayılmasında bir dönüm noktası oldu. Buna göre Rusya, Gürcistan'ı kendi topraklarına katarak, Kafkasya'da bir sömürge yönetiminin temellerini atmış oldu. Gence kalesini kuşatan Rus kuvvetleri, Ocak 1804 tarihinde kaleye girdiler. Gence Hanlığı, arazisi ile Rusların eline geçti. Bu sırada Fransa ile Mısır meselesinden dolayı arası açık olan ve Rusya'nın kışkırtması ile ortaya çıkan Sırp İsyanı ile uğraşan Osmanlı Devleti'nin Güney Kafkasya'da kontrol alanını genişletmek isteyen Rusya ile mücadele edecek gücü bulunmamaktaydı.

Rusya'nın Kafkasya bölgesine yayılmasından en fazla rahatsız olan ülke, bölge ile iki bin yıllık bağı olan İran'dı. Bu rahatsızlığın da etkisiyle, 1812 yılında Rusya, Avrupa'da Fransa ile mücadele ederken, İran, Rusya'ya saldırdı. Ancak bu saldırıda yenik düşen İran kuvvetleri, 13 Ekim 1813 tarihinde Karabağ'ın Gülistan kentinde barış anlaşması imzalamak zorunda kaldı. Bu anlaşmaya göre Aras çayının kuzeyinde bulunan Azerbaycan arazisindeki Gence, Karabağ, Şeki, Lenkeran, Şemahı, Bakü, Kuba, Derbent hanlıklarının Rusya'ya ait olduğu kabul edildi. 1804-1813 ve 1826-1828 Rus-İran savaş yıllarını ve bu yılları takip eden dönemleri Rusya, Kafkasya'nın demografik yapısını değiştirmek için bir fırsat olarak değerlendirdi.

Türkmençay Antlaşması Sonrası Karabağ

Türkmençay anlaşması gerek İran gerekse Rusya, topraklarında yaşayan halkların bir yıl içinde istedikleri yere göç etmesine imkân tanıyan bir hüküm içermekteydi. Azerbaycan'da nüfus üstünlüğünü sağlamaya çalışan Rusya gerek İran gerekse Osmanlı Devleti ile yapılan anlaşmaların ilgili hükmünü, bu bağlamda bir fırsat olarak değerlendirdi. Bu bağlamda Rusya, yapılan anlaşma hükümlerine dayanarak İran

ve Osmanlı devletlerinin tebaası olan Ermenileri, Kafkasya'ya göçe teşvik etti. Teşvik amacıyla, bölgeye göç eden Ermeniler, 1828 yılında yürürlüğe konulan bir kanunla 20 yıl vergiden muaf tutulurken devlet tarafından kamu arazilerini göç eden Ermenilere tahsis edildi; Müslüman nüfusun elindeki özel araziler de satın alındı. Karabağ'ın dağlık kesimindeki yerli "Müslüman" nüfus ise Ermenilerle iş birliği yapılarak zorla diğer bölgelere göç ettirildi. Rusya, söz konusu iskân politikalarını uygulama ve organize etmede, göç olayına kutsal bir hava katan Ermeni Ruhban sınıfından büyük destek aldı.

Türkiye, Kafkaslarda genel itibariyle bir bölgesel barış veya çözüm oluşturabilecek bir dış politika izlemeye çalışmıştır. Türkiye AGİT Minsk23 grubundan, Dağlık Karabağ'ın resmi statüsünün Azerbaycan içinde özerk bir bölge olarak tanınması yolunda güvence almıştı ve meşruluğun şiddet kullanarak bozulmasına izin verilmemesini talep etmiştir. Bu arada Türkiye, Ermenistan'a işgal ettiği Azeri kasaba ve köylerinden ve Laçın'den geri çekilmesi hususunda da ısrar etmiştir. Siyasal ilişkilerin kurulması için Ermenistan'la bazı görüşmeler yapmıştır. Türkiye bir yandan bütün Sovyet Cumhuriyetleriyle iki yanlı ilişkilerini geliştirmeye çalışmakta diğer taraftan bu ülkeler arasındaki iki taraflı anlaşmazlıklarda taraf olmamaya çalışmaktadır. Dağlık Karabağ sorunu, Türkiye'nin Ermenistan kaynaklı yeni güvenlik tehdidiyle karşı karşıya kalması ve Sovyetler Birliği sonrası Kafkasya'ya ve Orta Asya'ya siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri açılımlar yapma gayretlerini ciddi anlamda etkileyen bir öneme sahip olmuştur. Sovyetler Birliği sonrası dönemde bölge içi ve bölge dışı devletlerin (özellikle Rusya, İran ve ABD) bölgeye yönelik çıkarlarında değişiklik yaşanması, Dağlık Karabağ sorununu Kafkaslar ve oradan Orta Asya'ya uzanan geniş bir coğrafyada jeopolitik mücadelenin odak noktasına yerleştirmektedir.

Türkiye, Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra bu ülke ile başta eğitim konusunda olmak üzere teknik ve kültürel alanlarda

ilişkilerini canlı tutma çabası içine girmiştir. Bu durum ikili ilişkileri geliştirme isteğinin yanında Azerbaycan'ı Rusya'nın etkisinden kurtarma düşüncesinden de ileri gelmiştir. 1990 yılı Ocak ayında Azeriler ve Ermeniler arasında sıcak çatışmalar vuku bulmuştur. Bu bağlamda, 12 Ocak 1990'da Ermenilerin bölgedeki iki Türk yerleşim birimine ateş açmaları sonucunda 12 kişi ölmüş, 22 kişi Ermenilerce esir alınmıştır. 13 Ocak 1990'da Bakü'de Ermeniler tarafından gerçekleştirilen bir saldırıda bir Azerbaycan Türkü ölmüş biri de ağır yaralanmıştır iki Azerbaycanlıya baltayla saldırılması sonucu birisi ölmüş, diğeri ise ağır yaralanmıştır. Bu haberin o sırada gerçekleştirilen büyük bir mitinge ulaşması sonucu karşı saldırı düzenlenmiş ve bu saldırı esnasında çoğunluğu Ermeni olan toplam 34 kişi hayatını kaybetmiştir. Moskova yönetimi, yaşanan gelişmelerin tehlike arz ettiğini gerekçe göstererek, Bakü'de ve Azerbaycan'ın birçok bölgesinde (DKÖB dâhil) olağanüstü hal ilan etmiştir. 20 Ocak 1990 tarihinde 20.000 askerden oluşan Kızıl Ordu birlikleri havadan, karadan ve denizden Bakü'ye saldırmış, operasyonu yöneten Savunma Bakanı Yazov ve İçişleri Bakanı Bakatin yerine, yapılan operasyon sonucu birkaç yüz insanın hayatını kaybettiğini ve 700 kişinin de yaralandığını duyurmuştur. Bu dönemde Karabağ sorununu çözüme kavuşturmak için Azerbaycan'da Teşkilat Komitesi kurulmuş ve Azerbaycan Komünist Partisi'nde önemli mevkide bulunan V. Polyaniçko bu komiteye başkan olarak atanmıştır. Teşkilat Komitesi başlangıçta sorunu çözüme kavuşturmak için uğraşmışsa da daha sonraki süreçte etkisini kaybetmiştir. 17 Mart 1991 yılında yapılan ve SSCB'ye bağlı yönetimlerde birliğin devamını sağlamak amacıyla şaibeli bir halk oylaması yapılmıştır. 1991 yılının 19-21 Ağustos'ta ise Moskova'da hükümet darbesi gerçekleştirilmişti. Bu darbe Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesini kaçınılmaz hale getirirken Ermenistan'da da yeniden başkanlık seçiminin yapılmasına neden olmuştur.

Levon Ter Petrosyan iktidarı döneminde yapılan görüşmelerde Azerbaycan tarafı ile kademeli bir çözüme yönelik çerçeve çizilmiştir.

Yapılan görüşmelerde, Ermenistan'ın işgal altında bulundurduğu yedi bölgenin önemli bir kısmını boşaltması, Türkiye ve Azerbaycan ile kapalı olan Ermenistan sınırının yeniden açılması gündeme gelmiştir. Bu gelişmelerden sonra Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin statüsünün de tartışma konusu olmasına karar verilmiştir.

Ermenistan devlet başkanı Levon-Ter Petrosyan uzun süren barış görüşmeleri sonrasında Aşamalı Çözüm Planı ile birlikte olumlu tutum içerisinde görünmüştür. Ermenistan devlet başkanının olumlu tavrı çözüm için umutları arttırmıştı. Ancak Levon-Ter Petrosyan ülke içindeki muhalefetin ve Dağlık Karabağ Ermeni çetelerinin baskısı altında geri adım atmak zorunda kalmıştır. Uzlaşmaz iç muhalefetin ve dışarıdaki diaspora Ermenilerinin baskılarına daha fazla dayanamayan Petrosyan devlet başkanlığından istifa etmek zorunda kalmıştır. Petrosyan'ın istifa etmesi bir anlamda Dağlık Karabağ sorununun çözümünde büyük oranda tekrar başa dönmek anlamına geliyordu. 1991'de Azerbaycan, bağımsız olma yolunda önemli adımlar atarken Karabağ Ermenileri de kendilerini "Artsak Ermeni Cumhuriyeti" olarak ilan etmiştir. Azerbaycan parlamentosu ise böyle bir durumun anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle karara sert tepki göstermişti. Ermenilerin, Şaumyan bölgesindeki köylere saldırıda bulunmasıyla Yeltsin ve Kazakistan Devlet başkanı Nazarbayev girişimleri sonucu sorunun çözülmeye çalışılması için Kafkasya'da Jeleznovodsk kentinde, 24 Eylül 1991 tarihinde iki ülke arasında anlaşma sağlanmıştır. Yapılan bu anlaşmaya göre ateşkes olacak, Ermenistan; Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu kabul edecek, bölge halkının kendisini yönetmesi için bazı imkânlar sağlanacaktır. 20 Kasım 1991 tarihinde ise Azerbaycan'ın ateşkes kararına uyulmadığını kanıtlamak amacıyla davet ettiği Rus ve Kazak gözlemcilerin içinde bulunduğu helikopter, Ermeniler tarafından düşürülmüştür. Bu olay Azerbaycan yönetimini birtakım tedbirler almaya sevk etti. Bu tedbirlerin ilki Ermenistan'a ulaşan demir yolunun kapatılmasıdır. Ayrıca Azerbaycan Yüksek Sovyet'i 26 Kasım 1991 tarihli toplantı-

sında Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin mevcut statüsünü kaldırarak onu oluşturan ilçeleri direkt Bakü'ye bağladı. Ancak gelişen bu durum barış görüşmelerinden sonuç alınamamasına yol açmıştır. Yaşanan bu gelişmeler Dağlık Karabağ'ın gelecekteki statüsünün belirlenmesi ile ilgili olarak Ermenistan ve Azerbaycan'ın her zamankinden çok daha uzakta olduğunu ortaya koymaktadır. Karabağ sorununa çözüm bulmak amacıyla 1992'de kurulan Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Grubu da sorunun çözümü için somut bir sonuç alamamıştır. Azerbaycan ve Ermenistan kamuoylarının farklı beklentileri sorunun çözülmemesindeki önemli sebeplerinden biridir. 1994 yılında AGİT Minsk Grubu eş başkanlığına ABD, Rusya ve Fransa getirilmiştir. Beyaz Rusya, Almanya, İtalya, Portekiz, Hollanda, İsveç, Finlandiya ve Türkiye ile sorunun tarafları olan Azerbaycan ve Ermenistan, Minsk Grubu'nun diğer üyeleridir. Türkiye'nin Minsk Grubu'ndaki eş başkanlığını Azerbaycan desteklerken, Ermenistan buna karşı çıkmıştır. Minsk Grubu 1992'den beri Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki barış sürecini yönetmektedir. BM de sorunun çözüme kavuşmasına yönelik birçok girişimde bulunmuştur.

Günümüzde Bakü, toprak bütünlüğü konusunda kararlılığını korurken; Erivan, milletlerin self determinasyon hakkına dikkati çekmektedir. Azerbaycan'ın pozisyonunun temel dayanak noktası, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olmasıdır. Bakü, bu bağlamda sözde Dağlık Karabağ yönetiminin çözüme taraf olmasına da sıcak bakmamaktadır.

Sonuç;

Dağlık Karabağ çatışması Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce başlayan ve birliğin dağılmasından sonra bağımsız devletlerarası çatışmaya dönüşen, Soğuk Savaş dönemi sonrası en yıkıcı bölgesel savaşlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaşta 1 milyon Azerbaycan vatandaşı mülteci durumuna düşmüş ve Azerbaycan topraklarının

%20 si Ermeni işgaline uğramıştır. Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını kazanmaları ve Dağlık Karabağ'daki mevcut durumun kendisini "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti" olarak ifade etmesinin ardından daha önce Sovyetler Birliği'ne ait iç sorun olan Karabağ, uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Dağlık Karabağ sorunu, Kafkasya'da siyasi istikrar, ekonomik büyüme ve bölgesel iş birliğinin gerçekleştirilmesini engelleyen önemli bir sorun olarak görülmektedir. Türkiye, Ermenistan'ın iyi komşuluk ilişkileriyle uyumluluk gösteren politikalar benimsemesi halinde bu ülke ile ilişkilerini normal bir seyre sokma arzusu içindedir. Ancak Ermenistan'ın uluslararası hukukun temel prensiplerini ve BM Güvenlik Konseyi kararlarına uymaması ve Türkiye'ye karşı Ermeni diasporasıyla birlikte sergilediği düşmanca tavır, iki ülke ilişkilerini ipotek altına almaktadır. Ayrıca Türkiye, Ermenistan'ın bu tavrının ülkemizde diplomatik ilişkiler kurması yönünde engel oluşturduğu kanaatine varmasını da ümit etmektedir. Karabağ sorunu geçmişte olduğu gibi bugün de Güney Kafkasya'nın merkezinde bölge güvenliğini tehdit eden bir durumdadır. Sorun her ne kadar bir Azeri-Ermeni çatışması olarak görünse de sorunun temelinde bir Hristiyan-Müslüman çatışması olduğu algısı yüksektir. Günümüzde taraflar kendi fikirlerini, küresel güçlerin bölgesel menfaatleriyle özdeşleştirerek kazançlı çıkmaya çalışmaktadır. Buna karşın uluslararası kamuoyu sorunun çözümü için gereken siyasi inisiyatifi yerine getirememektedir. Bu durumdan yarar sağlamaya çalışan Ermenistan, Dağlık Karabağ'ı yavaş yavaş bir devlet gibi şekillendirerek ayrılma noktasına getirmiştir. Bu doğrultuda sorun, Azerbaycan için hiç de iyiye doğru gitmeyen bir noktaya doğru gitmektedir. Azerbaycan liderlerinin açıklamalarına bakıldığında ise Azerilerin intihar olarak değerlendirilebilecek adımlar atmaktan geri kalmayacağı açık bir şekilde görünmektedir. Dolayısıyla tüm Kafkasya'yı içine alabilecek bir çatışma alanı kaçınılmaz görünmektedir. Dağlık Karabağ meselesinde çözüm odaklı bir antlaşma sağlanacaksa Ermenilerin işgal altında tuttuğu toprakların işgalini sonlandırması gerekmektedir. Netice itibarıyla günümüzde Azerbaycan-Türkiye-Erme-

nistan arasında devam eden yaklaşık iki asırlık sorunun adı olan “Ermeni Meselesi” ve “Karabağ Sorunu”nun, başta Ruslar olmak üzere emperyalist güçler tarafından oluşturulmuş yapay bir sorun olduğu görülmektedir. Kanaatimize göre Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu uzun süreli ateşkes ve yer yer çatışmalar halinde devam edecektir.

KAYNAKÇA

[1] (Gökçe, 1979:5).

[2] (Aslanlı, 2001:393; Yalçinkaya, 2006:130)

[3] (Yıldırım, Özönder, 1991:3).

ŞEHİT MÜBARİZ İBRAHİMOV

Elnur PAŞA

Seni hor görenler olacak, seni anlamayanlar bugün olduğu gibi yarın da olacak. Sen aldırma onlara, zaten aldırmadığını da biliyorum. Anlamayanları da yadırgamıyoruz, çünkü onlar bizden değil, fakat bizler senden yanayız, seninleyiz ey yarım kalmış işi bitiren yiğit. Ama her şey bitti sanma, masumların hakkı teslim edileceği güne kadar, adalet yerini bulana kadar gerekirse mahşere kadar bu kavga sürecektir. Uzaklarda olan yakın köylerimiz bir gün doğduğun Aliabad köyü gibi bütün evlerde ve bütün kapılarda senin resmin olacak.

Bir gün Şuşa da, Laçın da Bilesuvar gibi seni anlatacak. Ama şimdi bizi beklemekte, kirlenmiş topraklarının kahrını çekmekte. Karabağ bize kızgın, Mübariz. Sen yatmış bir ruhu uyandırdın, sen bizi geçmişe götürdün. Atalarımızı hatırlattın ve onlardan ders alan 1. Karabağ savaşında savaşan, şehit ve gazi olan insanlarımızı tekrar hatırlattın. Ruhumuzu tazeledin Mübariz. Bize şehitliğiyle öyle bir tokat attın ki senin sayende özümüzü hatırlamış olduk. Eline sağlık Mübariz. Bize neyi hatırlattın biliyor musun? Aslında işgal edilen topraklarımız değil, ruhumuzun olduğunu ve yıllardır ihtiyacımız olan birlik duygusunu bize hatırlattın. Ruhumuzu sen kurtardın, topraklarımızı da Milli Ordumuz kurtaracak. Zoru olanı sen yaptın Mübariz.

Kederini içine gömmüş, gözyaşları kuruyan şehit annelerimizin ve babalarımızın tekrar umudu oldun. Bütün şehit anneleri annen Şamama anne gibi o gün tekrar evlatlarına ağladı, sen şehit oldun onlar tekrar şehit oldu. Anneler sana ağladı Mübariz. Üç oğlum var biri Vatana feda olsun diyen Ağakerim baba acısını içine atan bütün şehit babaların diliydi. ‘Ağlamayın benim şehidime, mübarek olsun deyin’ demekle Ağakerim baba ateşkes zamanı şehit babası yüceliğini tekrar hatırlattı bize. Mübarek olsun Mübariz.

Toy düğünde seni oynarken görmemişlerdi, ilk ve son defa çocukluğunda bir düğünde oynamışsın, oynadığın hava ‘Azerbaycan Askeri’ marşımı: ‘Dönmez geri, hey, dönmez geri, Azerbaycan Askeri’. Ölümünden 14 gün önce ailesini ziyaret etti. Belki de gizli bir helalleşmek istedi kim bilir. Gelişine kurban kesildi, ihtiyacı olanlara dağıtıldı. Sonra kendisi kurban oldu sevdiğine – Vatana. Kurbanın kabul olsun Mübariz. Şehit düşmeden birkaç gün önce sık sık ailesini aramış, hatta ölüm haberine alıştırmak için babasına ses değiştirerek kendi ölüm haberini bile vermişti.

Ben Mübariz’in arkadaşayım, oğlunuz düşman üzerine gitti, savaşta gitti demişliği bile var. Babasının iniltisine dayanamayıp, sonra açıklamıştı: ‘baba benim Mübariz, özür dilerim, şaka yaptım’. Son telefon görüşmesinde ‘anne ibadetlerinizi aksatmayın, bol bol dua edin ve sadakalar dağıtın, çocukları da evlendirin’ diyen Mübariz’in son cümlelerini ailesi nerden bilebilirdi oğullarının vasiyet ettiğini. Ve kendisinden sonra kalan bir mektup, ve acı hatıra: Canım babam ve anam. Benim için üzülmeyin. İnşallah cennette buluşacağız. Benim için bol bol dua edin. Vatanımızın zor günlerine artık kalbim dayanmıyor.

Allah rızası için bunu yapmalıyım. Şehit olana kadar şerefsizlerin üzerine gideceğim. Şehit olursam ağlamayın. Aksine sevinin o makama yüceltiğim için. Allah’a ibadetlerinizi tam olarak gerçekleştirin. Çok çok sadaka verin. Seyid torunu olarak bunu yapmalıyım. Allah büyük-

tür. Vatan sağ olsun. Oğlunuz Mübariz. Hakkınızı helal edin. 7 Şubat 1988'de doğan Mübariz 19 Haziran 2010'da şehit düştü. Böyle bir evlatların olduğu için ne mutlu sana. Gözün aydın, Azerbaycan!

AZERBAYCAN'DA MİLLÎ AZATLIK HAREKETİ VE EBULFEZ ELÇİBEY'İN ROLÜ

Ömer Burak SERT

Giriş

1920 yılında Azerbaycan'ın işgal edilmesiyle birlikte Azerbaycan Türkleri yetmiş yıl boyunca pek çok asimilasyon politikasına maruz kalmıştır. Millî kimlikleri hedef alınarak tarihleri ve benlikleri unutturulmak istenmiş ve bununla birlikte yoğun bir Ruslaştırma faaliyeti devlet politikası olarak uygulanmıştır. Aynı zamanda bilhassa aydınlar katledilmiş böylece olası bir başkaldırış önlenmek istenmiştir. 1970'li yıllara gelindiğinde Türklüğe dair pek çok şeyin yasaklandığı ve hatta iki kişinin bir araya gelip Türklüğe dair bir meseleyi konuşmasının mümkün olmadığı bir ortamda Ebulfez Elçibey Azerbaycan Türklerine önderlik ederek onlardaki bağımsızlık istek ve inancını bir çatı altında toplamayı başarmıştır. Daha doğru ifadeyle, onda bulunan liderlik vasıfları sayesinde halk tabii bir şekilde Elçibey'in etrafında toplanmış; hür ve bağımsız bir Azerbaycan için mücadele etmiştir. Zorlu bir mücadeleye döneminin ardından kurulan bağımsız Azerbaycan'ı ayakta tutabilmek ve geleceğini temin edebilmek için yüksek gayret sarf eden Elçibey bu gayretinin neticesini kısa sürede almış fakat ne yazık ki Rus destekli bir darbeye görevden el çektirilmiştir. Göreve gelen Haydar Aliyev'in, Elçibey'in koyduğu çizgiyi takip etmediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Çalışmada Elçibey'in doğumundan ölümüne kadarki süreç kronolojik olarak ele alınacak ve bilhassa üniversite çağından itibaren başlayan bağımsızlık üzerine yürüttüğü faaliyetler incelenecektir. Cumhurbaşkanlığı döneminde de geçmişte sahip olduğu millî çizgiyi muhafaza eden Elçibey'in bu dönemdeki faaliyetlerinden bahsedilecektir.

1. Üniversite Yıllarında Elçibey

Ebulfez Elçibey, 24 Haziran 1938 tarihinde Nahçıvan'da bulunan Keleki Köyü'nün Halil Yurdu yaylasında dünyaya gelmiştir. Elçibey'in ortaokul çağları hakkında ağabeyi Almurat Bey *"O yıllarda okulda, köyde onun adını "millet" koymuştlar, kimse ona Ebulfez demez, millet derdi."* ifadelerini kullanmıştır. Ona bu şekilde hitap edilmesinin sebebi, şüphesiz, o yıllarda zihin dünyasında şekillenmekte olan milliyetçilik fikriydi. Öyle ki daha sonraları Elçibey, dünya görüşünün şekillenmesinde, Ordubad'da bulunan ortaokuldaki öğretmenlerinin büyük payı bulunduğunu ifade etmiştir. 1957 yılında Azerbaycan Devlet Üniversitesi Şarkşunaslık Fakültesi'nin Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde eğitim görmeye başlayan Elçibey için bu yıllar, Mehmet Emin Resulzade'nin fikirleriyle tanışma ve kendisinde de millî bağımsızlık fikrinin oluşması açısından büyük öneme sahiptir. Üniversite döneminde arkadaşlarıyla bir araya gelip tarihî ve siyasi meseleler hakkında tartışmalar yapmışlar ve bunun neticesinde de milletlerinin köle, ülkelerinin ise müstemleke olduğuna kanaat getirmişlerdir. İşte bu dönemde, Elçibey ve arkadaşları millî azatlık yolunda mücadele etmeye karar vermişler ve bunun için amatör bir şekilde çalışmaya başlamışlardır.¹ Onların bu faaliyeti, Resulzade'nin açtığı yolda Azerbaycan'ı bağımsızlığa götüren en önemli basamaklardan biridir. Öyle ki, bu hareket daha da genişleyip büyük bir heyecan ve inanç yaratarak kitleleri kendisi etrafında bir araya getirdiğinde Azerbaycan hür ve müstakil bir devlet olacaktır.

Elçibey'in üniversite mezuniyetinin ardından kısa süren bir Mos-

¹ Uğur Güler, Elçibey, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006, s.s. 16-20.

kova ve Mısır'daki tercümanlık döneminin ardından Azerbaycan'a dönmüş ve 1969 yılında *Tolunoğulları Devleti* başlıklı doktora tezini tamamlamıştır. Bunun akabinde de üniversitede ders vermeye başlamıştır. Vazifesine, sıradan bir meslek olarak değil, bağımsızlık mücadelesine hizmet edecek gençleri yetiştirecek önemli bir nokta olarak bakan Elçibey bu öğrenciler arasında millî bilinci sağlamak ve Türklük şuurunu onlarda uyanık kılmak adına faaliyetlerde bulunmuştur.² O dönem temasta olduğu öğrencilerine, kendi tahminine göre Sovyetler Birliği'nin 1985-1986 yıllarında yıkılacağını ve bu duruma hazır olmaları, ihtiyaç hasıl olduğunda millete hizmet için vazifeye talip olmaları gerektiğini anlatmıştır.³ Fakat Elçibey'in bu faaliyetleri bazı ihbarlar neticesinde KGB'nin takibine takılmış ve yine KGB tarafından Elçibey'e Komünist Parti propagandası yapması teklif edilmiş; bunu reddetmesi üzerine evi aranmış ve kendisi de tutuklanmıştır. Arama sırasında evinde pek çok yazı bulunmuştur. Bu yazılardan dikkat çeken bir tanesi de Nihal Atsız'ın, oğlu Yağmur'a yazdığı vasiyetin bir bölümüdür: “*Oğlum Yağmur! Bugün senin yaş yarımın tamam oluyor, ben ise kendi vasiyetnamemi bitirdim. Benim öğütlerimi kulağında küpe egle. İyi Türk ol! Komünizm bizim düşmanımızdır. Bunu iyi bil! Görüyorsun bizim ne kadar düşmanımız var. Savaşa hazır ol! Tanrı sana yâr olsun!*”⁴ Elçibey çıkarıldığı mahkemede yargılanmış ve bir yıl altı ay hapse mahkum edilmiştir. Cezasının ilk altı ayını KGB zindanlarında yatarak geçirecek olan Elçibey kalan bir yılı taş ocaklarında çalışarak cezasını tamamlayacaktır. Esasen Elçibey on yıla kadar ceza alabilirdi. İşlediği “suç”un cezası buydu. Ancak Azerbaycan'daki yönetimin Moskova'dan çekinmesi ve Azerbaycan'da böyle bir bağımsızlık hareketinin meydana geldiğinden haberdar olmasını istemiyor oluşundan dolayı ceza düşük

² Güler, *Elçibey*, s.s. 22-23.

³ Halil Açıkgöz, *Ebulfaz Elçi Bey Azatlık ve Demokrasi*, İstanbul: Veli Yayınları, 1993, s. 269.

⁴ Hüseyin Adıgüzel, *Özbekistan Birlik Halk Hareketi ve Azerbaycan Halk Cephesi*, İstanbul: İnsan ve Demokrasi Vakfı, 2000, s. 267.

tutulmuştur.⁵ O dönem soruşturmayı yürüten istihbarat şefinin, Elçibey hakkındaki sözleri dikkat çekicidir: “Yüzlerce talebeyi baştan çıkaran bu adamın üniversite, çay bahçesi, yemekhane, cadde, sokak demeden Sovyet Rusya hakkında yaptığı propagandaların Rus milleti ve Sovyet Devleti üzerinde yarattığı tahribatı Amerika milyon dolarlar harcarsa da yapamazdı.”⁶ Bu sözlerden anlaşıldığı üzerine Sovyetler Birliği, Elçibey’in yarattığı “tehlike”nin farkındadır ve bu tehlikeyi bertaraf etmek adına her türlü tedbire başvurmaktan kaçınmayacaktır.

17 Temmuz 1976 tarihinde serbest bırakılan Elçibey üniversiteye geri dönmek istese de bu isteği kabul edilmemiş ancak bir süre sonra İlimler Akademisi Elyazmaları Enstitüsü’nde memur statüsünde iş bulabilmiştir. Önceleri çok sıcak bakmasa da 28 Eylül 1979 tarihine gelindiğinde Halime Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten Çilenay ve Erturgut isimlerinde iki çocukları olacaktır.⁷

Artık hem Elçibey hem de Azerbaycan Türkleri için kritik bir döneme girilmiştir. Pek çok tehdide ve atlattıkları tehlikelere rağmen inandıkları yoldan geri dönmeyen bir avuç insan zaman içerisinde daha büyük kalabalıklar haline gelecek ve bunun neticesinde de zorlu bir bağımsızlık mücadelesinin ardından hür ve müstakil Azerbaycan inşa edilecektir.

2. Millî Azatlık Hareketi

Sovyetler Birliği Devlet Başkanlığı’na Mihail Gorbaçov’un gelmesiyle birlikte yaşanan gelişmeler bağımsızlık hareketlerinin kaderleri açısından büyük önem arz etmektedir. Gorbaçov’un uygulamaya başladığı perestroyka politikası⁸, devletin sertliğinde bir yumuşama

⁵ Hanım Halilova, *Ebulfez Elçibey ile Bağımsızlığa Giden Yol*, İstanbul: Töre-Devlet Yayınları, 2012, s. 66.

⁶ Taner Bilgin, *Bir Türk Beyi Ebulfez Elçibey*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2016, s.s. 60-66.

⁷ Güler, *Elçibey*, s.s. 38-40.

⁸ Yeniden yapılandırma. Ekonomik ve siyasi sistemin yeniden yapılandırılmasını/reformunu kapsayan politika.

meydana getirmiş ve bunun doğal sonucu olarak da bağımsızlık hareketlerinin önünü açmıştır. İlk çözülme Baltık ülkelerinde meydana gelmiş ve milletler kendi bağımsızlıklarını kazanmak için bu ülkelerde halk cepheleri kurmuşlardır.⁹ Halk cephelerinin ilk örneklerine bu ülkelerde rastlandığından dolayı Azerbaycan Halk Cephesi için bunların bir örnek teşkil ettiği ifade edilse de Elçibey bu düşüncüyü kısmen reddetmiştir. 12 Eylül 1989 tarihinde Azerbaycan İlimler Akademisi Elyazmaları Enstitüsü'nde yapılan toplantıda konuşan Elçibey, halk cephesi idealinin ilk defa kendilerinden çıkmadığını ve bunun Sovyetler Birliği'nin pek çok noktasında bulunduğunu doğrulamış fakat kendilerinden önce kurulan halk cephelerinin tesiri altında olmadıklarını ifade etmiştir.¹⁰ Esasen Azerbaycan'da azatlık hareketinin meydana gelmesinde Karabağ olaylarının etkisi de mevcuttur. Ermenistan'ın toprak elde etmek amacıyla Karabağ'a saldırması halk arasında bir infiale, millî bir uyanışa sebep olmuştur.

17 Kasım 1987 tarihinde Yurt Öğrenci Birliği tarafından eski adıyla Lenin, mevcut adıyla Azatlık Meydanı'nda düzenlenen protesto mitingine yaklaşık beş yüz bin kişi katılmış ve miting on sekiz gün boyunca kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. 5 aralık günü Sovyet askerleri mitinge sert bir şekilde müdahale etmiş ve hatta Elçibey de burada yara almıştır. Bununla birlikte Elçibey ve arkadaşları tutuklanmış ancak bu kez kamuoyunun tepkisi sert olmuş ve bu tepkiden çekinen Gorbaçov'un araya girmesiyle serbest bırakılmışlardır. Miting sonrasında halkın bir halk cephesi kurulması yönünde isteği vardır. Bu yüksek teveccüh neticesinde 16 Temmuz 1989 tarihinde Azerbaycan Halk Cephesi (AHC)'nin kuruluş konferansı tertip edilmiş ve böylece Azerbaycan Halk Cephesi kurulmuş olur.¹¹ Azatlık hareketinin önemli isimlerinden İsa Gamber AHC'nin kuruluşunda birbirinden farklı güçleri

⁹ Adıgüzel, *Özbekistan Birlik Halk Hareketi ve Azerbaycan Halk Cephesi*, s. 165.

¹⁰ Açıkgöz, *Ebulföz Elçi Bey Azatlık ve Demokrasi*, s. 42.

¹¹ Adıgüzel, *Özbekistan Birlik Halk Hareketi ve Azerbaycan Halk Cephesi*, s. 166-168.

bir araya getirebilmelerinin büyük önem arz ettiğini ifade etmiştir.¹² Elçibey'in üniversite yıllarından itibaren yakın çevresiyle birlikte yürüttüğü bağımsızlık faaliyetleri 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren daha geniş kitlelere yayılmış, daha sistemli ve planlı bir şekilde hareket edebilmek adına kurulan AHC'nin lideri de kitlelerin doğal olarak etrafında bir araya geldiği isim olan Ebulföz Elçibey olmuştur.

AHC'nin ilan edilen programında ana amaçlarının müstakil, vahit, demokratik Azerbaycan devletinin kurulması olduğu yazılıdır. Bunun haricinde çok partili siyasal sistemin tesis edilmesi, serbest piyasa ekonomisine geçiş, şahsî mülkiyet hakkı, millî ordunun kurulması, Karabağ meselesinin Azerbaycan lehine çözülmesi, Güney Azerbaycan meselesinin çözülmesi¹³ maddeleri de programda kendine yer bulmuştur.¹⁴ Bilhassa Karabağ ve Güney Azerbaycan meselelerine büyük önem atfedilmiştir. Zira bağımsızlığın sağlanmasının yanı sıra Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarının işgalcilerden arındırılması ve ardından Kuzey Azerbaycan ile Güney Azerbaycan'ın birleşmesi sağlanarak Birleşik Azerbaycan'ın kurulması en büyük hedeflerdendir. Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettiğinde aslında Azerbaycan'ın sadece bir kısmının bağımsız olduğu, Güney Azerbaycan bağımsızlığına kavuşmadığı müddetçe tam mânâsı ile bağımsız olduğunun söylenemeyeceği ifade edilmiştir.

Elçibey'in ifadeleriyle bu hareket aynı zamanda bir demokrasi

¹² Güler, *Elçibey*, s. 54.

¹³ Elçibey, "Azerbaycan'ın Birleştirilmesi Üzerine Düşünceler" isimli yazısında Güney Azerbaycan meselesi hakkındaki düşüncesini şöyle açıklamıştır: "Peki, Azerbaycan'ın birliği nasıl sağlanabilir? Bunun için ilkin ve ağır vazife Azerbaycan halkının üzerine düşüyor. Azerbaycan halkı bütün gücü, varlığı, gayreti ve namusu ile kuzey-güney arasında alakalar kurulmasına çalışmalıdır. Azerbaycan'ın birliği meselesinde ikinci büyük vazife onun komşuları üzerine düşüyor. Bu onların vicdan, şeref, kardeşlik ve komşuluk borcudur. Üçüncü büyük vazife ise dünya kamuoyunun gelişmiş güçlerine, BM'nin üzerine düşüyor. Bu kuvvetler, düzgün, günün şartlarına uygun taleplerden doğan, beşeriyetin hayrına olan şerefli, hayırlı bir işin halline bigâne bakamazlar ve bakamayacaklar."

(Bilgin, *Bir Türk Beyi Ebulföz Elçibey*, s. 75.)

¹⁴ Güler, *Elçibey*, s.s. 58-61.

hareketidir. O, Gorbaçov'un verdiği göstermelik demokratikleşmeye razı olmadıklarını, kendi demokrasilerini yine kendilerinin tesis etmek istediklerini söylemiştir.¹⁵ Bağımsızlık ile demokrasiyi birbiriyle yan yana görmüş ve kendi yollarını şöyle izah etmiştir:

“Bizim bir yolumuz var, o da demokrasidir. Tarih gösteriyor ki, dünyayı yaşatacak bir şey var o da hak ve adalettir! Bizde, demokratik hareketle, millî bağımsızlık hareketi birleşmiştir. Ona göre de biz eziyet çekiyoruz. Her bir milletin en büyük arzusu müstakillik elde etmek, kendi devletini kurmaktır. Azerbaycan halkı da bu cihetten istisna değildir. Bizim yolumuzun esası 1918 yılında belirlendi. Bu yol, Azerbaycan devletçiliğinin yoludur, müstakillik-azatlık yoludur. Bugün, bu yolda gitmek şerefi de bize Azerbaycan demokratik güçlerine nasip olmuştur.”¹⁶

Azerbaycan'da millî şuurun uyandığının gözlenmesi ve Azerbaycan Türkleri'nin azatlık özlemiyle AHC etrafında bir araya gelip büyük bir güç meydana getirmeleri Sovyetler tarafından da takip edilmiş ve rahatsızlıkla karşılanmıştır. 17 Kasım 1988 tarihinden itibaren miting, toplantı ve faaliyetlere katılanlardan bazıları tutuklanmış; AHC hakkındaki iftira kampanyası başlatılmış; bazı AHC mensupları işten çıkarılmış ve böylelikle “önlem” alınmak istenmiştir. Ancak bu durum halk nazarında korkudan ziyade daha yüksek inanç ve azme sebebiyet vermiş, yani Sovyetler'in planı ters tepmiştir. Planlarının tutmadığını gören Moskova yönetimi daha sert yollara başvurmuştur. Tarihe *20 Yanvar Katliamı* olarak geçen hadisede 20 Ocak 1990 tarihinde Bakü'ye giren Kızıl Ordu şehirde korkunç derecede katliamlar yapmıştır. Sovyetler Birliği Savunma Bakanı Mareşal Dmitri Yazov'a göre Kızıl Ordu Bakü'ye AHC'yi ortadan kaldırmak maksadıyla girmiştir. 21 ocak günü AHC, Âli Sovyet'i olağanüstü toplantıya çağırmış; toplantıda Kızıl Ordu'nun şehir dışına çıkarılması ve katliamı araştırmak üzere milletvekil-

¹⁵ Adalet Tahirzade, *Elçibey'le 13 Saat*, İstanbul: Turan Kültür Vakfı, 2001, s. 29.

¹⁶ Güler, *Elçibey*, s. 65.

lerinden oluşan bir komisyon kurulması kararı alınmıştır. Komisyonun daha sonraları yaptığı incelemeler neticesinde katliamda 131 kişinin hayatını kaybettiği, 744 kişinin yaralandığı, 841 kişinin tutuklandığı ve 4 kişinin de kayıp olduğu açıklanmıştır.¹⁷

Bu katliam aynı zamanda Komünist Parti'nin sonunu hazırlamıştır. Yaşananlara, Komünist Parti üyeleri dahi sessiz kalamamış ve Azatlık Meydanı'ndaki kalabalığın önünde parti kimliklerini yırtmışlardır.¹⁸ Büyük kayıplara rağmen AHC bu süreçten güçlenerek çıkmış ve Azerbaycan Türkleri azatlığa ulaşma yolundaki kararlı duruşlarını bir kez daha göstermişlerdir.

3. Bağımsızlığın Kazanılması

Devlet Olağanüstü Hâl Komitesi'nin 19 Ağustos 1991 tarihinde yapmış olduğu, Moskova'da ihtilal yapıp Gorbaçov'u devirme planına Muttalibov'un da destek vermesi ve sonrasında ihtilalin bastırılmasıyla birlikte Muttalibov'un zor duruma düşmesi onu farklı arayışlara itmiştir. Öyle ki Gorbaçov'a yaranmak maksadıyla 23 ağustos günü AHC karargahını bastırıp darmadağın ettirmiş ve birçok yöneticiyi de darp ettirmiştir. Bunun üzerine halk yoğun bir tepki ortaya koymuş ve Muttalibov geri adım atmak durumunda kalmıştır. Komünist Gazetesi'nin adı *Halk Gazetesi* olarak, Lenin Meydanı'nın adı ise *Azatlık Meydanı* olarak değiştirilmiş ve Lenin'in heykeli yıkılmıştır. Moskova ile arasını düzeltebilen Muttalibov 8 Eylül 1991 tarihinde yapılan antidemokratik seçim neticesinde %98.5 oy oranı ile cumhurbaşkanı seçilmiş ancak AHC bu hükümeti tanımadığını ilan etmiştir. Baskıların artmasıyla birlikte de Muttalibov, Azerbaycan'ın bağımsızlığı ilan etmek zorunda kalmıştır.¹⁹

Yetmiş yıl boyunca Ruslaştırma politikalarına ve türlü zulümlere

¹⁷ Güler, *Elçibey*, s.s. 67-75.

¹⁸ Akil Samedbeyli, *Direnışten Bağımsızlığa Elçi Bey [İktidardan Devrilme Sebepleri ve Deviren Güçler]*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2017, s.s. 69-70.

¹⁹ Güler, *Elçibey*, s.s. 81-83.

maruz kalan Azerbaycan Türkleri 18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanmıştır. Ebulföz Elçibey'in liderlik ettiğı AHC'nin çevresinde gelişen millî azatlık hareketi başarılı olmuş ve Azerbaycan Türkleri hürriyetlerine kavuşmuştur. Ancak daha önce de bahsettiğimiz gibi, Güney Azerbaycan Türkleri hürriyetlerini elde etmedikleri müddetçe bunun tam bir bağımsızlık olduğunu ifade etmek doğru olmayacaktır.

28 Mayıs 1918 tarihinde Mehmet Emin Resulzade rehberliğinde kurulan devletin devamı niteliğinde olduğu vurgulanmış, üç renkli bayrak ve sözleri millî şair Ahmet Cevat'a, bestesi ise Üzeyir Hacıbeyli'ye ait eser millî marş kabul edilmiştir.²⁰

26 Şubat 1992 tarihinde 366. Rus Alayı'nın yardımıyla Ermeniler'in Hocalı'da katliam yapması Azerbaycan'da büyük tepki doğurmuş ve Elçibey bu hadisenin esas müsebbibinin Ayaz Muttalibov olduğunu ifade etmiştir. 6 mart günü yapılan gösteriler neticesinde Muttalibov istifa etmiş²¹ ve halk hem kazandığı azatlığa hem de vatanına sahip çıkmakta üstün bir başarı ortaya koymuştur.

Böyle bir durumda yeni cumhurbaşkanı seçmek ihtiyacı hasıl olmuş ve 7 mart tarihi itibarıyla yeni cumhurbaşkanı seçilmesi için müzakerelere başlanmıştır. Bu konu hakkında Elçibey, müzakereleri durdurup koalisyon hükümeti²² kurulmasından yana bir tavır sergilemiştir. Elçibey, kendisinin veya bir başkasının cumhurbaşkanı seçilmesi durumunda o kişinin bir seneye kalmadan iktidardan indirileceğini ifade etmiş²³ ve daha sonra yaşanacak acı tecrübelerle bakıldığında onun bu sözünün ne denli öneme sahip olduğunu anlamak daha mümkün hâle gelmektedir.

²⁰ Halilova, *Ebulföz Elçibey ile Bağımsızlığa Giden Yol*, s. 197.

²¹ Samedbeyli, *Direnışten Bağımsızlığa Elçi Bey [İktidardan Devrilme Sebepleri ve Deviren Güçler]*, s.s. 72-73.

²² Bütün siyasi partilerin, siyasi oluşumların, STK'lerin bir araya gelip içlerinden on-on beş kişilik bir ekibin kurulmasıyla aralarından bir başkan seçilerek tıpkı bakanlar kurulu gibi çalışacak bir mekanizma tasavvuru.

²³ Samedbeyli, *Direnışten Bağımsızlığa Elçi Bey [İktidardan Devrilme Sebepleri ve Deviren Güçler]*, s.s. 77-78.

Muttalibov istifasını vermiştir ama hem Moskova hem de kendisi kolay kolay vazgeçmez. 14 Mayıs günü toplanan Millî Meclis, Muttalibov'un istifasının yasal olmadığına ve tabii olarak geçerli de olmadığına kanaat getirmiş ve böylece Muttalibov'a geri dönme yolu açılmıştır. Ancak bu durumda Muttalibov hem halk nazarında kabul görmemiş hem de AHC'nin şiddetli tepkisine muhatap olmuştur. Fazla mukave-met gösterememiş ve bu kez kesin surette Azerbaycan'ı terk etmiştir.²⁴ Bu gelişmenin sonrasındaki günlerde cumhurbaşkanlığı için hem halktan hem AHC'den hem de aydınlardan Elçibey'e gösterilen teveccüh artarak devam etmiştir. Şair Bahtiyar Vahapzade, Elçibey'e hitaben kaleme aldığı mektubunda, *"Azerbaycan tarihinin dönüm noktasında sizin adaylıktan sakınmanız millî bir vebal, aday olmanız ise millî bir vazifedir."* ifadelerini kullanmıştır.²⁵ Bu yüksek teveccüh karşısında durmayan Elçibey adaylık teklifini kabul etmiş ve AHC'nin cumhurbaşkanı adayı olmuştur.

Seçime kısa bir süre kala Azerbaycan'a ziyarette bulunan Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel ve Milliyetçi Çalışma Partisi Genel Başkanı Başbuğumuz Alparslan Türkeş'in önemli etkileri olmuştur. Bilhassa Alparslan Türkeş'in Elçibey ile birlikte Azatlık Meydanı'ndaki mitinge katılması büyük heyecan yaratmış ve seçim öncesinde Elçibey için olumlu bir tesir meydana getirmiştir.²⁶ Yürütülen seçim kampanyasında dikkat çekici bir husus ise Azerbaycan'da henüz tam olarak Latin alfabesine geçilmemesine rağmen AHC propaganda-sında kullanılan tüm afişlerdeki yazıların Latin alfabesiyle yazılmış olmasıdır. Buradan hareketle, afişlerin Türkiye'de hazırlanmış olma ihtimali kuvvet kazanmaktadır. Bahsi geçen afişlerde şu ifadeler yer almıştır: *"Bizim yolumuz millî azatlık ve demokrasi yoludur."*; *"Ebul-fez Elçibey'e ses ver."*; *"Ses versek Elçibey'e, ümit var geleceğe."*²⁷

²⁴ Güler, *Elçibey*, s.s. 86-87.

²⁵ Bilal Şimşir, *Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2011, s. 439.

²⁶ Güler, *Elçibey*, s.s. 85-86.

²⁷ Şimşir, *Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, s. 441.

7 Haziran 1992 tarihinde yapılan seçimi büyük bir farkla²⁸ kazanan Elçibey yaklaşık yetmiş yıl aradan sonra Azerbaycan Türkleri'nin *hür iradesiyle seçtiği ilk cumhurbaşkanı olmuştur*. O, cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturduğunda ülkenin ekonomi başta olmak üzere askerî, sosyal ve bürokratik pek çok sorunu vardı. Dolayısıyla bu problemleri çözmek adına mesai harcamış ve birçoğunda da muvaffak olmuştur. Onun ortaya koyduğu millî politikalar, Azerbaycan'ın dar boğazdan çıkış yolu olmuş ve ülkenin kısa sürede toparlanmasını sağlamıştır. Görev süresindeki en önemli icraatlarından biri şüphesiz, Rus Ordusu'nun Azerbaycan'dan çıkarılmasıdır. Zorlu bir mesele haline gelmiş bu iş, Elçibey'in kararlı duruşu sayesinde çözülmüştür.²⁹ Bunun haricinde, Elçibey göreve geldiğinde ülke fiili bir savaş durumu içerisindeydi. Bu vaziyet, zaten kötü olan ekonomiyi daha da zor duruma itmiş ve içinden çıkılması zor hâle gelmiştir. Elçibey, bu yükü şöyle anlatmıştır: *“Savaşıyorduk. Bu tarafta hadsiz harcamalar yapıyorduk. Siz tasavvur edin ki, savaşın her gününde ne kadar para havaya gidiyor. Öyle böyle değil, barutu, bombası, arabası, topu, tankı var bunun. Diyelim ki üç tane tankın vurulmasıyla bir günün içinde milyonlar göğe savrulur.”*³⁰ Ekonomide yaşanan tüm zorluklara rağmen Elçibey ve hükümeti hem vaatlerinden taviz vermemişler hem de ülkeyi düzlüğe çıkarmak yolunda önemli bir mesafe katetmişlerdir. Planlanan iktisadî reformların

²⁸ Kullanılan oyların %59.4'ünü alan Elçibey'in en yakın rakibi Nizami Süleymanov oyların %33'ünü alabilmiştir.

(Samedbeyli, *Direnışten Bağımsızlığa Elçi Bey [İktidardan Devrilme Sebepleri ve Deviren Güçler]*, s. 89.)

²⁹ Elçibey, Rus Ordusu'nun sınır dışı edilşini şöyle anlatmıştır: “O zaman Bakü sokakları Rus askerleriyle doluydu. Daha sonra Yeltsin ile meseleyi kesin olarak ortaya koyarak ona: “Sizin birlikleriniz Azerbaycan'dan çıkmalı, sınırlarımızı terk etmelidir.” dedim. Yeltsin, bana: “Çıkmayacaklar.”, ben de ona: “Çıkacaklar.” dedim. Yeltsin baktı ki, kesin kararlıyım, kalmaları mümkün değil, rica etti, bu işi medenî bir şekilde halledelim. Kırgınlık olmasın ve hiç olmazsa bir iki yıl kalsınlar, dedi. Ben de geldim, söylediği gibi medenî bir şekilde, üç dört ay içinde Rus askerlerinin hepsini sınır dışına çıkarttım.”

(Samedbeyli, *Direnışten Bağımsızlığa Elçi Bey [İktidardan Devrilme Sebepleri ve Deviren Güçler]*, s. 94.)

³⁰ Tahirzade, *Elçibey'le 13 Saat*, s. 41.

yasal temelleri oluşturulmuş ve ekonomik problemlerin halledilmesinde Dünya Bankası'nın desteği sağlanmış;³¹ Ruble yerine Azerbaycan'ın millî para birimi Manat tedavüle sokulmuş;³² *Türkçe resmî dil olarak kabul edilmiş; Latin alfabesine geçilmiş; Rusya eksenli dış politika terk edilmiş ve millî eğitimin tesis edilmesi yönünde adımlar atılmıştır.*

O, görev süresi boyunca hem özgürlüklerin sağlanmasına hem de demokrasinin tesis edilmesine büyük önem vermiştir. Öyle ki dönemin İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher, Elçibey'i "*Kafkaslardaki en büyük demokrat*" olarak nitelendirmiştir.³³ Eleştiriye açık bir lider profili çizen Elçibey hakkında gazetelerin birinde aleyhte bir karikatür çıkmış ve o da bu karikatür hakkında, "*Nihayet Azerbaycan'da bir gazete, Cumhurbaşkanı'nın karikatürünü yaptı. Başka siyasî liderler ve cemiyetler buna alışsın ve kabullensin.*" ifadelerini kullanmıştır.³⁴ Ona göre basın özgür olmadığı takdirde hiçbir demokratik cemiyetin kurulması mümkün olmaz. Basın daima özgür olmalıdır ve hareket kabiliyeti, yasaklarla daraltılmamalıdır.³⁵ Onun bu samimi inancı hiçbir zaman kesintiye uğramamış ve daima bunu gözeterek bir yönetim sergilemiştir.

SONUÇ

Gençlik döneminden itibaren Azerbaycan'ın azatlığı üzerine kafa yoran ve kafa yormakla da kalmayıp bizzat faaliyete geçen Elçibey, bu hareketin daha sistemli bir hüviyete kavuşmasında büyük rol sahibidir. Zira onun etrafında toplanan kitleler AHC bünyesinde bir araya getirilmiş ve azatlık yolunda mücadele verilmiştir. Resulzade'den teslim aldığı bayrağı hakkıyla muhafaza etmiştir.

³¹ Nâzim Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2001, s. 54.

³² Samedbeyli, *Direnışten Bağımsızlığa Elçi Bey [İktidardan Devrilme Sebepleri ve Deviren Güçler]*, s. 95.

³³ Güler, *Elçibey*, s. 93.

³⁴ Güler, *Elçibey*, s. 94.

³⁵ Şeyda Kemalöğlu ve Muhammet Kemalöğlu, *Elçibey'in Düşünceleri ve Kanun Devleti*, Ankara: Berikan Yayınları, 2007, s. 286.

O, birçok çileye katlanmış, işkencelere göğüs germiş, zorlukları milletiyle beraber aşma kudretini göstermiştir. Kendi ifadesiyle “*ömrü boyunca dövölüp, sövölmüş*” bir adam olan Elçibey tüm bu cefayı, göğsündeki bir şeref madalyası misali taşımıştır. Azerbaycan Türkleri de onu yalnız bırakmamış ve hak ettiği teveccüh göstermiştir. Lakin darbe ile görevden el çektilmesi sürecinde Elçibey, milletini tehlikeye atmak istememiş ve kenara çekilmiştir. Onun bir sene içerisinde ortaya koyduğu icraatlar, belki de Azerbaycan'ın çok uzun yıllarını kurtarmış yahut kendinden sonraki yöneticilere örnek teşkil etmiştir.

Ona karşı ölkemizde duyulan sevgi ve yüksek saygı sebepsiz değildir. Zira o, aynı zamanda büyük bir Türkiye sevdalıdır, Türk miliyetçisidir. Bunun yanında, kendisini Atatürk'ün bir neferi olarak görece derecede büyük bir muhabbet ve hayranlık beslemiştir.³⁶ Ayrıca cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından ilk resmî ziyaretini Türkiye'ye yapmış olması da dikkatlerden kaçmamalıdır.

Elçibey'in, halk hareketinin henüz yarı yolda olduğunu ve inkişaf edip millî azatlığa döneceğini ifade etmesi,³⁷ kendisinden sonra gelecek nesiller için bir menzıl, miras niteliğindedir. Öyle zannediyorum ki, Azerbaycan Türkleri'nin bu mirasa dört elle sarılmaları ve Resulzade ile Elçibey'in yolunu kendilerine yol tayin etmeleri icap edecektir.

KAYNAKÇA

AÇIKGÖZ Halil, *Ebulföz Elçi Bey Azatlık ve Demokrasi*, İstanbul: Veli Yayınları, 1993.

ADIGÜZEL Hüseyin, *Özbekistan Birlik Halk Hareketi ve Azerbaycan Halk Cephesi*, İstanbul: İnsan ve Demokrasi Vakfı, 2000.

³⁶ Anıtkabir ziyaretinde anıt özel defterine kısa ama pek mânâlı şu cümleleri yazar: “Ey büyük Türk'ün büyük komutanı, sizi ziyaret etmekle kendim ve bütün milletim adına şeref duydum. Senin askerin Ebulföz Elçibey.”

(Turgut Er, *Azadlıktan Tiranlığa [Sanki Stalin ve Beria Hortlamıştı]*, Ankara: Tulpars Yayınları, 2016, s. 91.)

³⁷ Tahirzade, *Elçibey'le 13 Saat*, s. 270.

BİLGİN Taner, *Bir Türk Beyi Ebulfez Elçibey*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2016.

CAFERSOY Nâzim, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2001.

ER Turgut, *Azadlıktan Tiranlığa [Sanki Stalin ve Beria Hortlamıştı]*, Ankara: Tulpars Yayınları, 2016.

GÜLER Uğur, *Elçibey*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006.

HALİLOVA Hanım, *Ebulfez Elçibey ile Bağımsızlığa Giden Yol*, İstanbul: Töre-Devlet Yayınları, 2012.

KEMALOĞLU Şeyda ve KEMALOĞLU Muhammet, *Elçibey'in Düşünceleri ve Kanun Devleti*, Ankara: Berikan Yayınları, 2007.

SAMEDBEYLİ Akil, *Direnışten Bağımsızlığa Elçi Bey [İktidardan Devrilme Sebepleri ve Deviren Güçler]*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2017.

ŞİMŞİR Bilal, *Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2011.

TAHİRZADE Adalet, *Elçibey'le 13 Saat*, İstanbul: Turan Kültür Vakfı, 2001.

KAFKAS İSLAM ORDUSU VE BAKÜ FATİHİ: NURİ PAŞA

Okan IŞIK

Giriş

1402 Ankara Savaşı sonrası yaşanan fetret dönemi ve bu dönemin yeni kurulan Osmanlı devlet sistemine travma yaşatması sebebiyle Osmanlı Devleti doğuda bulunan Türk devletlerini hep bir tehlike olarak görmüştür. Buna birde ortaçağ ve yeniçağda görülen mezhep üzerinden milletlerin tanımlanması da eklenince doğuda bulunan devletlerin kan kardeşi olması görmezlikten gelinmiştir. Osmanlı en kanlı çarpışmalarından bazılarını Akkoyunlu ve Safevi gibi Türk devletlerine karşı vermek zorunda kalmıştır.

Fransız ihtilali sonrasında artan milliyetçilik düşüncesi sonucunda Osmanlı devleti tebaası olan tüm milletleri “Osmanlı Milleti” oluşturma fikrinin boş bir hayal olduğunun anlaşılmasından sonra İslamcılık denenmiş, lakin Arapların isyan ve ihanetleri ile bununda gerçekleşemeyeceğini anlaşılmıştır. İttihad ve Terakki Fırkasının iktidara gelmesiyle beraber Türkçülük değer kazanmış diğer Türk Devletleri ile ilişkiler geliştirilmiştir. Aynı dönemde Kafkasya’da da kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile sıkı bir dostluk kurulmuştur. Coğrafi, dini, kültürel ortak değerlerin farkına varılması ve fikri birliktelik sonucunda Türkçülük ve Turancılık düşüncelerinin her iki coğrafyada önemi hızla artmıştır.

Kafkasya Türklerinin siyasi ve iktisadi kurtuluşunu Rus hegemonyasından kurtulmak olarak gören Azerbaycanlı siyasiler İsmail Gaspıralı'nın “Dilde, Fikirde, İşte Birlik” anlayışını kendilerine ülkü edinmiştiler. İttihat ve Terakki Fırkasının önde gelen yöneticilerinden Bakü doğumlu Ali Bey Hüseyinzade'nin kaleme aldığı “Türkleşmek, İslamlaşmak, Modernleşmek” eseri Azerbaycan'da büyük ses getirmiştir. Bu etki öyle büyük olmuştur ki günümüzdeki Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kullandığı bayrakta bu üç fikri simgeleyen renklerden oluşmaktadır.

Kafkas İslam Ordusu Öncesi Kafkasya'da Durum

Rusya'da 1917 yılında gerçekleştirilen Rus ihtilali öncesi Menşevik ve Bolşevik adı altında iki komünist yapılanma mevcuttu. Ufak fikri ayrılıklara dayalı bu yapılanmalar başlangıçta birlikte iken zamanla birbirlerini yok etmeye çalışmıştır.

Kafkasya'da Gürcüler Menşevik yapılanmada önemli yer kaplarken, Ermeniler ise Bolşevik yapılanma içerisinde önemli noktalara ulaşmışlardı. Bu ayrım ilk başta sorun teşkil etmemekteydi. Zira Gürcüler Kafkasya'yı isterken, Ermeniler Doğu Anadolu'da bir devlet kurmayı planlamaktaydılar. Lakin Osmanlı Devleti doğu cephesinde Ermenileri sürgün etmesiyle beraber bölgede devlet kurma hayalleri boş bir hülle olmuştu. 1917'ye geldiğimizde Kafkasya'da hak iddia eden Menşevik destekçisi Gürcüler, Bolşevik destekçisi Ermeniler ve tek başına bağımsızlık isteyen Müslüman Türkler bulunmaktaydı. Rus ihtilalinin akabinde bölgede bulunan Rus ordusu silahlarının 2/3'ünü Ermenilere 1/3'ünü ise Gürcülere bırakmışlardı. Bölgede yaşayan Türkler ise silahsız ve sahipsiz kalmışlardı.

Bakü Petrolleri sebebiyle Kafkasya Rusların dikkatini çekmekteydi. İhtilal sonrası bölgenin Sovyetlerden ayrılmaması önemliydi. Bu sebeple ermeni asıllı Bolşevik Stepan Şaumyan bölge komserliğine tayin edildi. Bölgenin askeri üssü Tiflis'ten Bakü'ye taşındı. Bölgede

kaçan Rus ordusunun silahlarını toplayarak Taşnak-Bolşevik bir silahlı güç oluşturdu. Bölgedeki bir kısım askerlerin bazılarını tutuklayıp bir kısmını da öldürerek bölgede tek başına güç oluşturdu. Lakin bölgede nüfusun ağırlıkla Müslüman Türk olmasından dolayı arzuladığı Ermeni Devletini bu bölgede kurulmasının mümkün olmadığını gören Şaumyan 1918 Mart ayında büyük bir soykırıma girişti. 30 Mart-2 Nisan arasında 4 gün süren bu soykırımda kesin sayı bilinmemekle beraber yaklaşık 20 bin civarı kardeşimiz şehit edildi. Bu olayın Türk dünyasında duyulması büyük tepki çekmiştir.

Bu dönemde bölgede bu üç halkın kurduğu Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti uzun ömürlü olamamış. Kurulduktan 4 ay sonra Almanların Gürcistan'ın hamiliğini ilan etmesi üzerine önce Gürcistan, ardından Ermenilerin ayrılmasıyla konfederasyon kendiliğinden dağılmış oldu. Azerbaycan Türkleri de 28 Mayıs 1918 tarihinde yayınladıkları bir duyuru ile bağımsızlıklarını ilan ettiler.

Kafkas İslam Ordusu'nun Kurulması

Azerbaycan Türkleri yaklaşık bir asır Rus hâkimiyetinde kaldıkları dönemde askere alınmamışlardı. Bu sebeple askeri vasıflarını kayıp etmeye başlamış, dönemin teknolojik silahları kullanma becerisine sahip değildi. Bunların yanında diğer bölge haklarıyla savaşacak zaten silahları da bulunmuyordu. Bu durumun farkında olan Azerbaycan'ın kurucu liderleri sığınabilecekleri tek devlet olarak yanı başlarında duran kardeşleri Osmanlılara güvenmiştiler. 28 Mayıs 1918 yılında kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti birkaç gün sonra Osmanlı ile bir siyasi ve askeri iş birliği anlaşması imzaladı. Bu anlaşma maddi para yardımının yanı sıra yeni kurulan devletin askeri eğitimleri için Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunma hakkı vermişti. Ayrıca yapılan anlaşmanın 4. maddesinde Azerbaycan'ın talebi halinde düzeni sağlamak için Osmanlı devletini sadece eğitim vermeyip silah ve ordu göndereceğini de bildirmekteydi. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Mehmet Emin Resul-

zade bu maddeyi kullanarak Bakü’de bulunan ermeni çetelere karşı Osmanlı Devletinden yardım talep etti. Mehmet Emin Resulzade bu durumu şöyle açıklamıştır: *“Bu çetin vaziyetten milleti kurtaracak yegane bir çare vardı: Türkiye! O kardeş millet gelecek, bizi düşman elinden kurtaracak.”* Osmanlı Devleti’nin, Kafkas İslam Ordusunu kurma sürecindeki haklı ve yasal dayanağı bu madde olmuştur. Bu madde ile Azerbaycan hükümeti Osmanlı devletine Kafkasya’da gerçekleşen soykırım ve katliamları durdurmak için yetki vermişti.

Azerbaycan’dan gelen yardım isteği oldukça kötü bir döneme rasgelmişti. Birinci Dünya Savaşının artık biteceği Osmanlı’nın mağlup olduğu belli olmuştu. Cephelerden başarısızlık haberleri her gün İstanbul’a ulaşıyordu. Böyle bir durumda gelen yardım isteğine Osmanlı Devleti özellikle de Enver Paşa sessiz kalamıyordu. Osmanlı devletinin 7 ayrı cephede 7 düvelle savaşması sebebiyle direk bir ordu görevlendirmesi zordu. Bu sebeple gönüllülerden oluşan bir ordu kurmayı düşündü. Ordunun komutanı olarak da ilk olarak Kazım Karabekir Paşa’ya şifreli mektupla sorulmuş. Olumsuz yanıt sonrası Şehzade Ömer Faruk düşünülmüş lakin Azerbaycan Heyetinden gelen:

“Paşam, sizin ile açık konuşmak istiyorum. Biz Kafkasya Türkleri iki kuvvete inanıyoruz. Yukarıda Allah, aşağıda Enver. Duyduğuma göre sizin Nuri adında bir paşa kardeşiniz vardır. Sizden rica ediyorum. Kafkasya’ya gidecek askeri teşkilatın başına Nuri Paşayı tayin ediniz. Paşam, sizin Kafkasya’da gidecek askerlere kumandan tayin ettiğiniz Prensi her akşam Pera Palas otelinin salonunda içki içip dans ederken görüyorum. Kafkasya’da böyle hallerden hoşlanmazlar.”

Bu sözleri üzerine ordu komutanı olarak Enver Paşa kardeşi Nuri Paşa (Killigil) atanmıştır. Enver Paşa, 7 ve 9 Haziran tarihinde 2 adet emir yayın yayınlayarak 3. ve 9. Orduları birleştirerek Şark Orduları Grubu komutanlığı kurdu. Şark Orduları Grubu Komutanlığına Ferik Vehip Paşa, 3.Ordu Komutanlığına Esat Paşa ve 9. Ordu Komutanlığına

da Mirliya Yakup Şevki Paşa atandı. Bu kurulan yeni ordunun en önemli görevi Kafkas İslam Ordusunu her konuda desteklemeyi sağlamak, Azerbaycan Ordusunun kurulması ve eğitilmesi için silah ve personel sağlamaktır.

Ordunun büyük çoğunluğu Kafkasya Müslümanları arasında gönüllü olarak katılan askerlerden oluşması planlanmaktaydı. Az sayıda Anadolu'dan gönüllü olarak katılan erler bulunacaktı. Ordu kurulurken Avrupa'nın tepkisini çekmemek için Osmanlı ve Türk isimleri kullanılmaktan kaçınılmıştır. Bu sebeple isim olarak "Kafkas İslam Ordusu" adı seçilmiştir. Resmi olarak 5 Nisan 1918 tarihinde Enver Paşa tarafından yayınlanan talimatname ile kurulan Kafkas İslam Ordusu eğitim ve askeri destek sağlamayı amaçlamaktaydı. Bunun içinde Nuri Paşa ilk merkez olarak Gence ilini belirledi. Bakü Sovyetler tarafından işgal altında bulunduğu için Gence Azerbaycan'ın başkenti olarak seçilmiştir. 27 Mayıs tarihinde Nuri Paşa'nın Gence'ye gelişi halk tarafından coşkuyla karşılandı. 28 Mayıs tarihinde Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve akabinde Osmanlı ile imzalanan işbirliği anlaşması ile Kafkas İslam Ordularının varlığı meşru hale geldi.

Nuri Paşa, Gence'de umut ettiği gibi bir askeri yapılanma bulamadı. İlk seferberlik duyurusuna sadece 37 kişi başvurmuştu. Gence'de bulunan Azerbaycan Milli Kolordusu ise askeri sistemden uzaktı ve bununla bir savaş kazanması mümkün değildi. Nuri Paşa bu durum üzerine Enver Paşa ve Vehip Paşa'yı bilgilendirmişti. 257 subay, 5575 erden oluşan 5. Kafkas Tümeni Nuri Paşa'nın emrine verildi.

Kafkas İslam Ordusu ilk çatışmalarını Gence'de bulunan ve silahını teslim etmek istemeyen ermeniler ile yaşamıştır. Lakin sorunsuz şekilde Gence ilinde hâkimiyet sağlanmıştır.

Gökçay Muharebesi

Kafkas İslam ordusu ilk büyük savaşını Bolşevik Ruslara karşı vermiştir. Türk ordusunun bölgeye gelmesinden korkan Bolşevik Bakü lideri Şaumyan, Sovyetlerden yardım talep etmişti. Bunun üzerine 15 Haziranda Sovyetler yaklaşık 30 taburluk bir orduyu Gence üzerine yollamıştır. Bolşevik ordusunun geldiğini öğrenen Kafkas İslam Ordusu önce 28. Türk taburunu keşif birliği olarak göndermiştir. Lakin bu birlik pusuya düşürülmüştür. Yardıma gönderilen 29. Türk taburu da Bolşeviklerin ani saldırısı sonucunda büyük kayıplar vererek geri çekilmek durumunda kalmıştır. Bu yenilgi bütün umutlarını Osmanlıya bağlayan Azerbaycan Türklerinde büyük üzüntüye yol açtı. Geri çekilen ordu 17 Haziran tarihinde Gökçay Kasabası yakınlarında tekrardan taarruza geçti. 13 Gün süren savaş sonucunda Bolşevik Rus/Ermeni ordusu ağır zayıyat vererek geri çekildi.

Salyan Muharebesi

26 Haziran tarihinde 2 bin civarı er, 12 makinalı tüfek ve 6 toptan oluşan bir Bolşevik ordusu Kür Irmağı civarında bulunan köylere saldırdı. Bunun üzerine Kafkas İslam Ordusu bölgeye bir piyade bölüğü sevk etti. 28 Haziran'da Salyan Kasabası yakınlarında başlayan savaş 4 gün sürdü. Savaş sonunda Türklerin kaybı 12 şehit 17 yaralı iken düşman yaklaşık 600 civarında kayıp verdi.

Gökçay ve Salyan Muharebelerinin kazanılması tüm Türkler için büyük sevince yol açtı. Sayıca az olan Kafkas İslam Ordusu tüm Azerbaycan'ı korumaya çalışmakta ve başarılı sonuçlar almıştır.

Aksu'nun Kurtarılması

Salyan Savaşından sonra Kürtemir-Aksu hattında savunmaya çekilen Bolşeviklerin bölgeden tamamen temizlenmesi gerekmektedir. Bu sebeple Kafkas İslam Ordusu taarruza geçti. Lakin bu dönemde bölgede kolera salgınının görülmesi, aşırı hava sıcaklıkları ve temiz su

sıkıntısı gibi sıkıntılar sebebiyle sonuca ulaşamadı. 6 Temmuz sabahı başlayan taarruz kısa zamanda başarı göstermiş. Aksu ermeni işgalinden kurtulmuştu.

Kürtemir'in Alınması

Aksu'nun ardından sıra Kürtemir'e gelmişti. Hasan Bey komutasındaki Müfrezesi 8 Temmuz tarihinde Bolşevik ordusu üzerine taaruza geçti. Çetin geçen savaşlar sonucunda Kafkas İslam Ordusu'nda cep-hane sıkıntısı baş gösterdi. 28 binden fazla mermi ve 87 top mermisi harcandı. Tek sıkıntı cephane değildi. Karargahla ordu arasında iletişim sıkıntısı da baş gösterdi. Düzenli iletişim olmuyor verilen emirler geç iletiliyordu. Kafkas İslam Ordusu en kanlı çarpışmaları burada yaşadı. Buranın alınması Bakü'ye giden yolu açacaktı. Bunu bilen Bolşevikler ve Ermeniler tüm güçleriyle burayı korumaya çalışmaktaydılar. Lakin bu direniş 6 gün dayanabildi. Kafkas İslam Ordusu karşısında daha fazla tutunamayacaklarını anlayan düşman birliği geri çekilmek durumunda kaldı.

Şamahı'nın Kurtarılması

19 Temmuz tarihinde Türk ordusu Şamahı'ya hücum ettiler. Batıdan ve güneyden yapılan saldırıya Bolşevik ordusu fazla dayanamadı ve kısa sürede geri çekilmek durumunda kaldı. Geri çekilen askerlerin Bakü'ye sığınacağını bilen Kafkas İslam Ordusu imha hareketine girişse de başarılı olamadı. Şamahı'nın alınmasının ardından Bakü ile Türk ordusu arasında 70 km mesafe kaldı.

Bakü'nün Alınması

Temmuz ayının sonlarına doğru Bakü'de bulunan Ermenilerde korku hâkimdi. Türklerin çok yakın zamanda taarruz edeceğine kesin gözüyle bakılıyordu. Bolşeviklerden umutlarını kesmişlerdi. Bir takım kişiler İngilizlerin Bakü'yü işgal etmesi için davet edilmesini dahi öneriyordu. Lenin ise kesinlikle İngilizlerin şehre gelmemesini gerekirse

Türklerle terk edilmesi gerektiğini söylüyordu.31 Temmuz'da Kafkas İslam Ordusunun yoklama taarruzu neticesinde korkan Şaumyan bir vapura atlayarak Sovyetlere kaçmayı denemesine rağmen Ermeniler tarafından yakalanarak tutuklandı. Yerine Bolşevik karşıtı Ruslardan ve Ermenilerden oluşan Orta Hazar Diktatörlüğü adlı kuruluş iktidarı ele geçirdi. Ardından İngilizler şehre davet edildi.

Bakü'de bu dönemde Bolşevik Ruslar, Ermeniler, Menşevikler, Çar yanlısı Ruslar, İngilizler, Almanlar ve yerel halk olan Türkler bulunmaktaydı. Bu tam manasıyla bir karmaşa ortamı yaratıyordu. Bu durumu bilen Nuri Paşa bu durumda Bakü'nün az sayıda askerle dahi alınamabileceğini düşünüyordu. 5 Ağustos sabahı Nuri Paşa saldırıya geçti. İlk saldırı başarıyla sonuçlanmış. Düşman geriye çekilerek 2. Savunma hattı kurmuştu. Lakin bu cephane eksikliğinden dolayı taarruz yarım kaldı. Bu arada İngilizlere ait bir tümen şehre girdi. 6 Ağustos günü İngilizler saldırıya geçmesine rağmen kısa sürede geri çekilmek zorunda kaldı. Bu saldırılar sonucunda düşman birlikleri 2 bin civarı kayıp verirken Türklerin kaybı 148 şehit ve 463 yaralı idi.

İlk saldırıda tam sonuç alamayan Nuri paşa bu sefer daha temkinliydi. Bu sebeple eylüle kadar saldırı gerçekleşmedi. 1-10 Eylül tarihleri arasında Kafkas İslam Ordusu küçük taarruzlarda bulundu. Bu dönemde 5 bin ermeni, 20 bin Rus ve 10 bin İngiliz olmak üzere 35 bin kişi şehri korurken Kafkas İslam Ordusunu mevcudu 13 bin kişi idi.

14 Eylül günü saat gece 1:00'da Nuri Paşa tekrardan hücum emri verdi. Taarruz emrinden 150 dakika sonra birinci savunma hattı yıkıldı. Sabah saat 6 civarında artık savaş şehrin içinde devam ediyor sokak çatışmaları yaşanıyordu. Bu durumun zayıfatı arttıracaklarını bilen Nuri paşa orduyu geri çekti. Şehrin artık düşeceği herkesçe malumdu. Bu geri çekilmeyi fırsat bilen İngilizler gemilere binerek şehirden ayrıldı. İngilizlerin gittiğini gören Bolşeviklerde gemilere binerek şehri terk ettiler. Şehirde bir tek anti-Bolşevik Ruslar ve Ermeniler kalmıştı. 15

Eylül sabahı Türk ordusu kuzeyden ve batıdan şehre girmeye başladı. Artık yenilginin kesin olduğunu anlayan ermeniler şehri teslim ettiler.

Bakü Fatihî Nuri Paşa

Nuri Paşa, 05 Mayıs 1890 tarihinde İstanbul’da doğdu. Nuri Paşa’nın ilkokul ve askeri ortaokul eğitimini Manastır kentinde aldı. Kısa bir süre Selanik yaşantısından sonra İstanbul’a ailesi İstanbul’a taşındı. 1903 yılında Kuleli Askeri Lisesi’ne devam etti. 1906 yılında harp okulu-
luna girdi. 26 Ağustos 1909 tarihinde piyade teğmen rütbesiyle mezun oldu. Çeşitli görevlerde bulundu. 1912 yılında abisi Enver Paşayla beraber Trablusgarp’a gitti. Teğmen rütbesi ile önce Enver Paşa’nın emrinde Derne, Bingazi ve Tobruk bölgesinde; daha sonra amcası Halil Paşa (Kut) emrinde Homs ve Mısırta bölgesinde yerli kuvvetlerle birlikte İtalyanlara karşı savaştı. Uşi anlaşmasıyla beraber İstanbul’a geri döndü. Birinci Dünya savaşının ilanıyla beraber bölgedeki tecrübesi dikkate alınarak, Trablusgarp’a tekrar gönderildi. Padişah’ın bölgeye verdiği önemi göstermek için padişah tarafından Mirlivalık rütbesi ve yetkileri, ardından yaverlik kordonunu taşıma dâhil Fahri Ferik rütbesi ve yetkileri verildi. Bölgede yerli kuvvetlerle bir ordu kurarak İtalyanlarla savaştı. Lakin İtalyanlar bölgeden atılamadı. Ardından Kanal cephesine destek amacıyla İngilizlere saldırdı. Savaşlarda mutlak galibiyete ulaşmasa da İngiliz ve İtalyanlara verdiği ağır zayıflatlar neticesinde büyük takdir toplamıştı. Burada yaptığı başarılı icraatlar neticesinde Almanya İmparatoru tarafından Birinci Rütbeden Demir Salip Madalyasıyla, Osmanlı Altın Liyakat Madalyasıyla, Padişah tarafından Altın İmtiyaz Madalyasıyla, Üçüncü Rütbeden Kılıçlı Osmani Nişanıyla, Kılıçlı Birinci Mecidi Nişanıyla ödüllendirilmişti.

Trablusgarp’da oluşturduğu yerel kuvvetlerle İngiliz ve İtalyanlara kök söktüren Nuri Paşa 1918 yılında Enver Paşa tarafından Kafkas Türklerini korumak için kurulan Kafkas İslam Ordusunda görevlendirildi. Bu görevi öğrenince Trablusgarp’tan İstanbul’a gelerek görevin

detaylarını öğrenip ardından önce Musul'a sonra Gence şehrine geldi. Osmanlı Ordusu'ndan verilen takviye kuvvetler ve yerli halktan teşkil edilen kuvvetlerle Kafkas İslam Ordusunu kurar. Bakü istikametinde taarruza başladı. Yapılan muharebeler sonucunda sırasıyla Gökçay, Salyan, Aksu, Kürtemir ve Şamahı kurtardı. Bakü'yü 15 Eylül'de ele geçirdi.

Mondoros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İstanbul'a geldi. Burada tutuklanarak İngilizlere teslim edildi. İngilizler Batum'da hapis ettiler. Batum hapishanesinden kaçtıktan sonra Erzurum'a gelerek Kazım Karabekir Paşa ile görüştü. Sonra Azerbaycan'a geçerek Bakü'ye gitti. Daha sonra Aralık 1919'da Kafkasya'ya döndü. 1920 yılında Karabağ'da Bolşeviklere yenilmesi üzerine bir süvari alayı ve bir topçu bataryası ile Anadolu'ya geçerek Kazım Karabekir Paşa'nın Kolordusuna katıldı. Burada önce doğu cephesi savaşlarına katıldı ardından Erzurum ve Kars'ta bulunan silah tamirhanelerinde çalışmalar yaptı. Bir süre sonra önce akrabalarının yanına İnebolu'ya ardından 1921'in sonlarında Ankara'ya geçti.

1922 yılında Almanya'ya geçti. Özellikle Sovyet ordusuyla yaşanan abisi Enver Paşa'nın Almanya'da ki işlerini takip etti. Enver Paşa'nın şehit edilmesinden sonra Anadolu'ya döndü. Doğu cephesinde savaşmasından dolayı istiklal madalyası verildi. 04 Aralık 1928 tarihinde yarbay rütbesiyle emekli oldu. Bir süre Ankara'da kalıp ticaretle uğraştı. Ardından İstanbul'a geçip demir eşya fabrikası kurdu. Burada demirden matara, demir çubuk, soba gibi eşyaların yanı sıra silah ve mühimmat parçaları da üretti. Sötlüce'deki Madeni Eşya Fabrikasını satın alıp burada tabanca, 81 mm. havan, mühimmat, tapa, uçak bombası, tahrip kalıpları üretti. Bu dönemde üretilen silahları hem Türk ordusuna hem de dış devletlere sattı. İzmir'de cıva madeni kurdu.

Nuri Paşa tüm bunları yaparken aynı zamanda sıkı bir Türkçüdür. Sovyetler Almanlar savaşırken Almanlarla görüşme yapan Nuri paşa

Sovyet ordusunda esir alınan Türk askerleri ile bir ordu kurarak abisi Enver Paşa gibi Orta Asya Türklerinin bağımsızlıkları için çalışmayı teklif etmesine rağmen Almanlarla anlaşamaması üzerine vazgeçti. Bu tarihten sonra fabrika işlerine ağırlık verdi. Mısır, Pakistan ve Suriye gibi çok sayıda ülkeye silah ve cephanelik sattı.

02 Mart 1949 Çarşamba günü saat 16.50 sıralarında sebebi belirlenemeyen bir patlama ile fabrikası yok oldu. Nuri Paşa'nın birkaç parçalanmış eşyası dışında cesedine ulaşılamadı ve öldüğüne karar verildi.

Ruhu şad olsun.

KAYNAKÇA

Altunsoy, Y. Kafkas İslam Ordusu Ve Bakü Zaferi. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (2), 42-91.

Çelik, M. Y. (2020). Kafkas Müslümanlarının Bağımsızlık Mücadelesinde Kafkas İslam Ordusunun Rolü, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük 2020

Dumangür, U.(2019) Osmanlı Ve Batı Basınında Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan Harekatı (Mart 1918-Ağustos 1918), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ertürk, Y. (2010). Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan Ve Dağıstan Harekatı. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, (186).

Güvenbaş, M. Azerbaycan Kolordusunun Millî Güç Unsuru Olmasında Kafkas İslam Ordusunun Rolü. Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, 17(31), 33-64.

Heydarlı K. (2020). Türk Kafkas İslam Ordusu Ve Azerbaycan Kamuoyunda Nuri Paşa Algısı, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2020

Karabekir, K. (2011). Birinci Dünya Savaşı Anıları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Karaköse, N. (2010). Askeri, Siyasi Ve Silah Sanayicisi Kişiliği İle Nuri Paşa (Killigil), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2010

Mustafayev, B. (2013). Türk İslam Ordusu’nun Kuzey Kafkas (Dağıstan) Harekâtına Dâir (Arşiv Vesikaları Işığında–1917–1919)/ About The Operation Of Turkish Islamic Army In The North Caucasus (Dagestan)(Under The Luminary Of Archive Documents–1917–1919). Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, (30), 17-40.

Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri.” Karabağ, Şuşa, Nahcivan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy, 1575-1918 Cilt:2, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1993

Saniç, A. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ve Kafkas İslam Ordusu. Gazi Akademik Bakış, 3(6), 255-257.

Sarı, M. Kafkas Murahhaslarının İstanbul Seyahati Ve Kafkasya Cephesi (1918). Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi, 75-99.

Smith, M. G. (2001). Anatomy Of A Rumour: Murder Scandal, The Musavat Party And Narratives Of The Russian Revolution İn Baku, 1917–20. Journal Of Contemporary History, 36(2), 211-240.

Yıldırım, S. Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan Ve Dağıstan Harekâtı-Azerbaycan Ve Dağıstan’ın Bağımsızlığını Kazanması 1918. Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, 17(31), 89-94.

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU VE MEHMET EMİN RESULZADE

Nehir ÇELİKKOLLU

“Bir kere yükselen bayrak bir daha inmez”

Giriş

Türk milliyetçiliğinin mihenk taşlarından birisi olan “istiklâl” mefhumu, şüphe yok ki zamanlara, satırlara dar gelen her Türk’ün di-
mağında yeşermiştir. Zihinlerden gönüllere, gönüllerden tarihe uzanan,
coğrafyaya bakılmaksızın her Türk’ün ömrünü adadığı “Türk İstiklâlî”
ve bu uğurda verilen fikrî mücadeleler genç nesillerin mesuliyet şuu-
ruyla payidar kalacaktır.

“İstiklâl” her millet için hayat suyudur. Birkaç yıllık noksanlı-
ğı dâhi milletin vicdanında büyük yaralar açar, tarih sahnesinde derin
sosyolojik izler bırakır. Her devirde cihanın yükünü omuzlayan ve ken-
di dininden, milliyetinden olmasa dâhi mazlumun bir katre gözyaşına
“merhamet” mendili uzatan Türk milletinin ise “istiklâl” mefhumuy-
la olan alâkası edebî ve sosyolojik tahlillerin çok ötesindedir. Büyük
Türk’ün ebedî yolbaşçısı Mehmet Emin Resulzade’nin “insanlara hür-
riyet, milletlere istiklâl” şiarı, bu bağlamda Türk felsefesinin bir özeti-
dir.

Osmanlı hâkimiyetinin zayıflamasıyla Kafkasya’nın bir asra
yakın süre boyunca Rus ve maşa devletlerce işgal edilmesinin ardın-

dan 1905 Rus İhtilali ile birlikte Rusların zulmüne uğrayan milletlerin bağına istiklâl ateşi düşmüştür. Lâkin belirttiğimiz üzere hakikatte Türk'ün sinesindeki istiklâl ateşi yaratıldığı andan beri hiç sönmemiştir. Bu noktada 1905 İhtilali'nin doğurduğu sosyo-ekonomik durumun Türk hareketini sahaya taşıdığı yönünde bir tespit daha doğru olacaktır. Azerbaycan'da Mehmet Emin Resulzade önderliğinde 1917 Bolşevik İhtilali'ne değin hız kazanarak devam eden bu istiklâl mücadelesi 28 Mayıs 1918 tarihinde zafere ulaşacaktır.¹ Azerbaycan, hür olduktan kısa bir süre sonra Sovyetler tarafından tekrar işgal edilse de Mehmet Emin Bey'in yükselttiği bayrak, asla inmeyecektir.

Türk milletinin bağından çıkan, ilim çeşmesinden abdest aldığı mürekkebiyle sözü kelâm yapan ve Füyuzat, İrşad, Terakki, Dirlik, Yoldaş başta olmak üzere çıkarttığı sayısız dergiyle milletin zihnî tekâmülüne yön veren büyük şahsiyetlerden birisidir Mehmet Emin Resulzade.

İstiklâlimizin baki kalması için elimizde tutacağımız yegâne meşâle Mehmet Emin Resulzade'nin fikirleridir. Bu fikirleri daha iyi özümseyip bugünü anlamak ve geleceğimize yön vermek için Resulzade'nin yaşadığı ortamı, ailesini ve Azerbaycan'ın o günkü vaziyetini tahlil etmek gerekir.

Mehmet Emin Resulzade'nin Hayatı ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Kurulması

Mehmet Emin Resulzade, 1884 yılının Ocak ayının son gününde Bakü civarındaki Novhan Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Babası Hacı Molla, annesi Ziyet Hanım'dır. Adından da anlaşılacağı üzere babasının din âlimi olması hasebiyle ilk dini ve millî terbiyeyi ailesinden almış, küçük yaşta Arapça ve Farsça öğrenmiştir.²

¹ Sert, Ö.B. (Mart- Nisan 2020). Ebulfaz Elçibey'in Millî Azatlık Hareketindeki Rolü ve Demokrasi Anlayışı. Milli Mecmûa-13

² Resulzade M.E. (2016). Yeni Kafkasya Yazıları. Ankara- TTK

Sultan Mecit Ganizade'nin müdürlük yaptığı Rus- Tatar mektebini bitirdikten sonra Bakü Teknik Okulu'na gitmiş fakat tahayyül dünyasının genişliği ve edebiyata olan merakı sebebiyle bu okuldaki tahsilini tamamlayamamış, milletin çektiği acılara daha fazla dayanamayıp Türklerin hakkını savunmak için siyasî hayata atılmıştır.³

Aynı dönemde İsmail Bey Gaspıralı'nın başlattığı usûl-i cedid hareketinden etkilenmiş, millî meselelerle daha çok ilgilenmeye ve tüm vaktini milletin istiklâlini geri kazanmak için düşünerek geçirmeye başlamıştır.⁴

1903 yılında zalim Rus yönetimiyle mücadele etmek adına Azerbaycanlı Genç İnkılapçılar Derneği'ni kurmuştur. Resulzade, bu derneğin amacını; “gençlerle birlikte olup milli duygular yaratmıştık. O zamanlar Rus okullarında okutulmayan Türkçe'nin eğitim kurumlarına girmesini, Türkçe'nin gelişmesini sağlamak, yerli yazarların eserlerini öğrenmek ve Çarlık dönemi aleyhine ait yazılmış şiirleri ezberlemek ve arada sırada matbaa şartlarında basılı nüshalarını aramızda paylaşmak, işçiler arasında giderek benimsenecek olan hürriyet ve istiklal fikrinin sistemli bir şekilde yaymak istiyorduk” sözleriyle açıklar.⁵ Şüphesiz ki “...işçiler arasında giderek benimsenecek...” sözleriyle anlatmak istediği millî mefkûre hareketi, 20. yüzyılın başlarında Rusya'nın içinde bulunduğu şartlarla ilgilidir. “İhtilalci Sosyalizm ve Demokrasi” eserinde de belirttiği üzere sosyalizm, cemiyetin bir ve tek olduğunu reddeder ve cemiyeti sınıflara böler. Resulzade'nin bu sözleriyle vurguladığı işçiler, sosyalizmin iddia ettiğinin aksine cemiyetin bir parçasıdır. Resulzade, işçileri - iktidara gelinceye kadar- türlü vaatlerle kandıran aslında işçiyi sömürüp parti burjuvası oluşturmaktan başka gâye gütmeyen bir ideolojiyi –sosyalizmi-, işçileri bilinçlendirerek alt etmek istemektedir. İlerleyen zamanlarda Stalin'le irtibat kurmasının sebebi de farklı de-

³ A.g.e. sf.2

⁴ A.g.e sf.3

⁵ Yagublu N. (2015) Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi. Ankara-Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları

ğildir. Mehmet Emin Bey diplomatik hamle yaparak, Türk milletinin istiklâlini kazanma yolunda büyük adımlar atmıştır, hayatı incelendiğinde açıkça görülecektir ki Resulzade Türk milliyetçisi kimliğinden asla taviz vermemiştir.

Kurmuş olduğu bu Azerbaycanlı Genç İnkılapçılar Derneği'nin "Himmet" isimli gizlice basılan bir gazetesi vardır. Mehmet Emin Bey bu gazeteyi "Kafkas Müslümanlarının Gazetesi" olarak nitelendirmiştir.⁶

1904 yılında -henüz Bolşevik İhtilali gerçekleşmemişken- Müslüman gençleri kandırarak saflarına çekmek isteyen Stalin, Resulzade ile görüşmeler yapmıştır. Resulzade, milletin yaşadığı acılara bir yenisini eklememek, fikirlerini yayma noktasında daha fazla engelle karşılaşmamak adına bu görüşmelerde oldukça ılıman bir tavır takınmıştır. Sosyalistler bu görüşmelerde sanılanın aksine hiçbir zaman samimî olmamış, gerçekleştirmek istedikleri ihtilâl için Müslümanlara dostane tavırlar sergileyip 1920 yılında kirli ve zalim yüzlerini bir kez daha göstererek Azerbaycan'ı işgal etmiştir.

Mehmet Emin Resulzade Azerbaycanlı Genç İnkılapçılar Derneği'nin aktif çalıştığı yıllarda yalnızca bu dernekle yetinmemiş (henüz 19 yaşındayken) Tiflis'te yayımlanan Şark-i Rus gazetesine yeni açılmasından ötürü kutlama yazısı göndermiş ve "Türk- Azerbaycan Gazetesi" şeklinde tanımladığı bu gazeteyi gençlere dağıtmıştır.

Resulzade, "Türk-Azerbaycan Gazetesi"nde belli bir süre yazmıştır. Bu yazılardan en dikkat çeken gazetenin 19. Sayısında tefrika edilen "biz, ne zamana kadar milletimizin derdini ve geride kalmasını kendimize görev kabul edeceğiz?" sorusuyla başlayıp aydınların (!) millete karşı sorumluluk duymamasını eleştirdiği makaledir. Bu makalenin sonunda din âlimi yetiştirecek medreselerin ve usûl-i cedid eğitimi yapacak mekteplerin açılmasını talep eder. Bu makalenin hemen

⁶ A.g.e sf.20

altında da ilmin faziletlerinden bahsettiği bir muhammesi yer alır.⁷

Mehmet Emin Resulzade, iş hayatına Bakü'de Rusça yayımlanan Kaspi gazetesinde müretteplik (dizgici) yaparak başlamıştır. Burada tecrübe ettiklerinden sonra düşündüklerini milletine daha iyi anlatmak için gazeteci olmaya karar vermiş, Hüseyinzade Ali Turan, Ahmet Ağaoğlu, Neriman Nerimanov gibi isimlerle birçok dergi ve gazete çıkartmıştır. Bu dergilerde yazıları yayımlanmıştır.

Mehmet Emin Resulzade, Rus hükûmeti tarafından çıkarttığı dergiler kapatılınca yazmaktan vazgeçmemiş, yeni dergiler- gazeteler çıkartarak yayıncılık hayatına devam edip bu yayın organlarında Türk'ün hakkını hep savunmuştur. Bu dönemde 1905 Rus İhtilali gerçekleşmiş, -İhtilal başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da- bu girişim hükûmet çevresinde büyük korku ve infiale sebebiyet vermiştir. Bunun sonucunda yayınlar serbest bırakılmış, daha çok kitap basılmıştır.⁸

1905 İhtilâli neticesinde Rusların zulmüne uğrayan diğer milletlerde “istiklâl” şuuru kuvvetlenince, Resulzade'nin mübarek kalemi artık çok daha fazla kişiye ulaşmaya başlamıştı.

Mehmet Emin Bey, 1906 yılında Tekâmül gazetesinde çok önemli bir yazı yayımlamış ve “Şeytan İşi” başlığını verdiği bu yazıda Rusların kullandığı Ermenilerden ve katlettiği Müslümanlardan bahsetmiştir.

Mehmet Emin Resulzade bu dönemde İran siyasetini de yakından takip etmeye başlamış ve İran'daki gazetelerde de “Niş” mahlasıyla yazmıştır. İran siyasetine bu denli ilgi duymasının sebebi İran Demokrat Partisi'nin Çarlık Rusya'ya karşı cephe almasıdır. Kaldı ki İran nüfusunun büyük bir kısmını Azerbaycan Türklerinin oluşturması hasebiyle Resulzade'nin İran siyasetine duyduğu ilgiyi yalnızca İran hükûmetinin tutumuna bağlamak yanlış olacaktır.

⁷ Resulzade, M.E. (2016).Yeni Kafkasya Yazıları, Ankara-TTK

⁸ A.g.e. sf.3

1907 yılında Rus başbakanının değişmesiyle birlikte bu “serbest” atmosfer bozulmuş, Rus hükûmeti yine despot bir yaklaşımda bulunmaya başlamıştır. Resulzade, tutuklanma tehlikesiyle karşı karşıya kalınca Rus polisinin takibinden kurtulmak ve İran’daki Türkleri daha iyi gözlemlemek için Reşd üzerinden İran’a geçmiş ve burada Terakki gazetesinin muhabiri olarak çalışmıştır.

Şüphesiz bu İran seyahati Resulzade’nin fikrî yapısına katkıda bulunmuştur. Resulzade’nin İran’da saygıyla karşılanması uğradıkları asimilasyon politikasına rağmen Türklerin millî kimliklerini yitirmediklerini ispatlamıştır. Türkmençay Antlaşmasıyla ayrı kalan Güney ve Kuzey Azerbaycan’ın birleşme hayalini kuran Mehmet Emin Resulzade, hayalinin gerçekleştiğini görememiştir lâkin onun yolundan giden Türk milliyetçileri bu hasrete son verecektir.

İran’da İran Demokrat Partisi’ni destekleyen meşrutiyet taraftarlarının emperyalizme –dolayısıyla Rusya’ya- açtığı cephe, zalim Rus hükûmetinin müdahalesiyle son bulmuştur. Rusların İran’a askerî çıkartması sonucunda binlerce mücahid öldürülmüş, onlarca aydın hapsedilmiştir. Resulzade de Rus hükûmetinin tehdit ve ısrarlarıyla İran’dan sınır dışı edilmiştir. Tahran’daki arkadaşlarıyla beraber İstanbul’a gelen Resulzade burada İttihat ve Terakki cemiyetinin başta Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp olmak üzere önde gelenleriyle tanışmıştır.⁹

Osmanlı Devleti’nin zaafiyete uğradığı günlerde, bu cihanşümul devletin sorumluluğunu omuzlarına yükleyen ve Türk milleti için canlarını feda etmekten kaçınmayan, son asrın gördüğü en yiğit adamlar – İttihatçılar- Azerbaycan Türklüğünü Anadolu Türklüğünden ayırmamış ve Resulzade’ye destek vermiştir. Daha sonra ,1918 yılında, Kafkas İslam Ordusu’nun da kuruluşuyla bu destek somutlaşacaktır. İttihatçılar, Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasında kilit noktadadır.

Mehmet Emin Resulzade, İstanbul’da olduğu dönemde Türk

⁹ A.g.e sf 7

Ocaklarının faaliyetlerine katılmış, fikrî çalışmalarına devam etmiştir. Türk Yurdu'nda İran Türkleri ile ilgili yazılar kaleme almış, Mehmet Akif Ersoy'un desteğiyle çıkan Sırat-ı Müstakim'de yazılar yayımlamıştır. Bu sayede Anadolu Türklüğü ile İran Türklüğü arasında kopmak üzere olan bağ, kuvvetlenmiştir.

1911 yılında Rusya'daki şartları düşünerek Bakü'de bir parti kurmaya karar veren Mehmet Emin Bey, kendisi İstanbul'da olduğu için Bakü'ye, amcasının oğluna, mektup yazmış aynı yıl Müsavat Partisi'nin kurulmasını sağlamıştır.¹⁰

1913'te Rusya'da çıkartılan umumî aftan yararlanarak Bakü'ye dönen Mehmet Emin Resulzade, Müsavat Partisi'nin başına geçmiştir. Artık, Müsavat Partisi başkanı olarak Azerbaycan'ın istiklâli uğruna mücadele etmeye devam edecektir. “Türk'üm bu açıdan kendimi mutlu hissederim” sözleriyle tanımladığı en kutsal unvan bildiği Türklüğünün yanında, başkanlık unvanı şüphesiz ki onu daha güçlü kılacaktır. Çünkü o, partiyi hiçbir zaman kişisel hırs aracı olarak kullanmamıştır.

Mehmet Emin Bey'in bu dönemde yazdığı dil şuuru ile ilgili makaleler halk arasında geniş ilgi uyandırmıştır. Şelale dergisinde dilin önemine dair yazdığı yazılar neticesinde “Türkiye'de Genç Kalem-ler'in yaptığı, Azerbaycan'da Resulzade yapıyor” sözleri kulaktan kulağa yayılmıştır.

1.Cihan Harbinde ,1914-1915'te, Doğu Anadolu'da Ermenilerin zulmüne maruz kalan Türklerin bir kısmı Azerbaycan'ın içine göç etmiş, Mehmet Emin Resulzade de Kars ve Ardahan ahalisi için yardım kampanyası düzenlemiştir. “Kardeş Kömeği” adıyla yayımladığı tek sayılık derginin gelirini bu kampanyaya bağışlamış,. Türkiye Türklerine hizmet veren teşkilâtları desteklemiştir. (Bakû Cemiyet-i Hayriyesi azami derecede fedakârlık göstererek bizlere yardımcı olmuştur.)

¹⁰ Resuloğlu. M.A. Müsavat Partisinin Kuruluşu, Milli Azerbaycan Müsavat Halk Partisi'nin Bülteni (özel sayı), München 1962- 4

Böylelikle tarihin bir kez daha Türk'ün yüzüne çarptığı “TÜRK'ÜN TÜRK'TEN BAŞKA DOSTU YOKTUR” gerçeği, yine büyük acılarla altın satırlara yazılmıştır.

Mehmet Emin Resulzade 1914'te İkbâl dergisinin başyazarı olmuş, 1915'te Müsavat Partisi'nin yayın organı olarak Açık Söz gazetesini kurmuştur.

1917 yılında Rusya aleyhinde faaliyet gösterdiği gerekçesiyle Mehmet Emin Resulzade hapse atılmış, kısa bir süre sonra Bolşevik İhtilali vuku bulunca hapisten kurtularak aynı azimle Azerbaycan istiklâl hareketinin başarıya ulaşması için çalışmaya devam etmiştir. Bir Türk'ün Türk vatanında Türk dilini kullanarak millî şuuru güçlendirmeye çalışmasını suç saymak, kelâmdan, edebiyattan korkan sömürgeci Rusların güya Azerbaycan istiklâl hareketinin belini kırmak için yaptığı bir hamleydi. Türklüğün düşmeyen son kalesi olan Türk milliyetçiliğini bu hamlelerle bitiremediler bilakis Türk milliyetçilerinin mücadele azmini arttırdılar.

1917 yılında Kafkasya Müslümanları kurultayı yapılmıştı. Bu kurultayda Rusya'nı federatif bir yapıya kavuşması önerilmiş, Mehmet Emin Resulzade de bu kurultay sonrasında fikirlerini kitapçıklara basarak Rusya Müslümanlarına dağıtmıştır. Aynı yılda İsmail Gaspıralı'nın damadı Nesip Yusufbeyli'nin kurmuş olduğu Türk Adem-i Merkeziyet Partisi, Müsavat Partisi ile birleşmiştir.

Adem-i merkeziyetçilik ve federatif yapı, Türk devlet düşüncesine aykırıdır. Bu fikirler, Türk devleti; hâkimiyetini, başka milletlerin gözyaşları üzerine değil huzuru üzerine inşa ettiği, böyle bir tasavvurda olduğu için aykırıdır. Dolayısıyla asimilasyon politikalarına maruz bırakılmış, manevî değerleri çiğnenmiş ve istiklâl hareketini başlatmış Türk ellerinin bu fikirleri amaç haline getiren parti kurmalarından daha tabii bir şey yoktur.

Rusya, yürüttüğü asimilasyon politikası nedeniyle dergi ve gazetelerde Müslüman ve Tatar haricinde bir sıfat kullanmayı yasaklamıştı, bu yasak Türk maneviyatını hırpaladığı gibi Azerbaycan'ın istiklâli yolunda millî şuuru uyandırmayı geciktiriyordu. Resulzade, bu duruma daha fazla dayanamayarak ilk kez “TÜRK” lafzını Açık Söz gazetesinde kullanmıştır. Azerbaycan Türklerinin adeta kullanmadığı için unuttuğu “TÜRK” lafzı, Resulzade'nin çıkarttığı Açık Söz gazetesinde milletin sineline bir ok gibi çarpmıştır. Ezelden beri Türk'ün gönlünde var olan istiklâl ateşi sanki o an Resulzade'nin sûretine bürünmüştü. Bunun sonucunda Türk milletin en büyük düşmanlarından birisi olan Ruslar ve onların kuklası Ermeni komitacılar, 30 Mart- 1 Nisan 1918 tarihleri arasında Bakü'deki Türkleri büyük bir soykırıma tâbi tutarak 15.000 Azerbaycan Türkünün şehadetine sebep olmuştu üstelik bu soykırım yalnızca Bakü ile sınırlı da kalmamış, çevre illere de sıçramıştı. Tarihe Mart soykırımı diye geçen bu soykırım sırasında Açık Söz gazetesinin bürosu da yağmalanmış, tahrip edilmiş ve gazetenin matbaası yakılmıştır.¹¹

Mart soykırımı üzerine yapılan araştırmalar, öz vatanlarında milliyetlerini açıkça söyledikleri için şehit edilen binlerce Türk karşısında yine sessiz kalan bir Garp medeniyetini gözler önüne sunmuştur.

Kafkasya'daki Türk varlığını yok etmek isteyen Rusların uyguladığı Mart soykırımının sonrasında, Mehmet Emin Resulzade son çare olarak on cephede düşmanla savaşan Osmanlı Devletinden yardım istemiş, onun liderliğinde bir grup aydın, Enver Paşa ve Sultan Mehmed Reşat Han'la görüşmüştür.

İttihatçıların ebedî temsilcisi, Türk'ün muzaffer Başbuğu Enver Paşa, muazzam şark medeniyeti Osmanlı'nın kan kaybettiğine ve on cephede savaştığına şahit olduğu halde Azerbaycan Türklüğünü yalnız bırakmamış, elindeki askerî kuvvetlerle Kafkas İslam Ordusu'nu kur-

¹¹ Mahmudov,Y, Mart Soykırımı, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi(2005) Bakü

muştur. Azerbaycan'ın doğal ve stratejik başkenti Bakü'nün Rus işgali altında olması hasebiyle 25 Mayıs 1918'te Kafkas İslam Ordusu, Enver Paşanın kardeşi Nuri Paşanın öncülüğünde Gence'ye girmiştir. Kafkas İslam Ordusunun varlığından güç alan Azerbaycan Türkleri 28 Mayıs 1918'te "Azerbaycan Millî Şûrası" oluşturmuş, şûra başkanlığına da Mehmet Emin Resulzade'yi getirmiştir. Gence'de oluşturulan bu geçici hükûmet, 15 Eylül 1918'de Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'ye girmesiyle birlikte merkezini oraya taşıyarak resmîleşmiştir.

Devlet resmî olarak kurulduktan sonra 7 Aralık 1918'de Azerbaycan Parlementosunun açılışında "bir kere yükselen bayrak bir daha inmez" diyerek gönüllerimizde unutulmaz bir lafin izini bıraktı Mehmet Emin Resulzade...¹²

Şüphesiz ki Türk devlet şuuru, resmî isimlere aldanmaz, her devlette aynı şekilde vücut bulur. Geçmişte kurulan onlarca Türk devleti, birbirlerini kronolojik olarak takip etseler de aynı şuurun mahsülleri, aynı vücudun uzuvları, aynı zihnin ürünleridir.

1919'da Müsavat Partisi Kongresinde oy birliği ile Resulzade yeniden başkan seçilmiştir.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluş tarihi 28 Mayıs 1918 olarak kabul edilir. Onu ilk tanıyan devlet, Osmanlı Devletidir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, bu istiklâl mücadelesinin sonunda her alanda bağımsızlığını elde etmiştir. Kendi parasını ,Azerbaycan Manatını, basıp Türk kimliğini özgürce yaşamıştır.

Azerbaycan Türkleri, artık öz vatanında sürgün değildi, mücadele ederek kendi kaderini kendi çizdi ve zulüm dolu günleri geride bıraktı...

Fakat ne yazık ki Azerbaycan Türklüğünün bu sevinci çok kısa sürmüştür. 23 ay sonra can Azerbaycan, Sovyet Rusya tarafından yine

¹² Resulzade M.E. (2016), Yeni Kafkasya Yazıları, Ankara- TTK sf12

işgal edildi. Bu işgal sırasında Mehmet Emin Resulzade ve arkadaşları yakalanarak hapse atılınca şehirde büyük yankı uyanmış, halkın ayaklanmasından çekinen Bolşevikler açıklama yapmak zorunda kalmıştı. Hâtta Neriman Nerimanov, "Resulzade'nin kılına dokunursanız karışmam" diyerek Bolşevikleri tehdit etmiştir.¹³

Bolşeviklerin içine düşen bu korku ve aralarında yaşadıkları tartışmalar sebebiyle Resulzade'nin serbest bırakıldığı söylene de Resulzade, Stalin'in araya girmesiyle serbest kalmıştır. Resulzade serbest kaldıktan sonra Stalin onu Moskova'ya götürmüştür. Elbette Türk düşmanı katil Stalin, geçmişteki muhabbetlerinden ötürü Resulzade'nin serbest kalmasını sağlamamıştır. Stalin, Resulzade'yi serbest bırakarak onu kendi saflarına çekeceğini düşünmüş, onu millî davasından koparmayı amaçlamıştır. Ayrıca Moskova'da yanında tutarak olası bir istiklâl hareketinin önüne geçtiğini sanmıştır. Mehmet Emin Resulzade ise fikirlerinden asla şüphe etmeyen, ölünceye dek Azerbaycan Türklüğüne hizmet etmeye yemin etmiş bir münevver olarak, katil Stalin'in tekliflerini çeşitli mazeretler sunarak reddetmiş onun bu çabalarını boşa çıkarmıştır. Mazeretler sunarak tekliflerini reddetmesinin sebebi komünistlerin, kendisiyle birlikte tutuklanan arkadaşlarına zarar vereceğini düşünmesi ve arkadaşlarını Stalin vasıtasıyla Moskova'ya getirmeyi istemesidir.

Bu süreç zarfında Mehmet Emin Resulzade yalnızca geçimini sağlamak için Moskova Şarkiyat Enstitüsünde Türkçe ve Farsça dersler vermeyi kabul etmiştir.

Mehmet Emin Resulzade amcasının kızıyla evlidir. Dört çocuğu vardır. Serbest kaldığında bir iki saatliğine ailesiyle görüştürülmüş sonra apar topar Moskova'ya getirilmiştir. Bu, Mehmet Emin Resulzade'nin ailesini son görüşüdür. Çünkü Azerbaycan Türklüğünü bitiremeyen ve Resulzade'ye öfkelenen komünistler Resulzade'nin oğlunu 18

¹³ A.g.e. sf 12

yaşındayken - 1938'de- kurşuna dizmiştir.. Resulzade'nin eşi ve diğer çocukları ise Kazakistan'a sürgüne gönderilmiş büyük zulüm ve işkenceler neticesinde acı çekerek şehit edilmiştir. Bu felaketten yalnızca Resulzade'nin bir oğlu kurtulabilmiştir.

Mehmet Emin Resulzade, 1922 yılında Bakü'de gizlice faaliyetlerini yürüten Müsavat Partisi'nin desteğiyle Moskova'dan kaçmış, önce Petersburg'a oradan da deniz yoluyla Finlandiya'ya geçmiştir. Fırarında ona Kırım Türklüğünün yıkılmaz isimlerinden Musa Carullah yardım etmiştir. Resulzade, daha sonra Fransa'ya geçmiş ardından da Türkiye'ye gelmiştir.

Türkiye'ye geldikten sonra Mehmet Emin Resulzade'ye Türk Ocağı vasıtasıyla her ay 75 tı ödenmiştir. Türk hükûmeti Türkiye'ye göç eden Azerbaycan Türkü aydınlara destek vermek amacıyla ona her ay bu ücreti ödemiştir.

1922 yılında İstanbul'da Yeni Kafkasya Dergisini çıkartmaya başlayan Resulzade bu dergide Azerbaycan'ın haklarını savunmuş, Türklüğün sorunlarından bahsetmiş, Türklüğe dair bilgiler vermiştir. Yer yer sosyalizme ve emperyalizme ağır eleştiriler yöneltmiştir. Derginin amacı Türk milliyetçiliğini yaymak, Azerbaycan istiklâl hareketini sürdürmek ve Türk milletinin hakkını savunmak olduğu için, Türk dünyasının ve tüm insanlığın en büyük düşmanlarından olan sosyalizm- kapitalizm gibi yabancı menşeli ideolojilerin kokuşmuş ve çelişkiye düşmüş tezlerini de bazı yazılarla çürütmesi doğaldır.

Sosyalizmin tek parti dayatması, sanatçıların ve fikir adamlarının sosyalist olmaya zorlanması, tek suçu (!) milletin menfaatini şahsının menfaatinin üstünde tutmak olan aydınların idam edilmesi; sosyalizmin kara kitabındaki satırlardan yalnızca birkaçıdır. Sosyalizmin insanlığı maddeleştirerek din, milliyet, hakkı olanı alma gibi mukaddes mefhumları yok etmeye çalıştığı karşılığında ise bir avuç sorgulamayan, metalaşmış ve uhrevi düşüncelere gark olamayan güruh yarattığını işgal etti-

ği her ülkede görebiliriz. Batı felsefesinin zıddı olarak Türk felsefesinde mutluluk kaynağı olarak bilinen ve halka hizmeti Hakk'a hizmetle bir tutan devlet yapısını yıkarak birtakım baskılara direndiğini iddia eden zorba sosyalist sistemin kölesi olmuş zavallılar, gerçekten direnmeleri gereken içlerindeki şeytana esir düşmüştür. Resulzade Yeni Kafkasya dergisinde dolaylı yoldan bunları anlatmış, sanatın, edebiyatın ve hakikatin sosyalist sistemde tahrip edileceğini; insanın yaratılış gereği olarak cihanda kutsal bir ülkeye hizmet etmesinin ve zihninin açmasının sosyalist partinin çıkarlarına ters olduğundan bahsetmiş, Azerbaycan'ın istiklalini kazanması ve kalkınması için fikirler sunmuştur. Mehmet Emin Bey, yazılarıyla dikkatleri çokça üstüne çekmektedir. Bu yazılara benzer şekilde kaleme aldığı ve "Stalin'e mektup" ismiyle eleştiri türünde yayımladığı yazı bahane edilerek -1927 yılında- dergi kapatılır. Türkiye'de yayımlanan bu dergi Sovyet baskısı sonucunda kapanmıştır

İlginçtir ki bugün dâhi medyada sosyalistler, çiğnedikleri "insanlık" mefhumuna tapar gibi gösterilmiş "onursuz" yaşam tarzları hiçe sayılarak "onur"un mânâsı kirletilmiş ve yaşanan tüm acıları unutturulmak istenmiştir. Unutmak, felakettir. Bu acıları unutmamız sonucunda ödeyeceğimiz bedeller, istiklâl hareketi yürütürken ödediğimiz bedellerden daha ağır olur. Çünkü hiçbir zaman insanı sevmemiş bu çarpık ideolojiye karşı ettiğimiz muharebeyi yok saymak bir daha istiklâl hareketi veremeyecek duruma düşmek demektir kaldı ki feyzimiz ve kılıcımızla geldiğimiz bu coğrafyada "bedel" mevzusu açılacak olursa, alacaklı durumuna düşeriz. Bu noktada, millî kimliğimizi kaybetmemiz cihanın her köşesine ışık saçan Türk medeniyetinin iflası olur ve insanlık tarihinde sarılmaz yaralar açar.

Tarih göstermiştir ki insanların fikrî, maddî, manevî fark etmezsiniz gelişimlerinin önündeki yegâne engel kendileridir. Milliyetsizleşmek, cemiyet ruhundan kopup "modern insan" buhranına kapılmak, kendi içindeki Tanrı inancını öldürmek; bu engelin ta kendisidir.

Mehmet Emin Resulzade, Yeni Kafkasya dergisi kapatılmadan önce 1923'te "Asrımızın Siyavuşu" isimli kitabını yayımlamıştır. Bu kitabı 1920'de Azerbaycan'ın işgali sonrası Lahic'te saklanırken kaleme almıştır. Kitapta Firdevsi'nin Şehnamesinde geçen Siyavuş'un mücadelesi ile Azerbaycan istiklâl hareketi arasındaki benzerlikler anlatılır.¹⁴ Mehmet Emin Bey'in Asrımızın Siyavuşu adlı eserini ithaf ettiği "Azerbaycan istiklâli yolunda can veren şehitler", millî Azerbaycan davasının mısralara dökülen şahitleridir.

1924 yılında, Resulzade'nin girişimiyle İstanbul'da gizli siyasi faaliyet gösteren Azerbaycan Milli Merkezi kurulmuştur.

Resulzade bu süreçte de dergi çıkarmaya ve yazı yazmaya devam etmiştir. Resulzade'nin Türkiye'deki yayıncılık hayatı Sovyetleri oldukça rahatsız etmektedir. Sovyetlerin politik ve ekonomik olarak Türkiye'yi tehdidinden sonra Mehmet Emin Bey Avrupa'ya gitmeye mecbur kalmıştır.

Mehmet Emin Bey Türkiye'den ayrıldıktan sonra 1934 yılında bulunduğu Brüksel'de Milli Gürcistan ve Kuzey Kafkasya devlet başkanlarıyla birlikte Sovyetlere karşı mücadele etmek için "Kafkasya Konfederasyonu"nu kurmuştur.¹⁵

Bu sırada Mehmet Emin Bey'in yer değişikliği sebebiyle Müsavatçılar arasında tartışmalar yaşanır, ayrılıklar olur. Bu ayrılıklar neticesinde Mehmet Emin Resulzade'ye karşı tavır alan bir grup oluşmuştur.

Resulzade, 1934'te Varşova'ya geçerek siyasi faaliyetlerine devam etmiş, Sovyet zulmü altından inleyen milletlerin antikomünist liderleriyle birlikte Berlin'e gitmiştir. Burada arkadaşlarıyla birlikte Azerbaycan'ın geleceği üzerine Almanlarla görüşme yapmış, Nazilerin

¹⁴ Shahgoll N.K. M.E. Resulzade'nin Asrımızın Siyavuşu Adlı Eserini Söylem Çözümleme Bulgulayıcısı Temelinde Anlama, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, (Eylül 2018)- 3

¹⁵ Resulzade, M.E. Yeni Kafkasya Yazıları (2016) Ankara-TTK sf.15

de Azerbaycanı işgal etmek niyetinde olduğunu anlayıp 1942 sonbaharında Bükreş'e gitmiştir. Burada Türkiye Büyükelçisi Hamdullah Suphi ona yardımcı olacaktır.¹⁶

Mehmet Emin Bey 1944'te Bolşeviklerin Bükreş'e girmesi üzerine İsviçre'ye gitmek istese de vize alamamış, Freiburg'a gitmek zorunda kalmıştır. 1947'de Hamdullah Suphi'nin vasıtasıyla Ankara'ya dönmüştür. Hamdullah Suphi bu dönem, milletvekilidir. Mehmet Emin Bey'in Ankara'ya dönmesinde Türk hükûmetinin vermiş olduğu “bakanlar kurulu kararı” da önem arz etmektedir.

Resulzade'nin Türkiye'ye dönmesiyle birlikte Azerbaycan Milli Merkezinin de girişimiyle Ankara'da Azerbaycan Kültür Derneği kurulmuştur. 1952 yılından itibaren bu dernek “Azerbaycan” isimli dergiyi çıkarmaya başlamıştır. Resulzade Azerbaycan Kültür Derneği'nin fahrî başkanıdır ve Azerbaycan dergisinde yazılar yayımlayarak Azerbaycan davasının liderliğinin sürdürmüştür.

Mehmet Emin Bey, 1953'te Türk Basın Birliği tarafından gazeteciler için düzenlenen jübileye katılmış ve büyük ilgi görmüştür. Yine aynı yıl Eminönü Öğrenci Lokalinde ellinci yılını doldurmuş gazeteciler için açılan bir sergide, eserleri sergilenmiştir.

Azerbaycan Kültür Derneği, Mehmet Emin Resulzade'nin 70. Doğum günü hasebiyle bir kutlama tertip etmiş ve Azerbaycan dergisinin Ocak-Şubat 1954 tarihli nüshasını “Resulzade Özel Sayısı” olarak neşretmiştir.

Mehmet Emin Bey, 1947'den sonra Ankara da Milli Kütüphane'de çalışmaya başlamış, Azerbaycan hakkında ilmi araştırmalar yapmış ve burada büyük şair Genceli Nizamî'nin monografisini yazmıştır.

Takvim yaprakları o kara günü gösterdiğinde ömrünü adadığı Azerbaycan'ın istiklâlini göremeden -6 Mart 1955 tarihinde- şeker has-

¹⁶ A.g.e sf. 16

talığı sebebiyle Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde vefat etmiştir.

Sonuç

Büyük şahsiyetler, ebediyete irtihal etme vakitleri geldiğinde, yetiştirdikleri milyonlarca insanın gönüllerine göç eder. Vakitlere dar gelen fikirlerin mimarı oldukları için artlarında bıraktıkları her insanın vicdanında fikirleriyle var olurlar. Şüphesiz ki Mehmet Emin Resulzade Azerbaycan'ın istiklâle kavuşması için ettiği mücadelelerle yâd edilecek, bu yolda ebedî Türk'ün muharriiri olarak Türklüğü anlatan her mısrada bize seslenecektir.

Düşüncelerini söyleme ve milletini istiklâle kavuşturma pahasına can vermeye hazır olduğu öz yurdundan sürgün edilen, kalemi tüm kuvvetlerin üzerinde kabul eden Mehmet Emin Resulzade'yi rahmetle anıyoruz. Daima okuyan, yazan bir nesli mürekkeplerimizin ucunda inşa etmeye çalışıyor, ebediyete göç eden ve yalnızca bedenleri toprak olan mefkûre âbidelerine sonsuz şükran ve minnetlerimizi sunuyoruz.

SEN BİZİMSİN, BİZİMSİN DURDUKÇA VÜCUTTA CAN;
YAŞA, YAŞA, ÇOK YAŞA EY ŞANLI AZERBAYCAN!

AZERBAYCAN MİLLİ ŞAİRİ:

AHMED CEVAD

Deniz GÜZELAY

Ulusların tarihinin ve kültürel değerlerinin en önemli aktarıcısı ve mihenk taşı edebiyattır. Bunun başlıca sebebi ise edebiyatın direkt olarak toplumdan beslenmesidir. Toplumun her türlü özelliği, edebiyat vasıtası ile yaşatılmakta ve yansıtılmaktadır. Hâl böyleyken Türk edebiyatının ve Türk edebiyatçısının ehemmiyet teşkil ettiği açıktır. Çünkü Türk edebiyatı, Türk milletin dine bakış açısını, tarihi alışkanlıklarını, iktisadî emel ve programlarını içinde barındıran kozmopolit bir alandır. Dolayısıyla Türk milletin karakterini de iyi bir şekilde yansıtmaktadır.

Türk milleti, kendini yakından tanıyan ve özelliklerinin farkında olan bir yapıya sahiptir. Bu durumun oluşmasında farklı etmenlerin etkileri söz konusu iken bu etmenlerden bir tanesi de edebiyat tarihimizin kuvvetli olmasıdır. Türk edebiyat tarihi “Yusuf Has Hacıp ile bilgeliğe doymuş, Kaşgarlı Mahmut’la kendini bulmuş, Dede Korkut’la soy soylamış, boy boylamış, Yunus Emre ile hakka varmış, Fuzuli ile çöllere düşmüş, Köroğlu’yla coşmuştur.”

Ayrıca Türk edebiyatı sadece Anadolu’dan ibaret olup Türkiye Türkçesinden oluşmamıştır. Gönül coğrafyamız olarak tarif ettiğimiz, Türk adının ulaştığı ve Türk ayak izlerinin olgunlaştığı yerlerdeki her eser bizim için kıymetlidir. Bahsettiğimiz yerlerde, bağımsızlık müca-

delesi veren soydaşlarımızın hemen hepsi edebiyata ve bilhassa şiire sarılarak haklı davasını millete ve diğer kavimlere duyurmak istemiştir. Dolayısıyla Türk dünyasının şiirleri, tarihin tescillediği ve şahitlik ettiği eserlerdir. Muhtelif coğrafyalarda yetişen birkaç şairimiz, bu meselede örnek gösterilebilecek konumdadır. Bu şairler hem tarihin hem de edebiyatın önemli noktalarına değinmiştir. İcra ettikleri sanat, sanatlarına yükledikleri mana ve en önemlisi de bu mananın hizmet ettiği amaç sayesinde isimleri hafızalara kazınmış, hak ettikleri mertebeye ulaşmışlardır. Bahsettiğimiz edebiyatçılara verilecek örneklerden biri de Ahmed Cevad'dır. Sanatını Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesine adan, bu uğurda yaşayıp bu uğurda can vermiş muhterem bir şahsiyettir. Dolayısıyla hayatı ve şiirleri incelenmeli, bilmeyenlere öğretilmeli ve gençlerimize örnek gösterilmelidir.

1. TÜRKLÜK VE BAĞIMSIZLIK İÇİN YAŞANMIŞ BİR HAYAT

Ahmed Cevad'ın hayatını, tarihler ve basit kelimelerle anlatacak kadar indirgemek mümkün değildir. Ancak hayatını özetlemek bir cümle ile mümkündür o da *Azerbaycan'ın ünlü edebiyatçısı rahmetli Prof. Dr. Yaşar Karayev'in Azerbaycan Edebiyatı kitabında da belirttiği gibi; "O şair gibi doğdu, şair gibi yaşadı ve şair gibi öldü."* cümlesidir.

Azerbaycan'ın Gence şehrinin civarlarında bulunan Şemkir köyünde, 5 Mayıs 1982 tarihinde dünyaya gelmiştir. Çocukluğunda, eğitimde büyük bir mesafe kat etmiş, ailesinin saygınlığına doğru orantılı bir gelişim çağı yaşamıştır. Dedesinin bir molla olması, babasının da okumuş-yazmış bir adam olması hasebiyle molla olarak anılması; onların "Ahundzade" soyadıyla kabul görmesine vesile olmuştur. Böyle bir ortamda çocukluğunun ilk dönemini geçiren Ahmed Cevad, 6 yaşına geldiğinde babasını kaybetmiştir. Hayatının ilk kırılma noktası olarak atfedilebilecek bölümü de burasıdır. Babasını kaybettikten sonra, Gence şehrine, üvey kardeşlerinin yanına taşınmıştır. Mekân değişikliği, kendini geliştirme çağına denk gelince Ahmed Cevad için iyi bir tec-

rûbe olmuştur. Arap harfleriyle okuma yazma öğrenmiş, medrese eğitimi almaya başladığında Farsça, Arapça ve Rusça dilleri ile tanışmıştır. Medrese eğitimi, kişiliğinin oluşmasında ve ideallerinin olgunlaşmasında etkili olmuştur. Bu dönemde tarih ve edebiyat ile tanışmış, eline kalem alarak kağıtla olan dostluğunu pekiştirmeye başlamıştır. 1906 yılında başladığı eğitimini 1912 yılında tamamlamıştır.

Eğitim hayatını bitirdikten sonraki serüveni de büyük bir erdem ve bilinç göstergesi ile başlamıştır. Asırlardır Osmanlı hakimiyetinde dillerini rahatça konuşup dinlerini rahatça yaşayabilen birkaç Balkan halkının ayaklanması sonucu patlak veren Balkan Savaşları'na bir arkadaşı ile birlikte gönüllü olarak katılan Ahmed Cevad, Trakya'da Bulgarlara karşı savaşmıştır. Bu hareketi ile henüz yirmili yaşlarında bir delikanlı iken Türklük şuurunun oluştuğunu kanıtlamış, bu şuurun sadece fikri zeminde değil gerektiği takdirde sahada da kullanılması gerektiğini göstermiştir. Gönüllü olarak katıldığı bu savaşın ona kattıklarından biri de Mehmet Emin Yurdakul gibi bir şair ile tanışmak olmuştur. Davaları Türklük, ülküleri Türkçülük olan bu iki muhterem şahsiyetin paylaştıkları hem kendileri hem de Türk milleti için faydalı olmuştur.

Savaşın bitmesinden sonra tekrar Gence'ye dönen Ahmed Cevad, öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Ancak Türklük ve bağımsızlık için çabaları da son bulmamıştır. 1915 yılında Kars-Erzurum bölgesinde Ermeniler tarafından işkence ve eziyetlerle gerçekleştirilen soykırım sonrası bölgedeki halkın yaralarını sarmak için düzenlenen “Kardaş Kömeği (yardımı)” faaliyetlerine katılmış, bölgedeki Türk askerlerinin çeşitli ihtiyaçlarını giderme görevini üstlenmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında işgal edilerek Batum'a bağlanan Artvin, Rize, Trabzon ve Erzurum vilayetlerinde bulunmuştur.

1937 yılında Stalin'in baskıları giderek artmış bölgedeki aydın, yazar, şairler Türk ajanı, Pantürkizm destekçisi ya devrim karşıtı suçla-

maları ile yargılanıyor, Jüri üyelerinin çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu mahkemelerce savunmaları bile alınmadan ölüme mahkûm ediliyorlardı. Ahmed Cevad'ta Stalin'in "büyük temizlik" tasfiye hareketi kapsamında devrim karşıtı olarak suçlanmış, çıkarıldığı mahkeme kararınca kurşuna dizilerek "şehit" edilmiştir. 1955'de SSCB başsavcısı Ahmed Cevad'a karşı ileri sürülen bütün suçlamaların asılsız olduğunu belirtmiş ve ölümünden sonra beraat kararı vermiştir. KGB baskısı altındaki ailesi de ancak 1950'den sonra zindandan kurtulabilmiştir. Aradan uzun yıllar geçtikten sonra Ahmed Cevad'a da diğer Türk aydınlarına olduğu gibi itibarı iade edilmiştir. Ancak yine de bu durumun SSCB'nin Türk dünyasına verdiği zararın bir karşılığı olmamıştır. SSCB Ahmed Cevad ve onun gibi aydınları katlederek Türk Dünyasından çok şey götüren derin yaralar açmıştır.

2. TÜRK LÜK VE BAĞIMSIZLIK İÇİN YAZILMIŞ ESERLER

Ahmed Cevad'ın yaratıcılığında Türkiye'nin önemli bir yeri vardır. Döneminde diğer aydınlar gibi Ahmed Cevad da Türkiye'yi yakından izlemiştir Türkiye'nin toplumsal ve kültürel hayatıyla sıkı ilişkileri de olmuştur. Bu nedenle şiirlerinde, Türkiye'deki birçok siyasi, sosyal gelişmelerin, olayların etkilerini görmek mümkündür. Bu dönemde Azerbaycan'da yaşananlar nedeniyle Türkiye'den çok şey umuluyor ve bekleniliyordu. Bu ikili ilişkiler ışığında Türkiye'de cereyan eden şiir kültürü onun da şiir sanatını etkilemişti. Şiirlerinde Türk milletinin yüceliğinden bahsederek, Türk ordusuna övgüler yağdırmıştır.

Basılmış şiir kitapları şunlardır: Koşma (Bakü 1916), Dalga (Bakü 1919), İstiklal Uğruna (İstanbul 1928), Şiirler (Bakü 1958), Çırpınırdı Karadeniz (Ankara 1990, hzl. Servet Gürcan), Sen Ağlama Ben Ağlaram (Bakü 1991), Hak Bağırın Ses (Bakü 1991), Seçilmiş Eserleri I-II (Bakü 1992), Selam Türk'ün Bayrağına/Ahmed Cevad'ın Hayatı ve Nail TAN Türk Dili 75 Şiirleri (İzmir 1992, hzl. İrfan Murat Yıldırım), Seçilmiş Eserleri (Bakü 2005).

2.1 Çırpınırdı Karadeniz

Hepimizin dilinde bir marş gibi söylenen meşhur “Çırpınırdı Karadeniz” şiiri de bu ikili ilişkilerinin fiili olarak gerçekleşmesinin bir ürünüdür denilebilir. Şiir 15 Kasım 1914’de Gence’de yazılmıştır. Bu dönem Osmanlı Devleti’nin son yıllarıdır. Böyle bir çöküş döneminde Türk’ün bayrağını övmek daha cesur ve anlamlı olmaktadır. O tarihte yazılan ve hayalleri süsleyen şiir karşılığını 4 yıl sonra buldu:

Osmanlı Devleti ile aralarında Azerbaycan Milli Şurası’nın da bulunduğu yeni Kafkasya devletleri arasında 8 Haziran 1918 tarihinde Batum Antlaşması imzalandı. Batum Antlaşması’ndaki «dostluk ve karşılıklı yardım» maddesi gereğince Osmanlı Devleti, gerektiği takdirde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’ne silahlı yardım yapmayı kabul etti. Kafkaslardaki Müslüman halkına yönelik katliamların durdurulması için ve oradaki Türklere savaş yardımı yapmak için Azerbaycan Milli Şurası’nın Başkanı Mehmed Emin Resulzade bu anlaşmaya dayanarak Osmanlı Devleti’nden askeri yardım istedi. Bu istek üzerine komutasında Enver Paşa’nın kardeşi Nuri Paşa’nın olduğu Kafkas İslam Ordusu güzergâhındaki Göyçay, Salyan, Ağsu ve Kürdemir’i de Bolşevik birlikleri ve Ermeni çetelerinden temizleyerek 15 Eylül 1918’de Bakü’yü düşman işgalinden kurtardı. Bu kahraman ordu anısına, büyük şair Ahmed Cevad’ın kaleminden hepimizin hafızalarına kazınan şu şiir döküldü:

***Çırpınırdı Karadeniz
Bakıp Türk’ün bayrağına
Ah ölmeden bir görseydim
Düşebilsem toprağına
Sırmalar sarsam koluna
İnciler dizsem yoluna
Fırtınalar dursun yana
Yol ver Türk’ün bayrağına***

*Kafkaslardan aşacağız
 Türklüğe şan katacağız
 Türk'ün şanlı bayrağını
 Turan ele asacağız
 Azerbaycan bayrağını
 Karabağ'da asacağız*

2.2 Susmaram

1920 yılında Azerbaycan'ın Rusya tarafından işgalinden sonra tüm Azerbaycan halkı gibi Ahmed Cevad için de zor günler başlamıştır. Çocuk yaşlarından itibaren sadece bulunduğu toprakları dert edinmeyip tüm Türk topraklarını gönül coğrafyasında birleştiren Ahmed Cevad için hayranı olduğu Osmanlı Devleti'nin zor durumu, Türkistan topraklarında yaşanan zulümlerin üstüne bu işgal tam anlamıyla “zûl” olmuştur. Rusların çeşitli politikaları ile yaşanan kültürel soykırım, ekonomik problemler ve onun gönül coğrafyasındaki Türk yurtlarının içinde bulunduğu zor şartlar onu bir hayli yıpratmıştır. Tüm bu acılı zamanların sonunda 1937 yılında öldürülmeden hemen önce “susmaram” şiirini kaleme almıştır. Bu şiir onun tüm ömrü boyunca hiç durmadan çaba gösterdiği, başkaldırdığı haksızlıklara son haykırışıdır.

*Men bir gulam, yük altında ezilmişem, gardaşım,
 Sevinç bilmez bir mahkumam, ahu-zardır sırdaşım.
 Damga vurub, zencirleyib tullamışlar zindana,
 Karlı-buzlu cehennemler mesken olmuşdur bana.
 Mene dinme, sus deyirsen, ne vahtacan susacam,
 Buhranların, hicranların, mahbesinde galacam?
 Niye susum, konuşmayım, insanlıkda payım var,
 Menim ana vatanımdır talan olan bu diyar.
 Niye susum, konuşmayım, Türk yurdudur bu toprak,*

***Oğuzların, elhanların vatanında kimdir, bak!
Bu dünyada azadlığı şan şöhetten üstün tut,
Alçaklığı, yaltaklığı rezilliği sen unut!
Nece susum, konuşmayım, men eyleyim heyamet?
Hanı sevgi, hanı vatan, de harda galdı millet?
Men bir gulam, yerim altun, suyum gümüş, özüm aç,***

Eserleri ve hayatı ile tarihimize kazınan Ahmed Cevad, Azerbaycan Millî Marşı'nın yazarı olarak tarihe geçmiş, Çırpınırdı Karadeniz ile milletin damarlarına işlemiş ve Türklük sevgisiyle herkes için bir timsal hâline gelmiştir. Uğruna yaşadığı ve can verdiği Türk milliyetçiliği, bugün dimdik ayakta ve Türk dünyasının dört bir yanındadır. Her Türk milliyetçisi de onun şiirlerindeki inanmışlık ve ruh ile çalışıp çabalamaktadır. Ona bir borcumuzun olduğu açıktır, bu borcu ödemek için önce Karabağ'a sonra da gönül coğrafyamıza Türk bayrağı asmak şarttır.

KAYNAKÇA

Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü/Ahmet Cevat – teis.yesevi.edu.tr

Salmanlı R. İstiklal şairi Ahmet Cevat hakkında / / Azerbaycan. - 2003.

<https://edebiyat-ve-sanat-akademisi.com/sairler/detay/ahmet-cevad-semkir-hayati-ve-siirleri/1174>

AhmetCevat-<https://ahmet-cevat>

<https://yenidenergenekon.com>. AhmetCevat

Özgürlük ve Kahramanlık Şairi: Ahmet Cevat- <https://yenidenergenekon.com>

<https://antlasmalar.com/batum-antlasmasi>

AZERBAYCAN SİYASİ TARİHİNDE AYDIN BİR TÜRK KADINI: LİDER HURŞİD BANU NATEVAN

Rabia Aslıhan TÜRKMEN

Talı Hanım, Mehinbanu Hanım, Mehdi-lya Hanım, Sara Hanım, Peri Hanım, Efsanevi Tuti Bike Hatun ve nicelerine nicelerine...

Mazinin otantik güzergâhlarından bugünlere, güzel bir fikir ve hareket mirası bırakmış Azerbaycan'lı Türk Kadınlarının hepsine minnetle...

Dünya tarihinde kadınlarla ilgili hususlara dair bilgiler çok kısıtlı olarak bugünlere intikal etmiştir. 18. Yüzyıl'da gelişmeye başlayan kadın hareketlerinin nihayet 19. Yüzyıl'da gelişerek yayılmaya başlaması, akabinde kadın konusundaki çalışmaların artması, kadınlarla ilgili bilgilerin gün yüzüne çıkması sağlamıştır. Bu çalışmalarla tarihin derinliklerinde kalmış, pek çok toplumda siyasi, sosyal, kültürel hayatta aktif, görünür ve muhtelif alanlarda rol oynayabilen kadınların olduğu görülmüştür.

Siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik konularda kadınların görünürlüğü bağlamında Azerbaycan'ın hem Türk ve hem de Müslüman devletlerarasında önemli bir tarihi vardır. Azerbaycan tarihine baktığında kültürel, sanatsal ve askeri alanlarda kadınların önemli bir rol ve konumda oldukları görülmektedir. Amazon Kadınlar olarak da adlandırılan Azerbaycan'ın kadınları özellikle kahramanlık ve vatan-severlik konularında erkeklerle yarışır büyük başarılar elde etmişlerdir.

Tomris'ten başlayarak Perixan Hanım, Sara Hatun, Tuti Bike, Gövhâr Ağa ve Hurşid Banu Natevan gibi Azerbaycan siyasi ve edebi yaşamında liderlik, yöneticilik, sanatçılık kimlikleriyle öne çıkmış, öncü olmuş pek çok önemli Türk kadını vardır ve bu kadınlar Azerbaycan'ın siyasetine, sosyal ve kültürel yaşamına önemli izler bırakmışlardır (Sipahi, Özsoy, Khashimov, 2018: 19). Bu önemli Azerbaycanlı Türk kadınları ülkelerinin siyasal, sosyal ve kültürel yapılarını hayli etkilemiş ve pek çok toplumun kadınlarına da örnek ve önder olmayı başarmışlardır.

Azerbaycan tarihinde pek çok önemli kadına dair başarılarla rastlanmaktadır. Bu bağlamda Aga Beyim Aga, Agabacı Gencebeyim, Fatma Hanım Kemine, Şehnikar Hanım, Kemberbeyi Şeyda Karabağı ve başka pek çok isim minnettarlıkla zikredilmektedir. Büyük kahramanlıklarla anılan bu kadınların içerisinde Hurşid Banu Natevan'ın yeri ise oldukça önemlidir (Zengin, vd., 2011:33).

Hurşid Banu Natevan'nın Yaşamı

Azerbaycan tarihinin sosyal ve kültürel hayatında derin izler bırakmış aydın bir Türk kadını, güçlü bir lider tipolojisidir Hurşid Banu Natevan. Azerbaycan'daki Oğuz Türklerinden olan Hurşid Banu Natevan'a sarayda “tek inci” anlamına gelen “Dürr-i Yekta” ve halk arasında da bir han torunu ve kızı olması dolayısıyla “Han Kızı” denilmektedir. Hurşid Banu Natevan, 15 Ağustos 1830 tarihinde Karabağ'ın Şuşa şehrinde dünyaya gelmiştir. Baba tarafından Karabağ'ın çok tanınmış hâkimi İbrahim Halil Han'ın, anne tarafından ise Gence hâkimi Cevad Han'ın torunu olduğu bilinmektedir. Hurşid Banu ailesinin yönlendirmeleriyle özel hocalardan dini ve edebi alanlarda ilim tahsil etmiş, Arapça ve Farsça dersleri almıştır. Halası Gevher Hanım'ın yanında yetişen Hurşid Banu kendini pek çok alanda iyi yetiştirmiştir. Hurşid Banu Babası Mehdigulu'nun hayatını kaybetmesi üzerine Azerbaycan'ın en büyük hanlıklarından biri olan Karabağ Hanlığı'nın varisi olarak hanlığı yönetmeye başlamıştır (1845). Karabağ Hanlığı'nı

yönettiği sırada çeşitli devlet meseleleri için gittiği Tiflis'te Rusların tertibiyle Rusların hizmetinde bulunan General Dağıstanlı Hasay Han smiyev ile evlendirilmiştir (1850). Oldukça kısa süren bu evliliğin ardında eşinden ayrılan Hurşid Banu daha sonra Karabağlı bir seyyid ile hayatını birleştirmiştir (1960) (Yavuz, 2018: 396-397). İlk evliliğinden bir kız bir de erkek evladı vardır. İkinci evliliğinden ise üç oğlu iki kızı dünyaya gelmiştir. Birinci eşinden olan oğlu Mehdigulu Han Vefa ve kızı Hanbike ile ikinci eşinden olan oğlu Mirhesen Mir de Hurşid Banu gibi şairdir. Mehdigulu Han Kafkasya 'da n yapmış şairlerden bir tanesidir (Cebeci, 2019:35). Yaşamının büyük bir kısmını şuşa'da geçiren Hurşid Banu 2 Ekim 1897 tarihinde yaşamını yitirmiş şuşa'da İmaret ismi verilen bir yere defnedilmiştir(Yavuz, 2018: 396-397).

Hurşid Banu Natevan'ın Siyasi Kişiliği

Hurşid Banu Natevan'ın doğup büyüdüğü dönemler Karabağ Hanedanlığı'nın zor günlerden geçtiği zamanlara tekabül eder. Karabağ Hanlığı'nın hâkimi olan Mehdigulu Han'ın ölümü zerine Karabağ Hanlığı'nın varisi olarak başa geçen Hurşid Banu, bir taraftan ekonomik mücadeleler verirken bir taraftan da diğer hanlıkların aralarında geçen siyasi çekişmeler dolayısıyla zorlu bir süreç yaşamıştır. Hurşid Banu'nun hanlığı yönetmesi, halkı için vermiş olduğu uğraşlar her ne kadar şartlar olumsuz olsa da başarılı ve önemlidir. Hurşid Banu yaşamı boyunca ve liderliği süresince de özellikle maarif hayatına önem vermiş, kültürün yayılmasına yardımcı olmuş, sosyo-kültürel faaliyetleri desteklemiş ve kendisi de bizzat katılmıştır. Bununla birlikte halkı için yol- köprü, okul gibi yapıların yapımı için özel çaba sarfetmiştir. Uzak şehirlerde okuyan Azerbaycanlı ğrencilerin maddi ihtiyaçlarının karşılanmasına yardım etmiş, akademisyen, şair, zanaatkâr gibi meslek erbaplarını da bizzat desteklemiştir. Hatta onun bu yardım severliği Karabağ sınırlarını da aşarak Azerbaycan'ın ve Kafkaslar'ın pek çok bölgesine yayılmıştır. Hurşid Banu, önemli bütçeler harcayarak şuşa şehrine içme suyu getirilmesine katkı sunmuştur. Bunun yanında, eş-

me, hamam, su ambarları, soğutucu gibi şehrin ihtiyacı olan konuları da gidermeye çalışmıştır. Su kanalı planı için uğraşlar vermiştir. Hurşid Banu, Hanlığı yönettiği süre boyunca halkın refahını önemsemiş ve özellikle kadın ve insan haklarının korunması üzerine mücadeleler vermiştir. Hurşid Banu oldukça saygı duyulan bir yönetici olarak dönemin liderleri ile de sık sık bir araya gelmiş, siyasi görüşmelerde bulunmuş, dostluk ilişkileri kurmuştur(Sipahi, Özsoy, Khashimov, 2018: 27-28).

Hurşid Banu Netevan'nın Edebi Kişiliği

Hurşid Banu yaşamı boyunca şairleri ve sanatçıları himaye etmiş, konağını onlara açmıştır. Karabağ'da kurulmuş olan Meclis-i Üns isimli şairler cemiyetinin başına geçmiştir. Söz konusu meclis yaklaşık otuz şairden oluşmaktadır ve bu şairler Azerbaycan'ın diğer şair topluluklarıyla da görüşüp karşılıklı şiir okumalarında bulunmuşlardır. Farklı şehirlere, bölgelere yayılan bu durum sayesinde Azerbaycan'da şiirler yayılmış ve yeni şairlerin yetişmesine olanak verilmiştir. Hurşid Banu bu şiir geleneğine dâhil olmuş bununla birlikte hat, tezhip ve resimle de meşgul olmuştur. Hurşid Banu'nun el emeği olan bu eserleri Gül Defteri adıyla oluşturulmuş bir albümle Azerbaycan El Yazmaları Enstitüsü'nde muhafaza edilmektedir. Bununla birlikte yapmış olduğu iğne işleri ise Azerbaycan Devlet İnce- senet (Güzel Sanatlar) Müzesi'nde bulunmaktadır(Yavuz, 2018: 397)

Hurşid Banu'nun içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal şartlar, kötü geçen ilk evliliği, ardından oğlunun ve ikinci kocasının da ani ölümleri onun hayatında derin izler bırakmıştır. Bunlar onun eserlerine büyük bir hüznün, keder, hasret ve şikâyetle aksetmiştir. Hurşid Banu 19. YY Azerbaycan'ının Fuzuli mektebinin en tanınmış temsilcisi, şairi olarak kabul edilmiştir. Yazmış olduğu gazellerde lirizm dikkat çekerken oldukça güzel bir samimiyet ve tabilik de işlenmiştir. Eserleri Azerbaycan edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Şiirlerine Azerbaycan şairleri tarafından nazireler yazılmıştır. Hurşid Banu'nun 1850 yılından

itibaren Şiirler yazdđđı bilinmektedir. Fakat bunları bir divanda toplamamıştır. Bundan dolayı Şiirleri bir bütün halde günümüze ulaşamamış, pek çoğu kaybolmuştur. Bulunabilen eserleri ise hem Arap hem de Kiril harfleriyle pek çok kez yayınlanmıştır. Hatta Şiirlerinin pek çoğu bazı sanatçılar tarafından bestelenmiş, Azerbaycan musikisinin de en güzide örneklerini teşkil etmiştir(Yavuz, 2018:397).

Sonuç Yerin e

Hurşid Banu Natevan hem yařadđđı dönemde hem de kendinden sonraki nesillere ilham kaynađđı olmuş, güçlü, aydın bir Türk kadınıdır. Hurşid Banu, pek çok zorluğa rağmen başarılı bir yönetici, siyasi ve edebi kişilik olarak zgn bir liderlik göstermiştir. Sarayda yetişmiş, bir han torunu, han kızı, bir hanlık lideri olmasına rağmen halkın yanında durmuş ve halk ile birlikte hareket etmiştir. Hurşid Banu'nun özellikle maarif alanındaki çalışmaları ve yrttğu politikalar çok önemlidir. Liderliđđı dönemi boyunca sosyal politika, sosyal adalet gibi konular üzerinde özenle durmuş, liderliđđini sanatsal kiřiliđđiyle beslemiş ve bu bağlamda hizmetler vermiştir. Lider aydın bir Türk kadını, imgesini içinde bulunduğu çağın şartlarına rağmen oldukça güzel çizmiş olan Hurşid Banu Natevan kadın tarihinin de sembol isimlerinden biri olmuştur.

Kahraman bir duruşla, ince ve yüce bir gönülle, kendini pek çok alanda donanımlı yetiştirmiş, konağından dışarı çıkararak halka karışmış, konağını da halka açmış, sosyal adaleti sağlamak adına uğraşlar vermiş, eğitimin, sanatın önemi ve değerı üzerinde durmuş, bir lider olmanın pek çok vasfını hakkıyla taşımış Hurşid Banu Natevan kendinden sonraki nesillere de düşünceleri ve hareketleriyle önemli mesajlar vermektedir. Türk kadınlarına örnek ve rehber olacak bu değerli kadını andđđımız, anlattđđımız yazıyı onun dizleriyle noktalayalım.

*Bilin, yvran bu dünyada
here bir kâr ilen oynar,*

*Kimi xanenişm olmuş, kimi
bazar ilen oynar.*

*Kimi text-i müressede, baş-
şında tâc-i şahane,*

*Kimi zindan içinde el-aya-
ğı dâr ilen oynar.*

*Kimi tabidi dünyâyê, kimi
âşiqdi ügbâyê,*

*Kimi sâze, kimi nâze, kimi
tek târ ilen oynar.*

*Kimi Mecnûn sorağmda,
kimi Leylî ferağında*

*Kimi yârın üzerinde yatan
şahmar ilen oynar.*

*Kimisi şâdü xürremdir,
kimi leyi ü nâhar ağlar,*

*Felek de sergiran olmuş
xurşid-i zâr ilen oynar.*

*Dostlar, bilin ki, bu dünya-
da herkes bir iş ile meş- gul olur,*

*Bazıları evinde oturur
(evine bağlı olur), bazıları da ti-
cayetle meşgul olur.*

*Bazıları, başlarında şaha-
ne taçlarıyla, kıymetli taş- larla
süslenmiş taht üzerinde oturur,*

*Bazılarının da, zindandaki
darağacında eh ayağı oynar.*

*Bazıları dünyaya bağlıdır
(düşkündür), bazıları ahirete
âşıktır;*

*Bazıları saz, bazıları naz,
bazıları da tar ile oynar.*

*Bazıları Mecnun gibi ara-
yış], bazıları Leyla(nm) aynlı-
ğıyla;*

*Bazıları da sevgilinin üze-
rinde yatan yılanla oynar (meş-
guldür).*

*Bazıları şen ve mutludur,
bazıları gece gündüz ağlar;*

*Gökyüzü de sarhoş olmuş
ağlayan güneşle oynar.*

Dipnotlar

1) 1960'ta Bakü'de Hurşid Bânû adına bir heykel dikilmiştir. Hakkında pek çok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan en önemlisi İlyas Efendiyev'in Hurşid Bânû Nâtevan (1978) adlı dramıdır. Eser pek çok kez sahnelenmiştir. 2006 yılı yapımı «Xarı Bülbüllər» filmi Hurşidbanu Natevan'nın hayatını anlatan önemli bir yapımdır.

2) – (2015), Hurşit Banu Netavan, s. 8

KAYNAKÇA

– (2015), Hurşit Banu Netavan, Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Ansiklopedisi (e-kitap), Kültür ve Turizm Bakanlığı, s.1-8, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 09.09.2020

Akpınar Yavuz(2018), Hurşid Bânû Nâtevan, TDV İslam Ansiklopedisi, 18. Cilt, s. 396-397

Cebeci, Rumeysa, (2019), Azerbaycan Kadın Şairlerinden Hurşidbanu Natevan'ın Şiirlerinin Dil, Üslup Ve Muhteva Yönünden İncelenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi

Sipahi, E.B., Özsoy, Bahar., Khashimov.,M,. (2018), Azerbaycan'da Öncü Bir Kadın: Xurşidbanu Natevan'ın Yaşamı, Sanatsal Kişiliği ve Liderlik Özelliği Üzerine Bir Değerlendirme. Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi, s. 19-33, S:3

Zengin, E, Eynalov, D , Bölek, Ö , Bölek, Ö . (2011). Azerbaycan'da Kadın ve İş Hayatı.Istanbul Journal of Sociological Studies , 0 (34) , 29-65 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9518/118916>

20. YÜZYIL AZERBAYCAN FİKİR TARİHİNDE HÜSEYİNZADE ALİ TURAN'IN YERİ

Gülşen SAKA

“Biz Kafkaslılarız. Kafkasya ehlinin öz umur-i idaresine kendisi bakabilmek için lâzım gelen muhtariyet talep ediniz. Biz Müslüman'ız. Binaenaleyh öz akaid-i diniyemize, hürriyet-i vicdanımıza her ne lâzımsa onu isteyiniz, talep ediniz. Biz Türk'üz. Dilimizin, lisanımızın terakkisine mâni olan her nevi setlerin, duvarların yıkılmasına ref olunmasına gayret ediniz.”

HÜSEYİNZADE ALİ TURAN

Profesör Doktor, Yazar, Şair, Bilim İnsanı, Ressam, Fikir ve Siyaset adamı, Türkçülüğün Turan rotasında ilerleyen sancaktarı...

Dönem üzerinde parlayan bir güneş olan Hüseyinzade Ali Turan'ı tanımak için öncelikle döneme sosyal-siyasi bir kuş bakışı ile bakmak gerekmektedir. 20. yüzyılın başlangıcı Çarlık Rusya'sı Müslümanları arasında modernleşme hareketlerinin hız kazandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Modernleşmenin neticesi olarak işgal altında olan kimlik üzerine irade beyanı özgürleşmiş, aydınların üstlendiği bir rol ile kimlikssel milli refleks yansıtılmıştır. Bu süreç kimlikssel baskının içine sıkışan toplumu, aydınların oluşturduğu algı ile kimlikssel cesarete yöneltmiştir.

Dönemin sancak taşıyıcısı olan aydınlar arasında, bölgede kimlikssizleştirilmeye çalışılan Türkler için bağımsızlık yolunda büyük

emeği olan mütefekkir Ali Bey Hüseyinzade Turan da, 20. Yüzyılda başlayan Türk Dünyasının uluslaşma sürecinde ön saflarda yer almıştır. Bir çok sıfat ile ömrünü dolduran Ali Bey İttihat ve Terakki'nin de içinde yer almış ve ömrünü Türk Dünyası'nı kapsayan milli bir rota ile çizerek ilerletmiştir. Elbette ki Anadolu'nun Türk Dünyası için bir mihrap olduğu algısı Ali Bey için de geçerlidir, bu bağlamda İttihat ve Terakki saflarını da doldurmuştur. Ali Bey, Türkçülüğü ömrüne rota eden ve ufkunu Turan olarak belirleyen ilk Turancılardandır. Azerbaycan'ın Salyan kentinde dünyaya gelmiş, küçük yaşta anne ve babasını kaybetmiş, Kafkas şeyhülislamı olan dedesinin yanında Tiflis'te büyümüştür. Ali beyin hayatına yön verecek fikirler burada oluşmuştur. Dedesinden gelen Türklük sevgisi onu milli kimliğini aramaya itmiş ve ilk tahsilini dedesinin yanında yapmıştır. Lise öğrenimini sırasında Rusça, Arapça ve Farsça öğrenmiştir. 1885 yılında ortaöğrenimini tamamlamış, yükseköğrenimini yapmak üzere Petersburg'a gitmiştir. Ali Bey'in henüz dedesinin yanında tanıştığı Türklük bilinci onu burada girdiği Fizik-Matematik fakültesi derslerinin yanı sıra şarkiyat bölümü derslerine de katılımını sağlamıştır. Türkiye'nin tüm Türklerin anavatanı olduğunu düşünerek ve Türkçülüğü yakından takip etmek adına İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'a gelişi ve İttihat ve Terakki ile münasebeti bu yolculuk ve fiki temel neticesinde gerçekleşmiştir. Ali Bey'in İstanbul'a geldiği dönem, Rusya'nın sosyal ve siyasi olarak işgal ettiği Türkler üzerine baskısı yoğunlaşmıştır. Bu durum Ali Bey'in milli yönünü ve iradesini daha da hiddetlendirmiş, çalışmalarını bu yönde yükseltmiştir. Askerî Tıbbiye'ye girmiş ve ardından ilk Turancı manifesto olarak bilinen *Turan* şiirini burada ve bu dönemde yazmıştır. Devam eden süreç ile bileğini hem kalem hem silah için kullanan Ali Bey, 1897 Türk-Yunan savaşında cephede hizmet etmiştir. Savaşın ardından doçent sıfatıyla Askerî Tıbbiye'ye geçmiştir. İttihat ve Terakkî Cemiyeti mensubu olduğundan dolayı polis tarafından aranmış ve Azerbaycan'a gitmiştir. Ali beyin Azerbaycan'a gitmesi ile Türkçülük faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Türklerin bölgedeki tek gazetesi olan ve Bakü'de Rusça yayımla-

nan *Kaspi* gazetesinde yazılar yayımlamaya başlamıştır. Kaspi gazetesi Rusça yayınlanmasına rağmen milli bir gazetedir. Dönemin kimlik baskısı, dil üzerinde etkin olduğu için milli algı evvela anlaşılacak dilde verilmeye çalışılmıştır. Bakü’de “Mektub-i Mahsus” başlıklı yazısı ile ‘Tatar’ adı ile farklı bir ırk gibi gösterilen Türk topluluklarının ‘Türk’ olduklarını açıklamıştır. Bu yazıda aynı zamanda Yusuf Akçura’nın Üç Tarzı Siyaset ’ine kısa bir değerlendirme yapmıştır. Ali bey, Müslüman ve Türklerin her zaman birbirini sevmesi gerektiğini ve birlik içerisinde yaşaması ve mezhep ayrılığına düşmemesi gerektiğini savunmaktadır., Yusuf Akçura’nın şu ifadesi ile “Hüseyinzade Ali Bey, Müslüman Türkler arasında ilk Turanidir.” Belirttiği gibi Ali Bey Türkçülüğüne Turancı bir ufuk çizmiştir ve bu doğrultuda birlikçi bir irade sergilemektedir. Şu satırları da bu hususda örnek teşkil etmektedir:

“Sizlersiniz ey kavm-i Macar bizlere ihvan,
Ecdadımızın müştereken menşe-i Turan,
Biz dindeyiz biz hepimiz Hakperestan ,
Mümkün mü ayırsın bizi İncil ile Kur’an.”

Ali Bey, onu Turancılıkla atfeden İsmail Gaspıralı’nın “Dilde, fikirde, işte birlik” çağrısından sonra “Türkleşmek, İslamlaşmak, Avrupalılaşmak” tezi ile Ziya Gökalp’in sonraları ortaya atacağı “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” fikrinin temelini oluşturmuştur. Bu Tez Osmanlı Devletinde, tipolojiden fikriyata erişen Türkçülüğün mihenk taşını oluşturmaktadır.

Ali bey, 1892 yılında TURANİ imzası ile yazılar yazmaya başlamıştır. Soyadı kanunu ile TURAN soyadını almış; ilk defa TURAN adını resmi statü kazandırarak soyadına çevirmiştir.

1910 yılına gelindiğinde, Ali Bey Azerbaycan’ı terk etmiş ve İstanbul’a dönmek zorunda kalmıştır. 1926 yılında ise Türkoloji Kurultayı için son kez Bakü’ye tekrar gitmiştir.

Ali bey aynı zamanda kendinden önceki aydınlar tarafından soyut anlamda kullanılan ‘Halk’, ‘Vatan’, ‘Ümmet’, ‘Millet’ kavramlarına da açıklık getirmeye çalışmış ve onları belli bir bilimsellik içeriğinde yorumlamaya çalışmıştır. Onun: “Ben Türküm, Kafkasyalı bir Türküm, Türk bir Müslümanım, Müslüman bir insanım; demek ki, ben bu dört sıfatla dünyaya geldim, bu dört sıfatla yaşamak zorundayım.” Şeklindeki tasnifi bu çabanın göstergesidir. (Süleymanlı, 2006: 88)

Azerbaycan’da ana dil ile konuşmak, yazmak gibi milli kimliğin oluşmasında ki temel etmenler Çarlık Rusya’sı zamanında ele alınmıştır. Milli kimliğin farkındalığı konusunda en büyük mücadeleyi verenlerin başında Ali Bey Hüseyinzade, Ahmet Ağaoğlu, Hacı Zeynel Abidin, Hasan Bey Zerdabi gibi önemli isimler gelmektedir. Çarlık Rusya’sı zamanında bu bilinci uyandırmak adına birçok yayın organı çıkmıştır. Azerbaycan’da Türklerin kendi dillerinde çıkardıkları ilk gazete Ekin-ci Gazetesi’dir. Gazete 1877 yılında kapatılmıştır ve bugün Azerbaycan’da Milli Basın Günü olarak kutlanmaktadır.

Hayat Gazetesi (1905-1906)

“Günlük, siyasi, içtimai, iktisadi ve edebî” başlığıyla çıkmıştır. Hayat gazetesi, Hacı Zeynalabidin Tağıyev tarafından çıkarılmıştır. Yayıncıları Ali Bey ve Ahmet Ağaoğlu’dur. Ali Bey’in çıkarmış olduğu yayınların en önemlilerinden bir tanesidir. Yayın hayatı 1 yıl sürmüş ve günlük gazete olarak çıkarılmıştır. Gazete, Türk ve Müslümanların milli kimliklerini tanınmasında önemli rol oynamıştır. Dönemin milli aydınları bu gazetede yazmıştır. Gazetenin asıl amacı Türklük bilincini oluşturmaktadır. Gazete, Türkçe olarak yayımlanmış ve toplamda 365 sayı çıkmıştır. Bu gazetede ulusal kimlik açısından da önem arz eden “Bize Hangi İlimler Lazımdır” başlıklı makalesi yayınlanmıştır. Hayat gazetesinin 4. sayısından itibaren “Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaretir?” isimli makale serisini yayınlamaya başlamıştır. Ali Bey’in bu makalesi en geniş hacimli ve içeriği itibarıyla en önemli eserlerinden

bir tanesidir.

Hayat gazetesi aydınları, Türklük bilincini aşlamaya çalışmış ve milli kimlik oluşturmada dinin değil, konuşulan dilin daha etkili olduğunu savunmuşlardır. O dönem şartlarında, yaşam şekli olarak kişiyi cehalete götüren eski geleneklerin oluşturduğu algıyı yıkmaya ve dinin hurafelerle doldurulmasını engellemeye çalışan Hayat gazetesi yayıncıları daima doğruyu savunmuş ve bu bilinçle yazılar kaleme almışlardır (Koç, 2018: 15).

İrşad Gazetesi (1905-1908)

Ahmet Ağaoğlu tarafından çıkarılmıştır. Ali bey, Mithat Cevdet, Ahmet Kemal gibi isimler yazı kadrosunda yer almaktadır. Gazete, “-Her günlük, edebî, siyâsî, ilmî, iktisadî ve içtimaî Türk dilinde Müslüman gazetesidir” başlığıyla çıkmıştır.

“Gazetenin geneline baktığımızda; millî kimlik, modernleşme, hürriyet, eğitim problemleri, kadın hakları, Ermeni meselesi, Ruslarla ilişkiler, İran meşrutiyet hareketleri gibi konular gazetenin içeriğini oluşturmaktadır. Gazetede ele alınan bu konular, bugüne de ışık tutmakta ve günümüzde de önemini korumaktadır” (Yıldırım, 2013: 152).

İrşad gazetesi, konuları daha çok edebi bir üslupla ele almış ve bu bakımdan diğer yayın organlarından ayrılmıştır. İrşad’da yer alan makaleler, döneminin siyasi, sosyal, kültürel, tarihî ve edebî hayatı açısından önem arz etmektedir. Gazetede ele alınan konular günümüze de ışık tutmaktadır. Gazete, sadece Azerbaycan Türklerinin değil Rusya’da yaşayan Türk topluluklarının da hayatında önemli yere sahiptir. İrşad aracılığıyla, burada yaşayan Türklerin problemleri dile getirilmiştir. Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi olarak yayınlanmıştır, yalın bir dil kullanılmıştır.

Füzuyat Dergisi (1906-1907)

Hayat gazetesinin Ruslar tarafından kapatılmasının ardından Ali bey Hüseyinzade ve Hacı Zeynelabidin Tağıyev tarafından Füzuyat gazetesi çıkarılmıştır. Haftalık gazete olarak Bakü’de çıkarılmaya başlanan Füzuyat, Azerbaycan Türklerinde millet ve milliyetçilik düşüncesinin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Dergi Azerbaycan – Türkiye arasında köprü görevindedir.

Füyûzat dergisi de Hayat gazetesi gibi devrim karşıtı Pantürkist, Panislâmist ve kozmopolit bir yayın organıydı. Derginin aşağı yukarı her sayısında İslâm propagandası yapan yazılar yer alıyor, ‘kutsal yerlerin’, Osmanlı paşalarının, Osmanlı yazar ve şairlerinin fotoğrafları yayınlanıyordu. Azerbaycan hayatı ise yok denecek kadardı. Hayat ve Füyûzat Eğilimi adlı başmakalede de ‘sanat için sanat’ görüşü gerçekçi edebiyatla karşılaştırılıyordu.(Garaşova: 8)

. ‘Sanat için sanat’ anlayışını benimseyen Ali bey, bu gazete ile Azerbaycan’da milli romantiklik akımının da öncülüğünü yapmıştır. Gazete İstanbul Türkçesi ile çıkarılmıştır. Abdülhamit aleyhine yazılan bir yazısı üzerine, Abdülhamit’in isteği ile gazete Tağıyev tarafından kapatılmıştır.

Sonuç mahiyetinde; Türkçü bir rota ile Turan’a adanmış ömrünü bileğini cephede ve gazete satırlarında kullanan Ali Bey Hüseyinzade Turan, sosyal ve siyasi olarak işgal altında olan Türkler için bir meşale olmuştur. Aydın kimliği, irade sergileme cesaretini kaleminden akıtarak Türkistan’a bağımsızlık kapılarını aralamıştır. Sovyet rejimine karşı, Azerbaycan halkının fikir dünyasına büyük etkileri olmuştur.1940 yılında gözlerini bu dünyaya kapatmıştır. Doğu’nun ilk demokratik devleti olan Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin ideolojik temelini oluşturan insanların başında muhakkak Ali Bey Hüseyinzâde’nin de adı gelmektedir. 20. Yüzyıl Azerbaycan fikir tarihinde Ali Bey’in önemi büyüktür. Sadece çıkardığı yayınlar ile değil yaptığı bütün faaliyetler ile adından

söz ettirmiştir. Türk Ocağının ve Türk Yurdu dergisinin kurulmasında aktif rol oynamıştır. Türkçü sancaktarların yanında ve hatta ön saflarında yer alan, Hüseyinzade Ali Bey'in çizdiği rota üzerinde ufku Turan olan nesiller yeşertmek, onun ömrünü adadığı Türk milletine vasiyetidir. Rahmet ve minnetle...

KAYNAKÇA

SÜLEYMANLI, Ebulfez (2006), *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat

KOÇ, Elif (2018), Çarlık Dönemi Azerbaycan Matbuatı Üzerine Bir İnceleme, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 60

YILDIRIM, İrfan Murat. (2013), Azerbaycan'da Matbuat Hareketlerinin Başlangıcı,

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 2

Garaşova, Sevil (2004), “XX. Yüzyıl Azerbaycan Fikir Tarihinde Ali Bey Hüseyinzâde'nin Yeri”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* , 297-314 .

BAHTİYAR VAHAPZADE’NİN HAYATI VE EDEBİ YÖNÜ

Hilal Güner MOROĞLU

Türkçemizin en büyük şairlerinden biri olan Bahtiyar Vahapzade sadece Azerbaycan’ın değil bütün Türklerin sesi olmuş, bir karakter ve hürriyet abidesidir. Türkiye ve Azerbaycan kardeşliğini “Bir ananın iki oğlu” dizeleriyle belleklere kazıyan Bahtiyar Vahapzade, Türk kavramını daima ön planda tutarak Azerbaycan’da milli şuurun canlı kalmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Milli duygular içerisinde kaleme aldığı eserleri ile de bütün Türk dünyasında büyük bir hayranlık uyandırmıştır. Türk dünyası için büyük mücadele veren Vahapzade, yaptığı çalışmalarda milli kimliği ve buna bağlı olarak Türk kavramını daima önde tutmayı görev bilmiştir. Örneğin, “*Men Türkem*” adlı şiirinde

Eslimi, neslimi tanıyıram men,

Garişiq deyilem özümnden hürkem.

Sen kimsen, sen nesen, özün bilersen,

Men ilk gaynaşımdan Türk oğlu Türkem!

şeklindeki dizeleri ile Türklüğü ile gurur duyan bir sanat ve kültür adamı olarak karşımıza çıkar.

Kalbi, Türk dünyası ile atan ve bütün Türklerin rahatça anlaşması isteğini dile getiren Bahtiyar Vahapzade 1925 yılında Şeki'de doğmuştur. Şair, “Vatan Millet ve Anadili” adlı eserinin “Özgeçmişim” bölümünde çocukluğunun geçtiği Şeki'yi şöyle anlatır: “Şeki'nin dört bir tarafındaki dağlar baştanbaşa palamut, karaağaç, fıstık ve ıhlamur ormanlarıdır. (...) Çocukluğum, ormanlı dağlarda geçse de bugüne kadar dağ ve orman benim için bir sır olarak kaldı. Çünkü bu ormanlı dağlar ninemin ve annemin anlattığı masalların mekânı idi.” (s.3)

Bahtiyar Vahapzade, sosyalist sistemin her türlü aracı kullanarak kendini benimsetmeye çalıştığı bir dönemde dünyaya gelmiştir. Bu yıllarda bir yandan çok yaygın bir ideolojik eğitim ve yönlendirme, bir yandan da baskı ve sindirme politikaları yürütülmektedir (Buran, 2010). Komünist Partisi Merkez Komitesi 16 Ekim 1922 tarihinde devrim karşıtlarının mahkeme edilmeden tutuklanabilmesine, hatta kurşuna dizilmesine imkân tanıyan bir karar almış; bu karar ile birlikte, başta aydınlar, din adamları, kanaat önderleri ve gençler olmak üzere çok sayıda insan sorgusuz sualsiz ya da düzmece iddialarla öldürülmüştür. “Komünist cenneti” getireceklerini vaat eden Bolşevikler, 1920 yılının başına kadar geçen sürede, sadece Azerbaycan'da 50.000 insanı katletmişlerdir (Gasimov, 1999).

Daha küçük yaşlarından itibaren Sovyet yönetiminin sert ve acımasız yüzüyle karşılaşan Bahtiyar Vahapzade, 1942'de Bakü'de ortaokulu bitirerek Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin Filoloji Fakültesi'ne başlamıştır. Vahapzade, 1947 yılında ise üniversiteyi bitirip yüksek lisansa başlamıştır. 1964 yılında tamamladığı ünlü şair Samed Vurgun'un hayatı ve yaratıcılığı isimli monografisi ile filoloji doktoru unvanını almıştır.

Bir yandan bilimsel çalışmalar yapan Vahapzade bir yandan da edebi eserler yazmıştır. İlk şiirleri, İkinci Dünya Savaşı dolayısıyla Sovyetler Birliği'nde olağanüstü olayların yaşandığı 1944 yılında ya-

yımlanmıştır (Buran, 2010). Küçük yaşlarından itibaren sanata, şiire ilgi duyan Vahapzade'nin basılan ilk şiiri, yayınlandığında çok beğenilen “Yaşıl Çemen, Ağaç Altı Bir de ki tünd çay”dır.

Bahtiyar Vahapzade 50'li yıllarda edebiyata başlamıştır. Bu yıllar, Sovyet rejiminin II. Dünya Savaşı'ndan sonraki kırılma çağıının sürecidir. Sanat hayatına atıldığı yıllarda dönemin şartları gereği uzun bir süre sesini duyuramayan Vahapzade, Azerbaycan ve dolayısıyla Türk milleti üzerinde oynanan oyunlara karşı ilk çıkışını “Gülistan” adlı şiiri ile yapmıştır. İran ve Rusya olmak üzere ikiye bölünen Azerbaycan Türklerinin yaşadığı felaketlerin dile getirildiği şiirde, parçalanmış topraklarda yaşanan trajediye duyulan öfke vardır. 1962 yılında milli duyguları uyandıran bu şiir, Vahapzade'yi “milliyetçi” olarak damgalamış ve sonra da üniversitedeki görevinden uzaklaştırılmıştır (Konur, 2018). Vahapzade, bu olumsuzluklara ve Sovyet rejiminin baskılarına rağmen özgürlük mücadelesinden yılmamış ve Azerbaycan halkının dertlerini, sıkıntılarını ve felaketlerini konu ettiği pek çok eserini yurt dışına çıkararak, bu eserlerin yayınlanmasını sağlamıştır. Eserlerin yayınlanmasını “Vatan Millet ve Anadili” adlı eserinin “Özgeçmişim” bölümünde şöyle anlatır: “Stalin döneminde yazıp sakladığım ‘Gülistan’ adlı manzum hikâyemi ve birçok şiirimi yayınlattım. Mevcut diktatörlük rejimine itirazım yalnız bu eserlerle sınırlanmıyordu. Beynimi kemiren, beni rahatsız eden fikir ve duygularımı, çoğu zaman tarihe yönelerek veya başka ülkelerin dilleriyle yazarak ifade ediyordum.” (s.16)

Bahtiyar Vahapzade, 1960'larda başlayan “Milli Azatlık” milli özgürlük hareketinin içinde yer alan ve Azerbaycan'ın azatlığını, hürriyetini şiirlerinde ve eserlerinde işleyen bir şairdir. Ana dilinin saf ve temiz kalması için mücadele eden bir dilbilimci ve şair olarak halkın gözünde bir Türkmen büyüğü haline gelmiştir. İran ve Sovyetler birliği olarak iki parçaya ayrılan Azerbaycan halkının bölünmesinden duyduğu üzüntüyü her fırsatta dile getiren şair, Azerbaycan Milli Azatlık hareketinin önderlerinden biri olmuştur. Rus ve Fars emperyalizminin

pençeleri arasında inleyen Azerbaycan ve halkının azatlık, hürriyet özlemi şiirlerindeki ve yazılarında temel temalardandır.

Daha çok şairlik yönüyle bilinen Vahapzade, manzumeler, makaleler ve tiyatro eserleri de yazmıştır. Vahapzade için şiir, sadece duyguların estetik bir formda anlatıldığı metinler değil aynı zamanda fikir ve felsefenin derinliğine işlendiği yönlendirici bir araç olmuştur. O, şiirle düşünen bir sanatkar olduğu için çok zaman makale, inceleme, eleştiri yazar gibi şiir yazmıştır (Buran, 2010). Bahtiyar Vahapzade şiirleriyle, tiyatro eserleri, makale ve konuşmalarıyla, Bakü Üniversitesi'ndeki dersleriyle milli bilincin savunulmasında, milli ordunun oluşturulmasında, milli değerler, bütünlük, hak, adalet, özgürlük savaşında hep önde olmuştur (Nerimanoglu, 2011).

Vahapzade bilim adamı olarak 1951'den emekli olduğu 1990'a kadar üniversitede değişik görevlerde çalışmıştır. Hem şair hem de bilim adamı olarak gösterdiği başarılar nedeniyle çeşitli unvanlara, mükafatlara layık görülmüştür. 1976 yılında "Azerbaycan Devlet Mükafatı", 1984 yılında "Sovyetler Birliği Devlet Mükafatı" ve aynı zamanda "Oktyabr İngilabı", "Gırmızı Emek Bayrağı" gibi nişanlara ve "Azerbaycan Halk Şairi" unvanına layık görülmüştür. Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra 1995'te milli mücadeledeki hizmetleri sebebiyle de "İstiklal" nişanıyla ödüllendirilmiştir (Akpınar, 1999). Bahtiyar Vahapzade siyasi hayatta da yer almış, Sovyet döneminde X. (1980-1985) ve XI. Devre (1985-1990) Azerbaycan Parlamentosu'nda milletvekilliği yapmıştır. Azerbaycan'ın ağımsızlığına kavuşmasından sonra da ömrünün sonuna kadar milletvekili olarak milli parlamentoda bulunmuştur (Akpınar, 1999).

Halkı uyandırmak amacıyla eserlerini kaleme alan Bahtiyar Vahapzade şiirlerinde; vatan, millet, aile, tabiat, dil, azatlık hasreti gibi temaları, en güçlü ve derin mazmunlarla anlatmıştır (Konur, 2018). Vahapzade'nin şiirlerine baktığımızda göze çarpan ilk tema vatan sevgisi

olmaktadır. Vatan sevgisini, birçok eserinde işleyen Vahapzade, vatan sevgisini şu şekilde tanımlamaktadır: “Vatan sevgisi insan duygularının en âlisi, en yücesi, en mukaddesidir” (Vahapzade, 1999).

İnsanın ferdi ve toplumsal var oluş mekânı olarak değerlendirilen ana dili ise, yaşamak ve geleceğe kalmak isteyen insanın terk etmemesi gereken bir mekandır. Bu mekân, soyut sistemi ile de somut varlığı ile de millet ruhunun sonsuzluk zırhı gibidir. Bu zırha bürünen hiçbir millet tarihin yoklar kervanına katılmamıştır. Bunu çok iyi idrak eden Vahapzade, her şeyden çok ana dili kavramını önemsemiş ve bütün baskılara, olumsuz şartlara rağmen, onun üzerinde önemle durmuştur (Buran, 2010).

*Dil açanda ilk defa ‘ana’ söylerik biz
‘Ana dili’ adlanır bizim ilk dersliyimiz
İlk mahnımız laylanı anamız öz südüyle
İçirir ruhumuza bu dilde gile-gile.
Bu dil - bizim ruhumuz, eşgimiz, canımızdır;
Bu dil - birbirimizle ehdi-peymanımızdır.
Bu dil - tanıtmış bize bu dünyada her şeyi
Bu dil - ecdadımızın bize goyup getdiyi
En kıymetli mirasdır, onu gözlerimiz tek
Goruyub, nesillere biz de hediye verek.*

Şiirlerinin şekil ve anlam bütünlüğü, onun poetikasının ana özelliğidir. Bu ağır mücadele yıllarında şairin kalemi edebî-estetik bakımdan daha da berraklaşmış, sanat açısından güzelleşmiştir. Onun lirikası daha ince duyguları ifade etmeye başlamış, Azerbaycan felsefi şiirini zenginleştirmiştir. Bahtiyar Vahapzade söz ustası, tekrarsız üslup sahibidir. Kamil Veli Nerimanoğlu’na göre (2011): “Türkçemizin Bahtiyar Vahapzade okulu, Dede Korkut, Yunus Emre, Fuzulî toprağında yetişen bir çiçektir ki o çiçek yalnız güzelliğin, inceliğin, eşsiz kokunun değil,

hem de haksızlıkla barışmazlığın, mücadelenin, özgürlüğün, istiklalin, millî kimliğin sembolüdür. Mehmet Akif'ten, Sabir'den, Yurdakul'dan, Yahya Kemal'den, Tevfik Fikret'ten, Cavit'ten güç, kudret alan bu ekolün kendi renkleri, nakışları, sesi, estetiği vardır. Hiç tesadüfi değil ki Bahtiyar Vahapzade'nin okuduğumuz her şiirinde, onun kendisini görürüz; kendi sesini, tonlamasını duyarız, onun kalp çarpıntılarını hissedimiz.”

Bahtiyar Vahapzade, bütün bu şiirlerinde kişi ve toplumların kendi tarihinden, coğrafyasından, inanç ve geleneklerinden süzülerek gelen değerleri etrafında bir kimliğe sahip olmaları gerektiği kanaatindedir. O, kimliğin ısmarlama olamayacağını, başkalarının öngördüğü gibi olmak gerekmediğini savunur. Vahapzade'nin sanatını, özellikle de şiir anlayışını, Azerbaycan'da yüzyıllardır verilen millî kimlik ve bağımsızlık mücadelelerinin sanat alanındaki yansımaları olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim şairin “*Tezadlar*” adlı poemasında hekim dostu Canvansır'a ithafen söylediği: “*Beserin cismani ağırları siz hekimlerin, Me'nevi ağırları ise qelem sahiblerinin üreyinden keçir*” şeklindeki sözleri oldukça manidardır. Bir sanatçı olarak önce insanlığa, ardından kendi insanına karşı duyduğu sorumluluk, onun sanatına şekil veren en önemli etkenler arasındadır (Türkmen, 2009).

Karşılaştığı baskılara rağmen Bahtiyar Vahapzade, birçok şiirinde sosyal ve siyasi olayların iç yüzünü, toplumdaki haksızlıkları, ahlaksızlıkları üstü örtülü veya dolaylı bir şekilde ifade etmekten vazgeçmez. Baskı rejimlerinde sık sık görüldüğü gibi zaman ve zemini değiştirerek, asıl söylemek istediklerini, yüreğinden geçenleri, halka ulaştırmada büyük bir başarı sağlar. Nitekim 1970-1980'li yıllarda, şiir kitaplarının yüksek tirajla basılmasına rağmen kısa zamanda tükenmesi, onun halkın güven ve beğenisini sağladığını göstermektedir (Akpınar, 1999).

Yaklaşık 70 yıllık sanat hayatı içerisinde milli duygu ve düşünceler içerisinde kaleme aldığı 40 kadar şiir kitabı, tiyatro eserleri ve bilim-

sel çalışmaları ile Türk milletine hizmet eden Bahtiyar Vahapzade'nin saçtığı ışık yüzyıllardır bağımsızlık mücadelesine sahne olan Azerbaycan topraklarında milli şuurun canlı kalmasında önemli rol oynamıştır (Türkmen, 2009). Halkın kendisine göstermiş olduğu bu teveccüh, onun insanları ile ne derece bütünleşebildiğinin, onların duygu ve düşüncelerine ne ölçüde tercüman olabildiğinin de en büyük göstergelerindendir.

Türk Edebiyatının en büyük isimlerinden biri olan Vahapzade, hayatını milletine ve milletin azatlığına adanmış bir sanatçıdır. Bahtiyar Vahapzade, 13 Şubat 2009'da dünyaya gözlerini yumduğunda geride birçok eser bırakmış ve kalbi Türk dünyasıyla çarpan birisi olarak adını edebiyata altın harflerle kazımıştır. Bahtiyar Vahapzade, yeri doldurulamayacak büyük bir şair, Türk dünyasının sevdalısı bir ülkü adamıdır. Azerbaycan ve Türkiye Türklüğünü birbirine kaynaştıran Bahtiyar Vahapzade, dünya Türklüğüne asırlardır yol gösteren, bugün varlıklarıyla iftihar ettiğimiz bilge şahsiyetlerimiz arasında ebediyen yaşayacaktır.

KAYNAKÇA

Akpınar, Y. (1999). Vahabzade, Bahtiyar. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 8.

Buran, A. (2010). Bir Anti-Homosovyetikus: Bahtiyar Vahapzade. *Erdem*, (57), 9-19.

Gasimov, Celal (1999), *Yaddaşın Berpası*, Bakü.

Konur, E. (2018). Vatan Millet ve Anadili Şairi Vahabzade. *Edebi Yâd ve Sanat Akademisi*

ESA E DERGİ, 2(5), 39-45.

Nerimanoğlu, K. V. (2011). Türk Şiirinin Bahtiyar Sayfası. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat*

Dergisi, (31), 147-151.

Türkmen, F. (2009). Bahtiyar Vahabzade (1925-2009). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*,

9(1), 173-176.

Vahabzade, B. (2000), Vatan Millet Anadili. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları

*Ülkücü Şehidimiz Mustafa Pehlivanoglu
Ağabeyi şehadetinin 40. sene-i devriyesinde
rahmet ve minnetle anıyoruz.*

29 Ekim

CUMHURİYET BAYRAMI

❧ KUTLU OLSUN ❧

*Benim naçiz vücudum, bir gün
elbet toprak olacaktır.
Fakat Türkiye Cumhuriyeti,
ilelebet payidar kalacaktır.*

K. Atatürk